

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

АПРИЛ - ЈУН

1 9 5 8

Уређивачки одбор :

Главни и одговорни уредник: др Михаило Константиновић.
Чланови: др. Јован Ловчевић, др. Милош Радојковић, др.
Радомир Д. Лукић, др. Андрија Гамс, др. Драгослав Јанковић,
Никола Срзентић, др. Драгаш Ђ. Денковић и Владан Станковић.

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

Др. Драгомир Стојчевић: Tabulae ceratae herculanenses и expensilatio — — — — —	129
Сретен В. Вукосављевић: Корени Божишићевог Имовин- ског законика — — — — —	142
Др. Ружица Гузина: „Племенски савези” и прве „државе” Јужних Словена — — — — —	147
Др. Јован Ђорђевић: Положај и улога извршних органа у Југославији — — — — —	171
Др. Борко Николајевић: Савремена схватања о развоју односа међународног и ваздухопловног права — —	183
Др. Михаило Ступар: Савремена схватања о социјалном праву — — — — —	196

СУДСКА ПРАКСА

Др. Андрија Гамс: Повраћај у пређашње стање код не- моралних правних послова — — — — —	203
Др. Андрија Гамс: Својина на непотпуно инкорпориса- ној ствари у згради која је у станбеној заједници — Својина у правном и економском смислу — —	210
Драгољуб Трајковић: Фалсификовање срећака Југосло- венске лутрије — — — — —	213

ПРИКАЗИ

Др. Ананије Илић: Привредно право ФНРЈ — др. Влади- мир Јовановић — — — — —	222
Dr. Ivo Krbek: Upravno pravo FNRJ — др. Драгаш Ђ. Ден- ковић — — — — —	227
Karl Larenz: Geschäftsgrundlage und Vertragserfüllung — Драгољуб Стојановић — — — — —	227
R. H. Graveson (Editor): A Century of Family Law, 1857-1957 — Ђурица Крстић — — — — —	230

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година VI

Април—Јун 1958

Број 2

TABULAE CERATAE HERCULANENSES И EXPENSILATIO

За разлику од Помпеја, који су затрпани кишом ужареног пепела који је носио са собом пламен и палио све што је могло горети, Херкуланум је потопљен дебелим слојем лаве, која је истина била довољно течна да продре у све шупљине града и унутрашњост кућа, али није носила са собом пламен и није изазивала пожар. Због тога су у Помпејима само у неколико случајева сачувани дрвени делови кућа и дрвени предмети а само на једном месту сачувала се збирка дрвених таблица премазаних воском (*tabulae ceratae*), на којима су Римљани писали (1). У Херкулануму су истина ископавања врло тешка и скупа, јер се лава временом претворила у чврсту камену масу у коју је узидан град, али зато, насупрот Помпејама, у њему је правило да су сачувани дрвени делови зграда, више или мање карбонизирани под дејством влаге (2), па су зато налазишта приватних архива писаних на таблицама премазаним воском много чешћа. Досад већ, располаже се доста богатом збирком таблица пронађених у кућама људи врло различитог економског и друштвеног положаја. С обзиром да је досад откопан само мали део града и то не онај централни, пословни, и с обзиром да је техника откопавања веома усавршена а руковођење радовима поверено испробаним стручњацима, потпуно је оправдана нада да ће будућа откопавања огромно обогатити збирку овог тако драгоценог материјала за упознавање живог римског грађанског права (нарочито облигационог), које се примењивало у свакодневном животу при ситним и крупним пословима пословних људи и обичних грађана (3). Оне ће несумњиво допринети да се још више попуне празнине у нашем познавању римског права у његовом најважнијем периоду (класичном) у коме-

(1) 153 „apoche Iucundianae” откопане у кући банкара Caecilius-a. Iucundus-a.

(2) А не топлоте. Тако мисли Мајури (Amadeo Maiuri: *Tabulae ceratae Herculanenses*, „La parola del passato”, 1946 стр. 373—379) који руководи ископавањима Херкуланума и који је несумњиво највећи стручњак у овој области. Њему дугујемо највећи број информација о ископинама Херкуланума и таблицама изнетих одае.

(3) Јер без материјала овакве врсте ми познајемо углавном правне прописе (тј. право какво би законодавац желео да буде примењивано у пракси) и случајеве расправљане у делима правника (тј. случајеве који су били спорни, омогућавали различито тумачење). Свакодневну живу нормалну правну праксу која није изазивала спорове уствари познајемо само посредно или из релативно оскудног материјала пронађеног у таблицама трансилванских рудника и Помпеја и египатским папирусима.

је оно достигло свој врхунац и обезбедило себи славу која још увек траје и која ће несумњиво још дуго трајати.

Прве *tabulae ceratae* пронађене су у Херкулануму још у XVII веку, заједно са славним папирусима на којима су писана дела филозофа епикурејаца. 19 октобра 1752 у дневнику ископавања забележено је да је ископано шест, а 24 фебруара 1754 „фрагменти од око 23 таблице”. Али тада, поред сензације коју је изазвао проналазак папируса са делима епикурејаца, нико није обраћао пажњу на таблице, тако да им се не налази нигде никакав траг. Отада па скоро за два века чак се ни у записницима ископавања не помиње да су пронађене таблице.

Тек приликом ископавања извршених почев од 1930 под руководством Амадеуса Мајурија, нађено је у неколико кућа неколико стотина таблица. Неке од ових кућа су станови трговаца и пословних људи, смештени уз магацине и радње, неке су луксузни станови богатих људи а друге станови људи средњег сталежа невезани за пословне просторије. Заједничко им је свима (изузев једног случаја) да су пронађени (као и у Помпејима) у задњим деловима стана, на горњем спрату и у просторијама више или мање тесним и неудобним са оскудним намештајем. То даје могућност да се претпостави (4) да је старање о породичној архиви овакве врсте било обично поверено робовима или ослобођеницима.

Различитом друштвеном положају власника потпуно одговара шаренило у погледу форме и садржине таблица. Највећи број су, наравно, триптици (три листа-таблице спојене и преклопљене једна преко друге) али их има и од 5-8 листова-таблица. Међу њима има и неколико примерака, за чији се изглед досад знало само из описа у једном египатском папирусу из IV века (5). Њихови дрвени листови су тако танки да цела таблица од 8 листова није дења од 12-13 mm, а празнине између листова, да се восак разних листова не би додиривао, добијена је тако што је остављан на сваком листу неиздубљен рам и један квадрат у центру. И начин писања је врло различит. Поред елегантног *ductus* писма очигледно професионалних писара, срећу се (чак и у богаташкој отменој великој кући као што је *casa di Bicentenario*) текстови писани од неуке руке која показује низак културни ниво писаца (6). У другим случајевима брзо и енергична рука пословног човека само је назначила слова кратким правим потезима разне јачине. На највећем броју таблица налази се на полеђини, спољној страни, која није премазана воском, једне од таблица кратка белешка писана *altramentum*-ом о врсти докумената, име лица на које се односи и сума новца која је у питању.

(4) Maiuri: op. cit.

(5) Писац папируса ставља у задатак брату да му купи у Александрији, између осталог: „правоугаону таблицу великих димензија, од 10 танких листова а између њих се налази мало дрво да се не би восак листова додиривао” — Arangio-Ruiz: *Les tablettes d'Herculaneum*, „Revue internationale de droit de l'Antiquité”, 1948, стр. 9—25.

(6) Giovanni Pugliese-Carratelli: *Tabulae Herculaneenses II*, „La parola del passato”, 1948, стр. 165—166.

Стање у коме се таблице налазе је врло рђаво и њихово читање и дешифровање ствара огромне тешкоће. Карбонизирано дрво се налази у крајње ломљивом стању; велики притисак дебелог слоја лаве оштетио је или потпуно деформисао велики број таблица; топлота лаве је истопила восак (7) а карбонизација дрвета под дејством влаге га је усисала у дрво, тако да је или сасвим нестао или је сведен на крајње танак слој који онемогуђује читање. Срећом, у неколико случајева невешта рука писца запарала је јаче *graphium*, пробила восак и оставила траг на дрвету, тако да се та места лакше читају. Исто тако много се лакше читају спољашње стране таблица које нису биле премазане воском, него су на њима сведоци ставаљани, потписе или власник, као *scriptura exterior* или *indices*, стављао белешке мастилом. Али и ту велику тешкоћу при читању и дешифровању задају разноврсни рукописи и разноврсна техника који су употребљавани при писању. Због свега тога морамо се помирити са тиме да ће подаци добијени са таблица бити скромни но ипак изванредно значајни с обзиром на чињеницу да таквог материјала имамо врло мало.

Читање и дешифровање таблица ипак напредује захваљујући не само стручности и залагању него и изванредном проналазачком духу који у њега уносе проф. Ђовани Пуљезе-Каратели, филолог и историчар, и проф. Вићенцо Аранђо-Руиз, правник и романиста. Захваљујући њима досад су објављени у часопису *La parola del passato* (8) читљиви делови текста са 87 таблица. Садржина таблица односи се на најразличитије правне послове — једва се нађу две таблице које се односе на исти правни посао. Зато се већ из објављених текстова види да је то збирка докумената много богатија од збирке из трансилванских рудника и свега што су досад дали папируса.

Међу дешифрованим и објављеним таблицама налазе се две (9) које се односе на *expensilatio*. О овом једином и врло необичном и интересантном литералном контракту римскога права, због недостатка података, врло мало знамо, па нас многа питања муче. Због тога ове две таблице привлаче пажњу, а помоћ коју нам оне пружају, иако врло скромна, ипак је врло драгоценна. Нажалост код обе ове таблице могла се прочитати само спољна страна писана мастилом, са идентичним текстом (изузев имена и сума) у обе таблице који гласи: *chir [ographum] L. Comini Primi* [односно *L. Antonii Corisci* у другој табlici] *ex nomine facto*, и десно од првог реда износ дуга. Те таблице су, дакле, биле писана изјава дужника (*chirographum*) којом потврђује постојање једног дуга *ex nomine facto*, тј. који је на-

(7) Тако мисли Arangio-Ruiz: *op. cit.* За доказ наводи полицу пронађену у једној кући на којој се налазило двадесетак таблица и неколико родни папируса и на којима се виде трагови воска који је текао од таблица према папирусима.

(8) „La parola del passato”, III, 1946, стр. 373—385, 12 таблица; VIII, 1948, стр. 165—184, 18 таблица; XXXIII, 1953, стр. 455—463, 28 таблица; XXXIV, 1954, стр. 54—74, 17 таблица; XLV, 1955, стр. 448—477, 12 таблица.

(9) Таб. III и X објављене у „La parola del passato” III, 1946:

стао уписом у повериочеве рачунске књиге (*expensilatio*). Усто на једној од њих се виде јасно трагови да је била залепљена за лист папируса, због чега Аранђо-Руиц (10) с правом верује да је поверилац био спојио заједно *chirographum* дужника и лист свога *codex-a accepti et expensi* или можда *adversaria*, на коме се налазио одговарајући упис тога потраживања.

Какве нам закључке дозвољава овај скромни текст таблица?

Проф. Аранђо-Руиц је већ истакао да он преставља „непобитни доказ да форма прописана за литерални контракт није била довољна да пружи доказ на суду да дуг постоји и да је зато требало снабдети са другим доказом” (11). Овим таблицама смо, дакле, добили доказ да је неосновано мишљење Момзена, и његових присталица „да је уписивање у *codex* код *expensilatio* исто што и доказна снага трговачких књига (коју познају нека савремена права): реч човека који има репутацију поштеног грађанина не само да има снагу против њега него и у његову корист” (12). У том погледу таблице не престављају тако велико откриће јер смо и досад располагали са три сведока који су то врло убедљиво доказивали. Први је Цицерон који изрично каже да се не може без подозрења цитирати сопствени *codex* као основ дуга и пита се да ли се икад видело да је брат затворених очију примио оно што је записано у кодексу његовог брата (13). Други је Сенека (који је писао приближно у исто време из кога потичу и херкуланумске таблице) који говори доста о тешкоћама поверилаца да обезбеде доказ за своја *nomina* (14). Најзад трећи је Аулус Гелиус који говори о тешкоћама судије пред којим се налази поштен човек који нема никакав доказ против лупежа, и наводи најчешће практиковане начине да се поверилац унапред осигура против оваквих дужника (15).

Несумњиво је, дакле, следејући сва ова сведочанства, да сâм упис у повериочеве књиге није био довољан доказ пред судом да дуг постоји и да је поверилац био принуђен да тражи друга, допунска, сигурнија доказна средства. Нама овакав закључак у првом моменту смета, јер смо, као што су то већ истакли Аперт и Аранђо-Руиц (16), навикли да у писмену видимо доказно средство *par excellence* па у трговачком пословном свету чак и онда када је упис у

(10) Arangio-Ruiz: op. cit.

(11) Op. cit.

(12) Mommsen: *Histoire romaine*, III, стр. 331.

(13) Cicero: *Pro Roscio comoedo* § 1—2: „Suum codicem testis loco recitare admodum arrogantiae est [...] Si tabulas C. Fannius accepti et expensi profert suas, in suam rem suo arbitrato scriptas, quo minus secundum illum iudicetis, non recusat. Quis hoc frater fratri, quis parens filio tribuit, ut quodcumque rettulisset id ratum haberet?”

(14) L. Annaei Senecae: *De beneficiis* II, 23 i III, 15.

(15) Aulus Gellius XIV, 2. Он наводи ове могућности: узети сведоке, тражити да се прегледају дужникове књиге, јер у њима може бити трага о постојању дуга, или се може нотирати дуг код *pagarii* (за које се претпоставља да су банкари — види Girard: *Manuel*, 8 изд., стр. 530, пр. 1; *Mitteis: Trapezitika, Zeitschrift der Savigny-Stiftung*, 19 (1898), стр. 242; *Cuq Manuel*, стр. 423). Интересантно је да међу њима не наводи хирографум, тј. начин који је, као што видимо, практикован у Херкулануму. Он је само примецице наводио па је, можда, овај начин случајно изоставио.

(16) Appert: op. cit. 619—620; Arangio-Ruiz: op. cit., стр. 15.

књиге извршио сам поверилац. Али морамо имати на уму да уписивање у повериочев *codex* код *expensilatio* није било акт обезбеђења доказа него конститутивни акт који је стварао облигацију. Показујући свој *codex* суду поверилац доказује само да су испуњене формалности нужне на настанак облигације, али му још увек остаје да свим другим доказним средствима којима располаже доказује, ако то дужник оспори, да је на упис имао право и да је уписао баш онако како је имао право.

Међутим, из свих горе наведених извора као и из херкуланумских таблица, највише што се може закључити то је да се упис у сопствене књиге не може употребити као доказ у периоду од Цицерона и даље, дакле у времену када је и поверилац из стипулације (која је несумњиво настајала само изговарањем речи и за коју сигурно знамо да у ранијем периоду није задавала никакве тешкоће повериоцу при доказивању, иако није имао сведоке или писмену исправу) имао исте тешкоће и био принуђен да обезбеди писмени доказ — *instrumentum*. Никакав закључак у том смислу се не може из њих извући за период пре Цицерона а нарочито не за право периода Закона од дванаест таблица. Напротив, целокупна структура римског друштва и римског права периода „краљевства” и прве половине републике, велика улога религије и магије и свечаних гестова и речи и ритуала сваке врсте у животу Римљана тог периода, све оно што знамо да се из основа изменило после Пунских ратова, мењајући са собом и правне обичаје и правна схватања и стварајући средину у којој је *instrumentum* и *chirographum* нужан да се доказује чак и постојање и садржина стипулације и експенсилације, а нарочито упоређење са историјом стипулације која нам је позната, дозвољавају претпоставку (чак и веровање) да је уписивање у *codex* код *expensilatio*, као и изговарање свечаних речи код *stipulatio*, у својим првим деценијама и вековима било довољно осигурање за повериоца, без икаквих других допунских доказних средстава.

Осим тога што доказују да у одређеном периоду упис у кодекс код експенсилације није био довољан доказ пред судом о постојању дуга, мени се чини да херкуланумске таблице дозвољавају и друге закључке који могу помоћи да се ослободимо извесних теорија и претпоставки и тиме још више прокрчимо видик према тој тако интересантној а нашем оку још далекој и нејасној установи римскога права.

(Пре свега таблице намећу (или бар дозвољавају) закључак да за настанак контракта уписом у повериочев *codex* није био нужан одговарајући упис у дужников *codex*, нити какав други акт сагласности дужникове воље. Против тезе да је за настанак литералног контракта био потребан и одговарајући упис у дужникове књиге, изнето је досад доста аргумената које није потребно понављати. Сам Аулус Гелиус (17) нам каже да поверилац може доказивати своје

(17) Aulus Gellius XIV, 2.

право на тај начин „што може бити трага о потраживању у дужниковим књигама”. Ако је за настанак контракта био нужен одговарајући упис у књиге дужникове, онда би се поверилац на време побринуо да тај упис буде извршен. Тада не би била реч о евентуалном трагу него о упису, а дужник је морао, то се већ из Гелиусовог текста види, показати своје књиге на захтев *iudex*-а. Гелиус даље сматра траг у дужниковим књигама самосталним доказом и доказом једнаке вредности као и доказ сведоцима или уписом код *pararii*. Према томе, ако је упис у дужникове књиге морао бити извршен, не би био потребан никакав други доказ повериоцу (јер се несумњиво непоказивање књига од стране дужника на позив *iudex*-а сматрало признањем да упис постоји) па ни дужников *chirographum*. Изузев ако је можда у питању претерано опрезан поверилац који се обезбедио од сваке евентуалности. Ова претпоставка није сасвим искључена. Најзад, пошто је *expensilatio* закључиван најчешће *inter absentes* (18), двоструки упис би компликовао поступак, што није својствено Римљанима, и лишио повериоца свих, као што ћемо доцније видети, огромних преимућстава које му је *expensilatio* пружала (19). У склопу свих тих (и дургих познатих) околности употреба *chirographum*-а код литералних контракта, потврђена херкуланумским таблицама, може се узети као још један аргумент за гледиште да је за настанак контракта *expensilatio* био довољан само упис у повериочев кодекс. Из истих разлога и са истом аргументацијом се да закључити да за настанак контракта није било потребно, није се захтевало, никакво садејство сведока. Јер, у присуству службених сведока повериоцу не би био потребан дужников *chirographum*, а ако би се и правила нека писмена исправа онда то не би био *chirographum* него *syngrapha*.

Најзад, херкуланумске таблице посредно доказују да за настанак литералног контракта *expensilatio* није био потребан пристанак, изјава воље дужника, односно сагласност воља странака у класичном значењу тога израза. *Chirographum* садржан у таблицама није изјава сагласности воље дужника, него је *ex nomine facto*, тј. односи се на већ перфектан контракт закључен *litteris* (20). Ако је за настанак контракта била потребна сагласност воље дужника, онда је она, пошто је контракт закључиван *inter absentes*, могла бити дата само писменим путем. У том случају повериоцу не би био потребан *chirographum* о већ закљученом контракту, јер би располагао писмено сагласношћу воље дужника као потпуно довољним доказом. Према томе пракса, потврђена херкуланумским таблицама, да поверилац тражи *instrumentum* од дужника *ex nomine*, посредно доказује да поверилац при упису у *codex* није морао имати изјаву сагласности воље дужника.

(18) Gaius II, 138: „sed absenti expensum ferri potest”.

(19) Appert: *op. cit.*, стр. 621.

(20) Израз „*ex nomine facto*” у класичном и Јустинијановом речнику указује на литерални контракт *expensilatio*.

Овакав закључак нас може у првом моменту изненадити јер смо, почевши од касног класичног римског права до данас, навикли да у сагласности воља странака видимо елемент без кога не може бити контракта и да дефинишемо контракт као сагласност воља странака. Међутим, не треба заборавити да је тек Педиус (21) приметио да облигације које су закључене *sive re sive verbis* почивају на сагласности воља странака. Она је постојала и раније, али је римски правници нису примећивали, нису јој придавали значај. Зато се у преторском едикту не прави разлика између контрактних и деликтних облигација (22) него се све облигације деле (23): на оне које *agantur*, тј. које су настале из неког материјалног акта (*verbis sive re*) односно изговарањем свечаних речи или давањем ствари; на оне које *gerantur*, тј. оне које су настале *sine verbis* (уства-ри деликтне); и на оне које *contrahantur*, тј. оне „које Грци називају синалагма” — овим изразом се, дакле, не указује на сагласност воља него на узајамност потраживања (24). Из истих разлога Гајус (25), а слично њему и Јулианус и Улпианус (26), не прави разлику између правно неоснованог богађења и контракта, него их све заједно сврстава у групу „контракти”, којим именом назива облигације настале из свих дозвољених радњи, за разлику од деликата који су настали из недозвољених радњи.

Ако је сагласност воља као основни конститутивни елемент уговорних облигација тако тешко крчила себи пут у време великих правника периода принципата, може се лако веровати да правници периода Закона од дванаест таблица и првих векова републике (тј. периода у коме је у праву царовала симболика, свечане речи и гестови и формализам, који је својим значајем покрио и потиснуо у задњи план и саму вољу странака и њихов економски циљ и подигао себе на степен *causae* дужникове обавезе) нису имали никакву преставу о том, доцније најзначајнијем, конститутивном елементу контракта. Да се то илуструје довољно је анализирати три основна правна посла тога времена: *mancipatio*, *in iure cessio* и *stipulatio*.

Суштина *mancipatio* и *in iure cessio* састоји се у томе што прибавилац својом једностраном изјавом воље (наравно уз прописани

(21) D. II, 14, 1, 3: „Nullum esse contractum, nullam obligationem quae non habeat in se conventionem sive re sive verbis fiat”. J. C. Van Oven (D. II, 14, 1, 3: Quid dixit, quid sensit Peditus?, „Iura”, 1953, стр. 114—123) чак мисли да је тај текст интерполиран и да није Педиус, него да су то каснији правници констатовали.

(22) По мишљењу Момзена (Mommsen: Droit pénal I, стр. 11, пр. 3 и II, стр. 223, пр. 3) ј Ф. Девишера (F. De Visscher: Etudes de droit romain, 1931, стр. 270—271), је први приметио Sabinus да изванредан број облигација имају заједничко то што су настале из недозвољених радњи, а по мишљењу А. Де ла Шевалерија (A. De la Chevallerie: Observations sur la classification des obligations chez Gaius, „Revue internationale de droit de l'Antiquité”, 1952, стр. 379—384) чак Гајус.

(23) Ulpianus-ов фрагмент који се позива на Labeo-a, D, L, 16, 19.

(24) У истом значењу употребљава се овај израз и у D, IV, 5, 2, 1 и D, XLIV, 7, 57. — Види Collinet: Comment le mot „contractus” a pris le sens de „contrat”, Комуникација одржана на састанку Société d'histoire de droit 1931, приказана у „Revue historique”, 1931, стр. 787.

(25) Gaius Inst. III, 88.

(26) D, XII, 6, 33; D, L, 17, 19.

ритуал) постаје сопственик ствари. И у једном и у другом случају морао је бити присутан „преносилац”, тј. онај коме је раније припадала ствар. Али његова улога у оба случаја је пасивна — никакав акт његов није био потребан да би правни посао био ваљан. Од њега уопште ваљаност правног посла не зависи. Ми данас у тој његовој пасивној улози хоћемо да видимо „прећутну сагласност воље” као нужни елемент за ваљаност „преноса” својине. Међутим, ништа од тога: његово присуство у оба посла било је уствари нужно само зато да му се пружи могућност да својим изјавама спречи прибавиоца да његовом једностраном радњом (*re*) постане сопственик ствари. Ако он (или сваки други који је то могао право учинити — напр прави сопственик ствари) то у том моменту није учинио, готово је, *mancipatio* и *in iure cessio* имају „апстрактно” дејство: прибавилац остаје сопственик без обзира на то да ли је „воља” „преносиоца” била „манљива” и без обзира на то да ли је „преносилац” био заиста сопственик ствари.

Код стипулације би на први поглед изгледало да ствари стоје другачије. У питању повериоца и одговору дужника видимо сагласност воља странака. Међутим, ту нема никакве сагласности воља, она је постигнута раније али она нема никакав значај у тадашњем римском праву, она служи само за то да се на основу ње предузме церемонија стипулације, односно тачније речено да на основу ње странке пристану да приступе церемонији манципације. При самој церемонији, истина, и поверилац има активну улогу али дужник остаје обавезан не зато што је постигао сагласност воље са повериоцем, не чак ни зато што је примио противчинидбу од њега, него само зато што је изговорио магиску реч *spondeo* (27) којом се обавезао боговима да ће испунити оно што је обећао, или због тога што је поновио повериоцеве речи — *congruentia* (28). И овде уствари облигација настаје једностраним обећањем дужника. Зато је и стипулација „апстрактни правни посао”, који обавезује дужника без обзира да ли је примио противчинидбу па чак и онда ако је изговорио те речи без озбиљне намере да закључи контракт.

За Римљане, дакле, у времену када је *expensilatio* настала и била примењивана, није било ништа необично да облигациони однос настане једностраном изјавом воље једне странке. За настанак контракта *expensilatio* био је, дакле, довољан једностран упис у повероцев *codex*, без учешћа сведока, без одговарајућег уписа у дужников *codex* и чак без изјаве ма у којој форми сагласности воље дужника (29). Овакав начин настанка облигације једностраним повериоцевим

(27) Düll: Zur römischen Stipulatio, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung”, 1951, стр. 191—216.

(26) H. Lévy-Bruhl: La „congruentia” dans la stipulation, Studi Pringsheim, 1953, стр. 49—53.

(29) Само по себи се разуме да то не треба схватити буквално—тако да је сваки грађанин могао по својој вољи, без икаквог основа или ван и преко свога права уписивати људе у свој *codex* и претварати их у дужнике. Поверилац је морао имати основ за упис и тај основ је пред судом морао, ако га дужник оспори, доказати. Тај основ је могао бити врло различит: претходни споразум странака који се уписом „прецизира” (како мисли

актом, ма да на први поглед изгледа врло необичан, није био једини случај у старом *ius civile*: *peritum* уствари није ништа друго. И он је настајао једностраним изговарањем, уз одређени ритуал, *damnatio* од стране повериоца. Дужник је ту присутан, као и код манципације „преносилац”, само зато да евентуално спречи дејство дамнације или, ако то не уради, да послужи као објект церемоније. Ни трага од његове улоге странке. Ипак је био обавезан да испуни облигацију и то под претњом одласка у ропство без *manus iniectio*. Али овде је дужник бар био присутан и имао могућности да спречи настанак обавезе. Код *expensilatio* изгледа није било ни тога јер се могла закључивати и *inter absentes*. Зато се морамо запитати да ли се и како дужник осећао обавезним да испуни овакву облигацију, зашто је судија сматрао оправданим да присили дужника да је испуни и како се дужник бранио од евентуалних злоупотреба повериоца?

Пут за одговор на ова питања даје нам Ивлен (30). Због тога мислим да херкуланумске таблице оживљавају његову хипотезу: да се уписивање у *codex* вршило одређеним речима са магиском снагом, које су повериоца чиниле одговорним пред боговима за основаност и тачност уписа а дужника чиниле обавезним да оно што је уписано испуни (31). По Ивлелу упис повериоцев у *codex* је уствари врста *devotio* коју су стари Римљани употребљавали у односу на своја породична божанства и уопште божанства нижег ранга (*dii inferii*). То је био више магиски него религијски ритуал (за разлику од *vota*) и састојао се у томе што је грађанин једностраним актом, изговарањем или писањем одређених формула, обавезивао божанства да раде или понашају се на одређени начин. Њихов основ налази се у веровању да је судбина унапред установила извесну равнотежу у односима између људи и место сваког човека у друштву. Човек сме мењати свој положај али не сме мењати равнотежу. То значи да може учинити нешто у своју корист само онда ако има право да то учини на штету неког другог — ако му то онај други дозволи или ако је то право стекао тиме што се одрекао нечега, дао нешто или учинио у корист тог другог лица. Тој претстави Грци дају име *nemesis* (32). Она се доцније претворила у божанство које треба да чува равнотежу између позитивних и нега-

Appert: op. cit., стр. 621); пречишћавање и салдирање претходних разних пословних односа (transcriptio a re in personam који наводи Гајус); претварање у контракт заштићен тужбом неког *nudum pactum*-а, итд.

(30) Ifuvelin: Les tablettes magiques et le droit romain, Macon, 1901; Cours II, 1929, стр. 61.

(31) Придавање натприродне магиске моћи писму врло је раширена појава код примитивних народа (О томе постоји велика литература — де поменем само оне које је Huvelin цитирао — Wessely: Ephesia grammata, стр. 12; Ph. Berger: Histoire de l'écriture dans l'antiquité, Paris, 1892, стр. 348; итд.) па и код народа на нешто вишем ступњу развитка. До недавно (а можда и данас) у нашој земљи било је случајева да болесник иде код хоце (и то не само муслимани него и хришћани) да му да „запис” на лепињу па да га поједе, или на нешто друго па да га носи уза се да би оздравио.

(32) Види Ed. Tournier: Némésis et la vengeance des dieux, Paris, 1863; Hartkness: The scepticism and fatalism of the common people of Rome as illustrated by the sepulchral inscriptions, Boston, 1899.

тивних елемената у животу људи. Код Римљана то су *numina* (33). Према томе, ако је неко примио од другог нешто, или самовољно узео, или оштетио га деликтном радњом, он је пореметио равнотежу у њиховим односима и дужан је да је успостави давањем одговарајуће противчинидбе. Ако то не уради, *nemesis* ће ту равнотежу успоставити својом осветом. Довољно је да друга странка (поверилац) једнострано изврши усмену или писмену *devotio* којим ће означити личност (34) према којој *nemesis* треба да делује. Ако је формула добро изабрана и добро употребљена, богови су њеном магиском снагом принуђени да делују механички. Али потребно је да онај који чини *devotio* има право на то, тј. да га је стекао тиме што је дао или учинио дужнику нешто, или га је он оштетио деликтном радњом. Ако то није случај, онда он састављањем *devotio* квари равнотежу у односима, вређа *nemesis* и ова ће, опет механички, успоставити равнотежу осветом на састављачу девоције.

У оваквој *devotio* Ивлен види порекло експенсилације. Наравно, то је хипотеза и ја немам ниједан нови документ или извор да наведем који би непосредно потврдио њену основаност, али ми се чини да неке, иначе познате, чињенице посредно говоре у њену корист.

То је, пре свега, чињеница да је *expensilatio* као и *stipulatio* (која је несумњиво почивала на религиским и магиским основама) рађала апстрактну обавезу *stricti iuris*. Познат је фрагмент Валериуса Максимуса (35) који то непосредно потврђује. Он износи следећи случај: Један Римљанин, мислећи да ће умрети, дозволи једној жени да га у свој кодекс упише као дужника за суму новца коју је желео да јој поклони *mortis causa*. Међутим, он не умре, а жена га тужи на основу контракта који је настао уписом. Она је била одбијена али не зато што је контракт проглашен ништавим, него зато што је њено тражење извршења тог контракта проглашено неморалним (36). Дужник је, дакле, обавезан чим је упис извршен без обзира на мотиве из којих је извршен, — важно је да је у моменту уписа он био основан. Уписивање, исто као код стипулације изговарање речи *spondeo*, само по себи рађа обавезу апстрактну, независну од мотива и економског циља, каузе (37). Друга је ствар што је у овом случају суд прогласио неморалним њено тражење. Случај се десио у времену већ развијеног римског права које је водило рачуна о *bona fides* странака. Кратко време пре тога *bona fides* није била правна уставна и према томе није могла помоћи претходницима Валериусовог штићеника кад су се нашли у сличном положају.

(33) Види Bréal: L'origine des mots désignant le droit et la loi en latin, „Revue historique de droit français et étranger“, 1883, стр. 611.

(34) Отуда у свим магиским таблицама које су сачуване име личности игра важну улогу у формули.

(35) Valerius Maximus VIII, 2, 2.

(36) Треба обратити пажњу на ову мотивацију пресуде која очигледно доказује да нису у праву они (напр. Besnier: Cours II, стр. 104) који овај фрагмент узимају као аргумент против апстрактности експенсилације.

(37) Уствари, *causa* дужникове обавезе је овде, као и код стипулације, сам упис-форма закључења. Види Стојчевић: Римско облигационо право, II изд., стр. 26—27 и 33—34.

Овакво апстрактно дејство имали су сви правни послови старог *ius civile*. Али оно је и код манципације, и нексума, и *in iure cessio*, и *traditio*, могло почивати на јавности акта и на присуству сведока и јавних органа, — значи на могућности да дужник и присутни добро размисле и проуче околности под којим наступа дејство правног посла. Могућности злоупотреба ту су, такође, искључене. Присуство сведока и јавних органа ту је утицало и на морал дужника, на формирање његовог осећања да је обавезан, да је дужан, да треба да испуни облигацију и уопште поштује последице правног посла, јер ауторитет државе још није довољан да му то осећање наметне (38). Међутим *stipulatio* и *expensilatio* су имале исто такво дејство, иако се за њихов настанак није тражило ни присуство сведока, ни учешће јавних органа. Морала је постојати нека гаранција и заштита од узајамних злоупотреба, нешто што је повериоца, с једне стране, спречавало да упише без основа или да упише више, а код дужника, с друге стране, стварало осећање да је дужан, да мора испунити. У времену у коме је *expensilatio* била у пуној употреби и у условима у којима је била закључивана, једино је религија (и магија) могла то успешно обезбедити, јер знамо како огроман утицај је она имала на материјални и психички живот Римљанина тога времена. *Devotio*, пак, до те мере одговара експенсилацији да изгледа као да је за њу створена. Уосталом и Цицерон (39) каже да је у његовом времену (онда када више религија нема различити значај у правном животу и када су се морална схватања Римљана прилагодила великој, јакој и организованом правној држави са развијеном трговином) била „срамна” за грађанина свака неколектност у садржини кодекса.

Друга позната чињеница на коју скрећем пажњу јесте чињеница да перегрини нису могли бити странке у експенсилацији. Гајус (40) то изричито каже. То што Нерва и Сабинус имају друго мишљење указује само на напор правника да, у време када је романизација перегрина била већ далеко одмакла и када је већ почела да сазрева идеја њиховог потпуног изједначења са *cives*, омогуће перегринима учешће и у овом послу. Ипак Нерва им признаје право само да јуду дужници у њему, а Сабинус им то право признаје за *transcriptio a re in personam*. Ово право перегринима очигледно није било ускраћено да би се тиме „спречио грађанин да овим путем стипулише интерес, који су перегрини могли конституисати” — како мисли Кик (41), нити зато што перегрини нису имали кодекса (јер је био велики број

(38) Познато је да примитивни народи имају осећање дате речи и поштења које се влада по сасвим другим правилима од правила цивилизованог човека и које иде у две супротне крајности: реч дата, примљена обавеза под одређеним условима вреди више од живота свога и своје породице; у другим условима дата реч не вреди ништа а убити, опљачкати из заседе и преваром и уопште преварити странца, то је херојство. Литература нам даје безброј примера и илустрација. Довољно је да се сетимо шта значи „беса” код Шиптара.

(39) Cicero: *Pro Roscio comodo*, § 1—2.

(40) Gaius: *Instit.* III, 133.

(41) Cuq: *Manuel*, стр. 423, пр. 6.

богатих peregrina који су несумњиво водили врло уредно своје пословне књиге), него зато што њима, као и код *sponsio*, није била дозвољена употреба форме која је имала за порекло и основ римски религијски церемонијал. Peregrin се не може служити магичким речима прописаним за *expensilatio* зато што је то спадало у *ius civile*, које је било забрањено за њих, али и зато што у његовим рукама оне неће производити магичко дејство и што са друге стране, он неће поштовати, неће се повиновати њиховом дејству јер у њих, као припадник друге религије, не верује. Тако се, чини ми се, Ивленовом хипотезом успешно објашњава и ово правило везано за *expensilatio*.

Ако је суштина експенсилације онаква како смо је горе изнели, намеће се питање: Какву улогу је имао *chirographum* пронађен међу херкуланумским таблицама? Зашто је он био потребан повериоцу? То је питање историје овога контракта коју нам у извесној мери и саме таблице помажу да расветлимо.

Мени се чини да је потпуно неосновано сматрати да је *expensilatio* настала крајем V и почетком VI века а. у. с. односно пред крај републике. Против таквог схватања говоре пре свега изрази *af* и *abs* који су употребљавани при његовом закључењу, како нам сведоче Цицерон и Лонгинус (42). У Цицероново време ови изрази нису више постојали у живом језику и код експенсилације су се несумњиво задржали из давних времена (43). Чињеница да Плаут први помиње овај контракт, на коју се позивају неки аутори (44), највише што може потврдити то је да је у његово време контракт постојао, али никако не доказује да пре њега није постојао. Напротив, целокупна структура овог контракта указује на период далеко старији од Плаута, на период у коме је религија имала велики утицај на правни живот Римљана, када је *devotio* била употребљавана са убеђењем и када је веровање у магичко дејство изговорених или написаних речи било живо. За увођење оваквог контракта пред крај републике, када су већ постојале многе друге развијене и практичније правне установе, које су омогућавале регулисање свих компликованих трговачких и банкарских операција, заиста се не може наћи довољно разлога. Могуће је да је он давао неке олакшице банкарима при раччишћавању рачуна са клијентима и при закључењу контракта *inter absentes* (45), али је много основаније веровати да су они користили већ постојећу стару установу, него да је једна оваква установа створена зато да задовољи ове њихове потребе. Извесну тешкоћу несумњиво задаје питање да ли су Римљани пре Плаута водили своје кодексе и *odversaria*. Вероватно не. Али, да ли је *expensilatio* морала од свог постанка бити закључивана уписом баш у *codex* или *adversaria*? Није ли можда она некада настајала уписом на посебним „магичким та-

(42) Cicero: De orat., 47, 158; Longinus: De orthogr., 60.

(43) R. Monier: Manuel II, стр. 126.

(44) В. напр. Appert: op. cit., стр. 628.

(45) На шта се позива Appert: op. cit.

блицама" које су, као што знамо, употребљаване у многе сличне сврхе? (46)

У сваком случају у времену када је експензијација настала и у првим деценијама (или вековима) њене примене ни поверилац ни дужник, као и код стипулације, нису имали разлога да се плаше од злоупотреба, нити да се унапред обезбеђују сведоцима или писменим исправама. Обезбеђивало их је веровање у магиску снагу девоције, које је постајало и код једнога и код другог а које је било довољно јако да обезбеди миран сан обојици, на исти начин на који су слична веровања и други религиски прописи и ритуали обезбеђивали, добрим делом, нормално функционисање римског друштва и поштовање воље владајуће класе у том периоду у коме је њен државни апарат био још недовољно развијен а њен ауторитет још недовољно велики да би могла сопственим снагама обезбедити поштовање правног поретка који је установила.

Међутим, познато је како су велике промене доживеле, почев од Пунских ратова, све стране друштвеног живота Римљана под дејством наглог ширења државе и корених промена у економској и друштвеној структури Рима. Прве и највеће ударе примила је римска религија, односно њена улога у правном животу Римљана. Она није више могла обављати своју ранију функцију, јер се њена моћ простирала само на њене вернике, тј. на узани круг старих римских генсова, који је сада претстављао само врло мали део римског друштва и незнатан проблем за велику и сложenu римску државу, која је требала да решава тешке проблеме међу робовима и покореним народима — тамо где римска религија није могла ништа помоћи. Истовремено је и државни апарат довољно ојачао да би могао сопственим снагама интервенисати и у домену приватног права и свакодневних правних односа појединаца. Држава зато не осећа тако велику потребу као раније да се ослони на религију. И многе још друге познате промене, које не можемо све овде понављати (47), десиле су се под дејством многих нових услова који су створени у римској држави друге половине републике. Али најважније од свега у овом моменту је то да се у свести људи променио однос према религиским и магиским формулама, и самим тим према стипулацији и експензијацији које су на њима почивале. Странке се више не осећају довољно везане изговореним или написаним формулама, јер не верују више у њихово магиско дејство. Зато покушавају да ситуацију искористе свака у своју корист. Дошло је

(46) Магиска писма су гравирана у камену или воску или сликама на папирусу. Али много чешће су стављане на четвртасте оловне плочице, пошто је то метал са магиском снагом посвећен смрти. Оловне плоче су савијене у ролну или као обична писма и прободена са једним или више ексера, који их затварају, али у исто време повећавају магиску снагу (ексер, нарочито од бронзе, јесте амблем *necessitas*-а: он везује вољу као што прикива предмете).

(47) Читаоца упућујем на одељак „Економски и друштвени услови под којима се развијало римско право” у мојој књизи „Римско право,” I део; на одељак „Основне линије развитка римског облигационог права” у књизи „Римско облигационо право”; и на чланак „Римљани и право” у „Аналима Правног факултета у Београду” бр. 2 за 1957.

време у коме се, како каже Цицерон (48), „не може без извесног подозрења цитирати сопствени *codex* као основ дуга“; у коме више „ни брат затворених очију не прима оно што је записано у кодексу његовог брата“; у коме, како нам то Аулус Гелиус и Сенека (49) причају, повериоци имају доста муке да обезбеде доказе за своја *nomina* а судије имају муке са поштеним странкама које их нису на време обезбедиле; и у коме, како је то изванредно лепо рекао Аранђо-Руиц (50), „формалности које је захтевало *ius civile*, напр. за стипулацију и *in iure cessio*, биле су довољне да пренесу својину или створе облигацију, али тешко повериоцу или прибавиоцу који је заборавио да позове сведоке а благо ономе који их је замолио да метну своје печате на *testatio*“. Отуда се и *stipulatio* и *expensilatio* дегенеришу и претварају само у захтеве форме, нужне да би се обезбедило право на тужбу. Зато у свакодневну праксу продире *cautio* или *instrumentum stipulationis* или друга средства обезбеђења која саветује Гелиус (51), а ето наш опрезни грађанин из Херкуланума узео је (ко зна из којих разлога му је баш то конвенирало) *chirographum* од дужника и налепио га на *codex* или *adversaria* да, у случају потребе, са та два документа докаже да је потраживање и са формалне и са материјалне стране исправно.

Др. Драгомир Стојчевић

КОРЕНИ БОГИШИЋЕВОГ ИМОВИНСКОГ ЗАКОНИКА*

До недавно је црногорско друштво било потпуно сељачко. Оно је био свој законодавац у широком оквиру односа сеоских и племенских. За те односе нису му кројили законџе ни држава ни каква законодавна претставничка тела, него су се закони израђивали на селу и у племену. Народске скупштине племенске и сеоске само су их убличавале и санкционисале. Упоредо са стварањем каквих нових односа друштво им је израђивало и правне прописе. То је бивало континуелним процесима. Једном дугом радњом, коју слободно можемо назвати законодавна, црногорско друштво је било већ створило највећи део оних прописа, које је Богшић унео у свој Имовински законик, нарочито прописа о односима у селу и племену.

Само у једном друштву са јако израђеном правном свешћу закони су могли да буду овако пластични, да се стално могу стварати и мењати. Црногорско друштво је имало такву свест, јер у својој историји није било само објекат у процесу стварања правног реда,

(48) Cicero: Pro Roscio, § 1—2.

(49) Aulus Gellius, XIV, 2; Seneca: De benef., 2, 23 и 3, 15.

(50) Arangio-Ruiz: op. cit. стр. 17.

(51) Aulus Gellius: loc. cit.

* Говор одржан на свечаном састанку Социолошког друштва поводом педесетогодишњице смрти Валтазара Богшића, на дан 24 априла т. г. на Правном факултету у Београду (Примедба Уредништва).

него је, као целина, било непосредни стваралац. То је развило у њему и разумевање и вољу за та стварања. То друштво и није правило законске прописе, него је уређивало конкретне односе, а законски пропис се створи из понављања таквих уређивања. Правна свест, која се стварала таквом правном радњом стабилизovala се, јер су се односи већином споро мењали. Али се ипак никоји постављени правни ред није могао да стврдне толико да га оно друштво не може мењати. Држава није била толико јака да би неки правни ред, који престане одговарати потребама, могла силом одржавати. Нити је било некога над тим друштвом, у чију би корист држава то чинила. Та правна свест и то јавно мњење били су израђени само за односе у оквиру ондашњег простог неразвијеног живота у селу и племену. За односе ван тога оквира правна свест је била врло неоријентисана. И морал за те односе био је и слабији и несавремен. Због тога је односе ван тога оквира, како су настajали и развијали се, узимала црногорска држава да правно уређује још спочетка. Друштво црногорско није имало скоро никаквог непосредног утицаја на то. У томе је објашњење оне необичне црногорске противуречности: у широком оквиру извесних односа потпуна демократичност, а ван тога оквира владалачко потпуно самодржавље.

Од када је у важнијим сукобима између племена или села држава почела да одређује судије и те су судије постале сарадници у израђивању законских прописа по народски. Они су судили по својој правној свести, која је била народска правна свест. Те су пресуде биле узорак за расправљање сличних случајева. По правном значају личе на старе хрисовуље. Прописи Светостефанске хрисовуље о аграрним односима на имањима манастира Бањске, на пример, били су узорак и за уређивање аграрних односа и на другим манастирским имањима. И пошто се створила држава, није се у Црној Гори за дуго времена могла да организује и устали каква установа искључиво судска. Судије су сељаци, суд врло често покретан; суди се на месту спора. Није било велике неприлике ни због немања писаних законских прописа за велик и важан део односа, ни због, на изглед, дискреционарне власти у суђењу. Јавно мњење било је скоро довољна контрола судовима. Оно је разумевало спорове и имало израђене и уједначене критеријуме шта је право. За већину иоле важнијих спорова пресуда би се већ унапред израдила у јавности. Та пресуда као да готова лебди у ваздуху; суд треба само да је уобличи и прогласи. Главно је било самовладати самовољу појединаца, племена и братстава и бесуђе, а само суђење није било рђаво.

И доцније, и после Богишићевог Имовинског законика, црногорско друштво је стварно и даље остало непосредни стваралац законских прописа у оквиру живота сеоског и племенског. Живи закони, које је Богишић својим Имовинским закоником само снимио

у једном моменту њиног развијања, остали су живи. Није заустављено њино развијање и мењање. Истим начином, којим и раније, друштво их је израђивало и даље. Та друштвена законодавна радња била је толико широка да не можемо о целој овде расправљати. Колико за илустрацију како се обичајно, народско, законодавство развијало после Богишићевог Имовинског законика, говорићемо само о народској законодавној радњи о колективној земљишној својини, о наводњавању и о праву прече куповине. Развијање народског, обичајног, права после доношења Имовинског законика може се пратити како је бивало и могу добити сазнања поуздана. Она имају вредност и сама по себи, а и по томе што тако можемо употпунити сазнања о томе како се стварало народско обичајно право у временима старим, о којима нема довољно података поузданих.

Односи са сектора колективне земљишне својине су били, можда, најважнији имовински односи у црногорском селу. У режиму селине (утрине) били су уједначенији него у режиму „планине“. У „планини“ су често и у истом племену била неједнака разна права чак и на једно исто земљиште. Општим прописима државног законодавства та се и толика разноликост теже могла средити. Ти су односи толико били преплетени са целим привредним животом да се није смело реметити их. Зато их је Богишић Имовинским законом обухватио само оквирно, па и то не посебно него у разделу: „О племену и братству, о селу и о варошкој општини“. Није био оквиран, него је био конкретан само члан 712 (1), а баш је он у неким племенима престао важити, а у обичајном законодавству израдио се пропис супротан томе члану Имовинског законика. Што се односи на овом сектору и народско законодавство о њима нису много развијали, није био узрок ни Имовински законик ни народско обичајно право. Еволуција правног режима колективних земљишних својина била је углавном завршена, јер је и еволуција сточарства као привреде екстрактивне била завршена. А да се пређе на привреду произвођачку, у којој се то сточарско земљиште обрађује, није се могло све док се не пређе на стајску исхрану стоке — што је у оно време било апсолутно немогуће. Чак ако би се такав један прелом у сточарству и могао извести, није могао закоником. Па ипак су се народске уредбе о колективној земљишној својини помало развијале. Селина се понегде и даље претварала у приватну земљишну својину; усељени иноплеменици и иносељани су се постепено изравнавали у правима коришћења у селини, па чак и у „планини“, али не и у својинском праву на удео; у „планини“ се постепено израђивала приватна земљишна својина; постављале су се границе између колективних и приватних земљишта и између колективних земљишта једних и других.

(1) Члан 712 гласи: „Ниједан племеник не може ни продати ни иначе уступити одјелито своја права на племенску неподјељену имовину.“

Водно право, нарочито о натапању њива, вртова и ливада, било је у време кад је Богишић писао свој Имовински законик мало важно у целој Црној Гори сем Барског Приморја и Црмнице. Прописе је узео онакве какви су се у народу затекли, израђени у своме првом ступњу развијања. За водно право није чак израдио ни посебно поглавље, него га је унео у прописе о односима међу граничарима. Онако, како је онда било развијено, ту је и спадало. Богишић је хтео само да омогући свакоме појединцу да под одређеним условима може довести воду на своје земљиште и преко туђих имања. После доношења Имовинског законика водно право се развијало — и то сасвим брзо — ван оквира, који му је Имовински законик поставио. Право натапања се брзо израдило као прече од свих осталих и колективних и неколективних права на воду. На основици новоизрађеног обичајног права су се организовале удеоничарске водне заједнице, па оне постале затворене заједнице удеоничара са приоритетним правом на воду, са једнаким правима свих удеоничарских земљишта, а према величини земљишта, а са обавезама удеоничара издиференцираним према даљини њихових земљишта од места са кога се навраћа вода и према величини њихових земљишта. По Имовинском законнику су они, који су били виши уз воду, имали извесна важна преча права. По новом народском праву су удеоничари имали сва права једнака, али је било тешко или немогуће наново постати удеоничар. Остало је у важности водно право по Имовинском законнику скоро само онде, где није било велике потребе мењати га. Не држећи се при томе прописа Имовинског законика обичајно водно право се саображавало све већим потребама наводњавања и све већој штедњи воде. На другом би месту прописи Имовинског законика омели овако развијање водног права; у Црној Гори нису. Држава није чак никојим начином ни регистровала ове битне промене.

И право прече куповине се развијало мимо јасне законске прописе исто као и водно право. По Имовинском законнику то је право имао чак и сваки племеник. Али су се ипак без сукоба са племеницима око тога и без протеста стварале земљишне својине у средини израђених племена, на пример, на Цетињу и у Даниловом Граду. Судови су у пракси тај пропис готово свели на право прече куповине граничара.

Признањем законске вредности правних обичаја државна власт је сама сузила своју интервенцију у законодавству о имовинским односима. Али је као извршна власт држава давала своју потпору правном реду у имовинским односима заснованим на обичајном, народском, законодавству. Државна интервенција ту је била углавном дисциплинска. Без такве њене интервенције било би много нереда. Прилично рано држава се умешала и у организовање судске власти. На почетку највећим делом покретне и импровизоване — када што затреба и када где затреба. Законодавна пак интервен-

ција државе била је највише у томе што је обичајне правне прописе имовинских односа кодификовала, прокламовала и санкционисала. Због тога су се и врло крупне промене на селу и у племену збивале са много мање нередом, него што би се могло очекивати у држави са тако неразрађеном организацијом. Такав став државе омогућио је да се народско обичајно прво развија сасвим добро. Због тога става су закони били добро удешени према приликама црногорским, те су се слагали са правном свешћу народном. Због тога су сви социјалнији и паметнији људи бранили законитост, те била добра послушност законима.

Оно што је у сређивању тих имовинских односа држава црногорска била узела у своју надлежност, држала је много кречке него сасвим развијена окупациона аустро-угарска државна власт у Босни и Херцеговини, која је власт иначе била организована као врло тврда и доследна. У Црној Гори је мало било онога, што је окупациона аустро-угарска власт звала „узурпације” и самим тиме признавала да јој се то отело и од законодавне и од извршне власти. И у Србији се било добро израдило народско, обичајно, законодавство о захватинама и деобама колективних земљишта, о оним врло великим колективним земљишним целинама, као што је била, например, око планине Рудника, о колективним разним оградама, о ограђивању и неограђивању уопште, о задружном праву, о радним позајимањима и заједничким радовима у заједничку корист, о редовничким воденицама, о разним правима службености, која имају не само они, који су их законски стекли, него и сви, којима су та права потребна онако и онолико, колико је потреба опште призната као оправдана. Али је у Србији држава учинила потпуно опречно ономе што је учинила држава у Црној Гори: својим законодавством одузела је селу функцију сређивања тих односа, угушила даље развијање даљих правних обичаја а, међутим, дезинтересовала се за одржавање реда у тим односима.

Богишићев Имовински законик је велико дело по томе што је кројен по мери — за оне прилике и оно време. Велик по свему ономе што је Богишић унео у њ; велик и по томе што је много изоставио да унесе, а својим оквирним члановима и признањем народских правних обичаја поставио основицу за даље спонтано развијање. И у другим законодавствима има да се признаје правни обичај, онде где нема прописа у писаном праву. Има и у србијанском. Али је србијанско законодавство рађено с тежњом да се све што је важно унесе у писане законе. Због тога признање правног обичаја нема иоле већег практичног значаја, јер важи углавном за понеке заборављене ситнице. Богишић је пак у своме Имовинском закону читаве велике, и то врло важне, секторе имовинских односа оставио необрађене, или их је обухватио прописима само оквирним, те његово признање правних обичаја има сасвим друкчији значај. — Време и прилике, за које је рађен Имовински законик

прошли су, али је његова вредност изишла из оквира свога времена и својих прилика. Имовински законик је наш најаутентичнији, најоригиналнији, историски правни докуменат. Досад највернији и најпотпунији историски снимак народског права и нашег вековног народског законодавног рада.

Сретен В. Вукосављевић

„ПЛЕМЕНСКИ САВЕЗИ“ И ПРВЕ „ДРЖАВЕ“ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА

Како је право југословенских народа на самосталан државни живот вековима угрожавано — било војничком силом других народа, било политичким притиском — то се често, у одбрани тога права, аргументисало чак и са њиховом прошлошћу, не би ли се и тамо нашле неке од оних друштвених вредности, као и установе, које би их сврставале у ред европских народа са срећнијом историском судбином.

Аргументисање са далеком прошлошћу, у тежњи за што већом националном и политичком афирмацијом наших народа — као и из неких других разлога и мотива — изражено је нарочито у старијој југословенској историографији, где су истицане не само посебне особине Југословена, величина њихове народне културе, изузетна етичка својства, итд., већ пре свега — смисао за државност, па и „старост“ те државности. — Ово последње могло је доћи и као реакција на оспоравање тога „смисла“, не само од стране извесних страних писаца, у првом реду немачких, који су придавали велику улогу Германима у стварању југословенских држава на Балкану, већ и од стране неких словенских историчара, који су их, чак у доброј намери, приказивали као мирољубив, земљораднички народ („мале енергије и меког карактера“), без изразитијих војничких и политичких особина неопходних за стварање држава (1).

Ови разлози — или неки други мање оправдани — оријентисали су већину старијих југословенских историчара и на истраживање момента постанка првих држава наших народа. За одређивање тога момента коришћени су често и најситнији и безначајни подаци, за које би макар изгледало да имају било какве везе са њиховим настојањем. Некима је било довољно да се спомене *dux* код Словена у неком страном извору, па да се за његово име веже и постанак државе или „државице“, без обзира на недостатак података о стварним елементима који карактеришу државу. Примера ради може се споменути, да је један од најпознатијих српских историчара, Станоје Станојевић, тврдио да је „прва српска држава“ настала у „доба борбе бугарско-франачке“ и „сараценско

(1) Карло Кадлец: Првобитно словенско право, Београд, 1924, стр. 7—8.

—византиске”, односно, између 825 и 827 године, — готово искључиво на основу саопштења византиског цара и писца Константина Порфирогенита (912—959) из средине X века о српским и хрватским „владарима” (2). — На основу истих података и други истакнут историчар, Владимир Ђоровић, обележио је појаву државе код Срба негде пред средину IX века, наводно, за владавине кнеза Властимира, — уз додатак да се један од српских „владара” Вишеслав, помиње још средином VIII века у истом византиском извору. — Притом, и један и други сматрају сигурним доказом постанка српске државе, победу Срба над Бугарима у рату четрдесетих година IX века.

Исто тако утврђено је и време постанка држава и других наших народа, посебно Словенаца и Хрвата, и од стране неких старијих словеначких и хрватских писаца. Најчешће се сматрало да су државе Хрвата настале или крајем VIII или почетком IX века, као и код Срба. Један од истакнутих хрватских историчара, Фердо Шпишић, сматрао је да је Борна, кнез Далматинске Хрватске (иначе франачки вазал) — оснивач прве хрватске државе (умро 821). — Код Словенаца, неки историчари појаву државе стављају у средину VII века, други мисле да је држава настала крајем VIII века, док је трећи потпуно поричу.

Међутим, сви ови историчари немају исто мишљење о узроцима који су изазвали постанак држава код Јужних Словена. Једни, као Рачки, сматрају пресудним за формирање хрватске државе, додир Хрвата са Германима крајем VIII века. Наиме, пошто су се Германи, у време угрожавања хрватске територије, налазили на вишем степену политичког развитака, то су им могли указати на сва предности државног уређења, које су ови, наводно, од њих и прихватили. — Други, као Смичиклас, везивали су постанак држава Јужних Словена за њихово покрштавање, којим су се укљопили у одређену организацију хришћанске цркве, а затим, — и за утицај римског државног уређења, пошто су Јужни Словени населили области бивше Римске империје. — Трећи, као Клаић, виде су постанак државе у завојевању једних племена од стране других, при чему су победничка племена успостављала редовно своју власт над покореним — као у случају Бугара и раније настањених Словена.

Неки савремени југословенски историчари прихватили су означене године или раздобља у којима су, наводно, настале прве државе наших народа, — стом разликом што је код њих, добрим делом, одсуство историске грађе о процесу стварања друштвених односа који неминовно рађају државу, надокнађено претпоставкама о томе процесу, око чега се раније није много трудило. — Другим речима, док се од стране старијих југословенских историчара, у истраживању и објашњењу постанка ових држава, инсистирало

(2) De administrando imperio (глава 29—36).

претежно на познатим спољашњим факторима, као што су ратови, додири са народима који су већ имали изграђене државе или наметању хришћанства, (или пак утицају Византије или Франачке) што је, како се мисли, изазвало више ненаучних теорија о њиховом постанку,— дотле се у најновијим уџбеницима инсистира на степену економског развитка југословенског друштва, у време констатовања постојања државе, имовинским разликама из којих настају антагонистичке друштвене класе, као и на неким другим и спољашњим и унутрашњим моментима битним за појаву државе — уз много шире интерпретирање оскудних историских података у истраживању класних односа (3).

Међутим, уз сва настојања савремених писаца да процес настанка држава наших народа правилније историски објасне, као и да се критички поставе према старијој историографији и „ненаучним“ теоријама о овом питању — претпоставке и допуне којима прибегавају нису довољно убедљиве, како ће се видети из даљег излагања, нити се може разумети из којих се разлога и савремени југословенски писци труде да настанак држава наших народа поставе у одређене временске оквири и поред недостатка конкретних историских чињеница.

I. — Постанак државе код словеначких племена („прве словенске државне формације — Карантаније“), која су се настанила у пределима Источних Алпа у другој половини VI века, везује се за њихово издвајање из великог племенског савеза Словена („између Лабе и Јадранског мора“), образованог 623 под вођством Сама у борби против Авара, под чијом су се доминацијом Словенци тада налазили, и Франака, који су, са друге стране, угрожавали њихове области. Словенци су се, наводио, са разбијањем овог савеза, после Самове смрти 658, одвојили под својим кнезом Валухом и наставили самосталан живот скоро цео један век — све до подвргавања франачкој власти око 745.

Да је код словеначких племена држава настала у означено време доказује се, наводно, постојањем свих ових елемената који карактеришу појаву држава. Наиме — „територијализирањем“ родова „већ до друге половине VII века“, успостављањем антагонистичких класних односа у словеначком друштву и, саобразно томе — образовањем посебних органа „јавне“, односно државне власти, која се „више не подудара са наоружаним народом“ (4).

„Територијализирање“ Словенаца до средине VII века доказује се заменом различитих имена њихових племена једним општим, заједничким именом — Карантанци. — Ова замена различитих племенских имена једним општим територијалним именом, засни-

(3) Историја народа Југославије, I, Београд, 1953 (Колективан рад најистакнутијих савремених југословенских историчара). Даље у чланку, при навођењу овог дела стављена је страна у загради одмах у главном тексту.

(4) Ф. Енгелс: Порекло породице, приватне својине и државе (Прево Милорад В. Симић), Београд, „Култура“, 1950.

вала се наводно „на власти карантанског кнеза над целим подручјем кнежевине”, што опет као „јасно” показује да се „од племенског савеза иде ка држави”.

Унутрашња, друштвена структура Карантаније карактерише се установом „велике породице” (задруге) са заједничком обрадом земље додељене привремено од стране „сеоске општине” (срење, сосеска) која је заједнички уживала и плодове. Притом су се шуме, пашњаци и воде користиле од општине као целине састављене од ових „великих породица”. У споровима, пак, око граница између општина, као и у имовинским споровима између породица, избило би „врховно право власништва” сеоске општине и на обрађену земљу, јер је општина у таквим споровима пресуђивала (стр. 134).

На основу ових података констатовано је да је код Словенаца средином VII века родовски поредак преживљавао „своју последњу фазу, која непосредно претходи дефинитивном распаду у мање породице са пуним правом својине на обрађену земљу” (стр. 135). — Ово је повукло даљу претпоставку да, иако „већина словеначког становништва још ужива слободу у сеоским општинама”, — патријархалне односе је већ захватио процес имовинске, па саобразно томе, и друштвене диференцијације, у коме се „све више истичу особине класног друштва”, (стр. 135). — Наиме, истовремено са процесом развоја односа својине у оквиру сеоских територијалних општина и затечено староседелачко, хришћанско становништво дошло је „бар делимично” у положај „патријархалних робова”, као што је и један део Словенаца губио слободу, западао у полузависан положај или у ропство, услед осиромашења у честим ратовима. Са друге стране, из средине словеначких родова и племена уздизали су се, наводно, „прваци” (*primores, principes*), као „нека врста” племића, и достојанственика, који су могли бити само феудалци, на чијим су поседима радили робови и полуслободни, односно зависни сељаци.

Установа ропства констатује се на основу речи „кршћеница”, имена за служавку које се и до данас задржало у неким крајевима Словеније. Иста реч навела је и на закључак да је затечено хришћанско становништво, по досељењу Словенаца, — „широко искршћавано” као радна снага од стране словеначких родовско-племенских старешина (5). Зависан положај сељака, види се, наводно, из једне исправе из 791 којом се потврђује оснивање Кремминстерског манастира и којом се наређује сељацима да дају манастиру дажбине, или пак, уколико на то не пристану, да се са земље иселе „као слободни” (6). Исто тако, помињу се „неслободни људи у Карантанији” крајем VIII века и у такозваној „легенди о Ингу”. Затим, поводом једног судског спора у Бухеналу из 827, забележено је да су као парничне странке учествовали, с једне стране, црква

(5) Bogo Grafenauer: Učestvovanje koroških vojvod in država karantan-skih Slovencev, Ljubljana, 1952, str. 470.

(6) Op. cit., стр. 492.

као феудалац, а с друге, Словенци. Поред тога, и у даровници Јуд-вига Немачког из 853 говори се о „слободним и неслободним Баварцима и Словенцима” (7).

Да су „прваци” могли бити феудалци доказује се податком из једне исправе којом је наводно неки „Баз, по роду карантански Словенац, поклонио цркви своје имање са зависним људима” 830 године (8).

На челу државе налазио се кнез карантанских Словена (у страним изворима — *dux*), са наследном функцијом у једној породици, али коме је, истовремено, и избором од стране „Земаљског већа” — жупана, велможа и косеза — „кнежевим каменом” код Крнског града симболички предавана власт (9). — Наследност карантанског кнеза доказује се чињеницом да је словеначког кнеза Борута 748 наследио, прво син Горазд, а овога синовац Хотимир. (Обојица покрштени у франачком ропству и враћени међу Словенце као вазали.) (10)

Обред устоличавања карантанских кнезова није забележен у време постојања „независне државе”, већ у XI веку и то у правном спису *Швапско Огледало* кад су, уз извештај обред немачке војводе-феудалци, преузимали управу у Карантанији. Истакнуту улогу у вршењу обреда имали су косези, који су се одржали као посебан друштвени ред међу Словенцима и у феудализму и то углавном, у положају слободних сељака. Ови су, преносили власт на војводу тек пошто би се војвода обукао у сељачко, косешко одело, што значи у симболици „као на једног између себе”, а по „старом домаћем праву” (ст. 135—136).

Врховна власт карантанског кнеза (*dux*-а) — претежно војна и судска — заснивала се на посебној војсци „дружиника” (косеза), која је, наводно, већ била одвојена од племенске војске („што је значајно за формирање ранофеудалне државе уопште”) (стр. 137). — Војна функција кнеза изградила се у многим ратовима које су Словенци водили највише са Германима око територије у време насељавања, а затим, и са Аварима, под чијом су се непосредном влашћу налазили. — Судска функција кнеза доказује се податком из већ поменутог правног списка *Швапско Огледало*, у коме се онај, који је обављао обред устоличавања корушког војводе, називао и „судијом области” (11).

За косезе, за које се претпоставља да су били главни ослонац кнезу у вршењу врховне власти, каже се да су, у доба независне Карантаније „бројно најјачи и међусобно чврсто повезани део друштвене класе феудалаца која се тек ствара”. — Усто, да њихове

(7) *Op. cit.*, стр. 483.

(9) *Op. cit.*, 172—173.

(8) *Op. cit.*, стр. 495.

(10) *Op. cit.*, 495.

(11) Др. Драг. Јанковић: *Историја државе и права народа Југославије*, Београд, 1957, стр. 80.

особине „потсећају” и на војну пратњу („дружинике”), уз кнезове и прваке код Источних Словена (стр. 136—137.)

Народна скупштина, на којој су се, уз присуство и пуноправно учешће свих саплеменика, решавала најважнија питања из живота Словенаца у току насељавања, — средином VII века, изгубила је, наводно, ранији значај. Са истицањем „првака” и косеза, њене функције су прешле на ове као — „владајућу класу”. Цео народ иступао је још једино код кнежевог камена приликом устоличавања корушких кнезова, односно војвода, и то само „као публика” (стр. 137).

Што се тиче територијалне поделе земље и локалних органа власти подређених кнезу, мисли се да је Карантанија, осим на сеоске општине, била издељена и на жупе као шире територијалне јединице, на челу којих су се налазили жупани као управни органи. Претпоставка се заснива на чињеници да баш са словеначке територије и потиче најстарији помен имена жупана („*joran qui vocatur Physso*” 777).

Како, уствари нема никаквих података о „устројству” словеначке државе, претпоставља се да је „систем” власти „углавном” био исти „као и у Хрватској од IX до XII века”, за коју има највише података, односно — „као и код других држава ранофеудалног типа” (12).

Затим, и о порезу или феудалној ренти, битном елементу којим се државна организација најодлучније одваја од родовско-племенске, а коју би, у било коме виду, плаћали својим господарима потчињени друштвени слојеви (обележени именом — *servi*) — исто тако нема података. Наводи се ипак једна напомена да се словеначки кнез Хотимир, у знак црквене подређености, обавезао Салцбургу на неко „давање” (*servitium*), а за које се исто тако претпоставља да га је скупљао од народа и предавао цркви. — (Доцније, у једној даровници Лудвига Немачког из 864 *servitium* је замењен земљишним поседом. Овом новом обавезом били су одиста оптерећени и кнез и словеначки народ.)

На основу ових чињеница закључује се, на крају, да је „друштвена диференцијација” у Карантанији већ толико напредовала до средине VII века да — „она претставља државу, са овим битним обележјима: већина становништва ужива још слободу у сеоским општинама, које се распадају, али ропство постоји, а при распадању родовско - племенског поретка и сеоске општине — јачају све више и феудални односи. Непрекинути развитак увео би косезе у класу феудалаца да није долазак франачких феудалаца пре него што се довршила домаћа друштвена диференцијација у том правцу довео од IX века надаље до њиховог последњег пропадања” (стр. 137.)

Привредна основа, пак, која је изазвала раслојавање словеначког друштва, карактерише се паљевинском земљорадњом са системом несталних њива, узораних ралом, и сточарством. Ове две

(12) Op. cit., стр. 80.

гране привреде, наводно, — „остале су до IX века главно обележје економског живота Словенаца“ (стр. 135).

Степен развитка материјалне културе код Словенаца илуструје се налазима из Кастељских гробова (седам их је нађено на подручју уже Карантаније), а који се састоје од коса, секира, маказа, ведара, бојних секира, стрелица и грнчарија. Затим, и од украса — слепоочних колутава са привесцима и различитих наушница. — Оскудност налаза и примитивност оруђа и накита показују да се Словенци у „преради метала и грнчарија од ослобођења до средине VIII века нису нарочито усавршили“ (стр. 135).

О развоју Хрвата од досељења на Балкан па до IX века исто тако нема података. Њихов политички живот развијао се у том времену и доцније, углавном на двама територијама и под нешто различитим историским околностима. — Један део Хрвата населио је почетком VII века римску провинцију Далмацију, и ту, у залеђу далматинских градова, наводно, већ у првим деценијама VII века, за борбу против Авара, Франака и Византије, формирао се — „Хрватски племенски савез“. — Други део населило је област између планине Гвозда и Драве (Панонска Хрватска), у којој су се Хрвати до краја VIII века налазили под влашћу Авара.

О друштвеном животу Хрвата, о унутрашњем поретку, као и о економском развитку у том међувремену, нема изворних података. Тек археолошки налази у гробовима са хрватске територије из VIII века, слични онима са територије Карантаније — оружје и оруђе, а посебно накит различите израде и вредности (са „самостално развијеним аварско - словенским мотивима“) наводно, указују — „на онај исти процес друштвеног раслојавања кроз који су пролизила и друга словенска племена на негдашњем римском подручју“ (стр. 170). — Јер, и „хрватски гробови VIII века показују да су хрватске велможе тога времена били богати и добро наоружани и да су се друштвено толико уздигли да се и после смрти та издвојеност наглашавала посебним уређивањем њихових гробова“. — Или, већ то што се у једном „женском гробу нашло 53 грама златног византиског накита“ — „показује да је у другој половини VIII века код Далматинских Хрвата, знатно напредовало друштвено раслојавање и да се појавио моћан слој богате племенске аристократије, чиме су остварени услови за пролаз у класно друштво, тј. на стварање државе“ (стр. 171).

Процес независног живота Хрвата заустављен је, као код Словенаца, њиховим доласком под франачку власт 803 године. Из времена пре Франака сачувани су у околини Нина, средишта Далматинских Хрвата, једино — крстионица са именом кнеза Вишеслава, као и име жупана Годежава на другом споменику (стр. 171).

Под Франачком, Хрвати су имали већу унутрашњу самосталност, са изборним домаћим кнезовима, који су, по обављеном избору од стране народа, потврђивани и од франачког цара. Уз подре-

ђеност читаве области настањене Хрватима фурландском маркгрофу, хрватски кнезови су били обавезни да помажу цара с војском као и да му шаљу „дарове”. — Даља историја Хрвата — мада су Панонски Хрвати покушали двадесетих година IX века да се ослободе франачке власти устанком под Људевитом Посавским — развијала се под врховном, иако доста лабавом, влашћу Франака (до 876), или, у још лабавијем оквиру Византије. Доцније су се смењивали утицаји Византије са утицајима Млетака и папе, уз повремену независност Хрвата.

Тек из средине IX века (852) сачувана је једна исправа хрватског кнеза Трпимира, франачког вазала, која наводно показује и степен развитка „хрватске државе” до тога времена, иако су се Хрвати налазили под франачком влашћу. У исправи Трпимир себе назива „кнезом Хрвата” (*Dux Croatorum*) — који „божјом милошћу [...] седи на очинском престолу” (стр. 172). Мисли се да је ово и први спомен хрватског имена у сачуваној грађи. (Исправом се иначе, потврђују сплитском надбискупу имања дотле купљена и дарована на хрватској територији, и предаје задужбина установљена од ранијег хрватског кнеза Мислава, са десетином од кнежева поседа код Клиса, а за позајмљених 3,5 до 4,5 кг. сребра за израду посуда цркви, коју је тада Трпимир подизао.) — Исправу су потписали као сведоци — пет жупана, кнежев управник двора, два дворска свештеника, поред онога који је исправу саставио и који се сматра „кнежевим канцеларом”.

На основу исправе изведени су ови закључци: „прво, да је кнежева власт била већ прилично јака; друго, да је за даровницу ипак био потребан пристанак жупана; треће, да је у Хрватској постојао слој зависних, за земљу везаних људи, не само Романа него и Словена, а то упућује већ на знатно раслојавање родова [...]” (стр. 176). (Наиме, још је кнез Мислав — 835-845 — зидајући цркву у Путаљу ову обдарио „сервима”, који су били везани за земљу, и одредио јој десетину са свог поседа у Клису.) (13)

На раслојавање хрватског друштва највише су деловали, како се наводи, — додир са Византијом и суседство далматинских градова. — Наслеђене друштвено - економске односе — ропство и колонат — користили су у првом реду кнез и родовско - племенске старешине и дотле „уздигнути изнад масе слободних људи”. Исто тако и трговина робовима, као и трговина сточарским и пољопривредним производима која се обављала преко кнезова и других старешина. Далматински градови имали су у томе исто тако врло значајну улогу. Са раније изграђеним трговачким везама користили су аграрно залеђе, експлоатисали га трговином помажући вишим друштвеним слојевима да се на рачун народа обогате. — Раслојавању су помогли и чести ратови који су исцрпљивали сељаштво, али су

(13) У клишкој жупи, средином IX века, сва земља је припадала кнезу Миславу као „territorium regale” (Историја народа Југославије, стр. 173).

зато и политички и економски уздизали њихове вође. Поред ових фактора, на нове друштвено - економске односе деловала је и хришћанска црква. Са покрштавањем Хрвата, почев од времена насељавања, новим „верницима“ наметане су истовремено и „првине“ и „десетине“ од производа у корист цркве — стоке, жетве и бербе. Уз дажбине долазиле су и установе — бискупије и манастири, црквене општине — које су најуспешније разарале старе друштвене односе засноване на крвном сродству, а што показује и бржи развој феудализма од средине IX века, који се може пратити и са више података.

Саобразно констатованом друштвеном раслојавању, одређена је и одговарајућа организација државне власти. — Као и код Словенаца, и овде се на челу „државе“ налазио кнез (*dux*), са правом наслеђа у једној породици, али и са избором од стране народа или жупана. — И владаочеве функције су исте — војна и судска, с том разликом што се оне код Хрвата могу јасније уочити, разуме се, тек у другој половини IX века, односно из времена подређености франачкој власти.

Политичку подршку налазио је кнез и овде у „војној дружини“, која је запажена двадесетих година IX века уз хрватског кнеза Борну, а затим, и у цркви која је врло брзо довела народ у покорност према богу, а средством бога, и према његовим земаљским претставницима, жупанима и кнезу. Ови су међу првима и прихватили хришћанство и помогли да се оно прошири и учврсти на хрватској територији. Отуда је и кнез Трпимир — кнез „по милости божјој“.

Економски основ кнежеве власти налазио се, наводно, у већ поменутиим феудалним поседима и у праву власништва над читавом хрватском територијом, на којој су појединцима додељивани поседи са потчињеним сељацима, за верну службу кнезу и жупанима. Затим, у ратном плену, у поклонима које је, наводно, кнез добијао од својих жупана, од глоба за разне „преступе“ — „поданика“, од пореза на становништво — о коме и овде нема података из времена кад се претпоставља да је настала хрватска држава.

Уз владара помињу се као органи власти — веће старешина и народне скупштине. На основу исправе кнеза Трпимира од 852, мисли се да се владар, бар на почетку, договарао са својим жупанима о свим важнијим питањима, кад је већ тражио њихову сагласност за даровање надбискупа! Та питања би могла бити, уз даривање поседа, — предузимање рата или закључење мира, пресуђивање крупнијих имовинских спорова, итд.

Установа скупштина, и код Хрвата у доба постанка државе, прихвата се на основу излагања IX главе *Летописа попа Дукљанина* који је писан вероватно у XIII веку. У том излагању, које има легендарни карактер, надлежности народне скупштине су врло широке — од избора владара и епископа, уз пуно учешће народа, и одређивање њихових дужности, — до доношења закона и администра-

тивне поделе земље. (Скупштинама, пак, за које се поуздано зна у XI веку, сужене су надлежности — до формалног учешћа народа и простог акламирање одлука већ раније донетих од стране државних органа.)

О подели хрватске територије, из времена образовања хрватске државе, нема података, осим што се на основу спомена имена жупана, као и код Словенаца, претпоставља да је земља била издељена осим на сеоске територијалне општине, још и на жупе — са жупанима као локалним органима власти. — Доцнији, и сигурнији подаци долазе од Константина Порфирогенита и односе се на X век.

И о Србима, пре X века, нема података. Тек Константин Порфирогенит, у поменутом делу, поред помена имена владара, износи још неке детаље који су искоришћени и за приказивање процеса настанка државе код Срба. Порфирогенит везује њихову ранију историју за неколико области, које су тада биле или самосталне или у међусобној зависности. За те податке, мада потичу из X века, мисли се да илуструју и политички развитак ових области од VII до IX века (14). Тада се, наводно, кроз форму већег „племенског савеза” ширило и српско име. Ове вести, мада врло „оскудне”, наводно, — „несумњиво говоре да државне организације које на овом подручју настају, крајем VIII и почетком IX века” — „ничу упоредо са настанком класног друштва”.

Осим поменутог податка о успешној борби Властимира против Бугара, Порфирогенит наводи да је исти „владар” политички везао и Требиње за Рашку удајом своје кћери за сина требињског жупана коме је наводно доделио титулу кнеза („архонта”). Овим је, како се мисли, и установљена „Травунска кнежевина” која је била подређена српском владару све до друге половине X века. — Успешну борбу против Бугара наставила су и тројица Властимирових синова који су га заједнички наследили. Кад је у једном сукобу, заробљен од стране Срба и син бугарског владара Бориса („са дваест великих бољара”), овај је био принуђен да затражи мир. Кад је мир закључен, српски и бугарски владар међусобно су се даривали. Поклон од стране Срба састојао се од — „два роба, два сокола, два пса и 90 кожа”.

После ових победа над Бугарима дошло је до трвења између чланова династије, која су користиле и Византија и Бугарска, супротстављајући једне другима, да би учврстили свој утицај у Србији. У једном моменту, кад су Срби нагињали према Византији, Бугарска је заратила, покорила је и понудила јој за владара свога кандидата — Часлава Клонимировића. Тим поводом се наводи као значајна појединост да су из Србије позвани „сви жупани” — да приме новог владара, „па затим похватани и одведени у ропство”, а њихова земља „опустошена и прикључена Бугарској”. У даљем из-

(14) Рашка, Босна (око горњег тока реке Босне), Захумље, Травунија с Конавлима, Приморје од Боке Которске до Дубровника са залеђем и Паганија (приморска област између Неретве и Цетине са острвима Корчулом, Мљетом, Хваром и Брачком).

лагању долазе подаци о томе да је бугарска власт у Србији кратко трајала, да је Часлав Клонимировић успео да земљу поново подигне и чак да јој прикључи Травунију и Босну.

На основу изложеног, а нарочито на основу „успешне борбе са Бугарском“, како је раније наведено, мисли се да је „Србија већ тада толико напредовала у друштвено - економском и државном погледу да је могла да се одупре много јачој Бугарској“ (стр. 231). — То напредовање „у државном погледу“ доказује се, наводно, *установљеном* „владајућом класом која је настала из редова родовско - племенских старешина и њихових „војних дружина“, са кнезом на челу“. — Наиме, поменути жупани, „наследни управници жупа“ и други прваци (запажени *proceres* уз захумског кнеза) су као неки „зачетци феудалне класе“. Исто тако се и даривање сокола бугарском владару придаје извештај значај, јер наводно указује — „на каснији племићки начин лова као забаве“ (стр. 231). — С друге стране, како се из истог поклона види, — уз „племиће“ постојали су и робови који, како се претпоставља — „вероватно нису више били у оквирима првобитног патријархалног ropства“ (стр. 231). (Овде, како изгледа, није довољно за доказивање државе постојање „патријархалног ropства“ — као код Словенаца.)

Да је власт кнеза „знатно ојачала“ доказује се — „оствареним правом наслеђа у једној породици“ иако „право прворођеног“ још није устаљено, и мада жупани — „још увек имају извештај значај“ при променама на престолу, на што указује бугарски позив жупанима да приме владара кога су им они одредили. Затим, значај кнеза се види и из тога што је „имао моћ“ да уздиже жупане за наследне кнезове (архонте), како се десило са травунским кнезом.

Власт кнеза и „установљене властеле“ заснивала се, као и код Хрвата, на „војној дружини“, и „на њиховим земљишним поседи-ма, те се мора претпоставити да је и у овим областима процес распадања поседа сеоских општина заједно са процесом претварања слободних сељака у кметове доста одмакао“, иако и о томе, као и о феудалној ренти и порезима, нема података (стр. 231).

Раслојавање српског друштва и појаву државе изазвали су, наводно, они исти фактори који су уочени и код Словенаца и код Хрвата. А то значи — устаљена земљорадња у сеоским територијалним општинама и развијено сточарство, уз друге спољнополитичке и економске факторе — као што су близина приморских градова, посебно Дубровника, покрштавање, итд., као и ратови са Византијом и Бугарском, а који су изазвали — „дубље цепање друштва на антагонистичке класе“ и „јачање државе“.

На претпоставци о *сличности* друштвено-економског развоја заснована су и мишљења о *истоветности* организације државне власти. Тако је и код Срба владар имао и војну и судску функцију. Затим, као и код Хрвата и Словенаца, уз владара деловали су и други поменути државни органи, као што су, веће и народна скупштина.

Веће су могли сачињавати жупани, чији се „политички значај види из чињенице што су Бугари 924 године, после победе, одвели жупане у ропство и то сматрали као гаранцију за учвршћење своје власти у Србији” (стр. 231).

Што се тиче територијалне поделе земље, помен жупана и код Срба, навео је на претпоставке да су „основне управне јединице биле жупе са жупанима на челу и градовима као њиховим средиштима.” (Порфиригенит, наиме, помиње и шест „настањених градова и у Србији, за које се мисли да су „првенствено били тврђаве, војни и управни центри”, са извесном, наводно, економском улогом — о чему Порфиригенит не говори.) (стр. 230)

О осталим областима — Захумљу, Травунији — још мање има података. Спорадично спомињање имена понеког „архонта”, као и „првака” уз исто тако „настањене” градове, наводно указује да се и у овим покрајинама „процес раслојавања друштва [. . .] морао вршити релативно брзо” — услед близине романских градова са којима су рано дошле у економске везе (стр. 230).

О Дукљи, доцнијој Зети, има више података, али тек са краја X века, а највише у *Летопису попа Дукљанина*. Пре тога, од дукљанских владара наводно, из IX века („или из X века”) — спомиње се „архонт Диоклије” по имену Петар, у грчком натпису и на једном оловном печату.

На основу мало чињеница и многих претпоставки, проф. др. Драгослав Јанковић се потрудио у свом уџбенику да створи један прихватљив, логичан ред у настојањима и старијих и савремених историчара да постанак државе код наших народа и објасне и временски одреде, — али уз веће ограде у доношењу закључака које су на своме месту и оправдане.

II. — Изложена анализа показује да се без одговарајућих историских података о основним елементима државне организације не може са потребном убедљивошћу третирати тако тежак проблем, а посебно, ако се као овде настоји и на одређивање времена у коме су државе настале. Ово се најбоље види код истраживања постанка словеначке државе.

„Територијализирање” словеначких племена претпоставља се углавном на основу замене многих племенских имена једним општим именом — Карантанци, и то у страним изворима где су се појмови о Словенима или упрошћавали или одређивали према установама или односима који су код Римљана, Франака или у Византији постојали. Према томе, замена имена не мора да значи да је већ тада код Словенаца заведен и такозвани *територијални принцип у праву*, на што се једино и мисли кад се „територијализирање” везује за државу. Упрошћено речено, то би значило да се средином VII века код Словенаца прешло на регулисање извесних односа у друштву с обзиром на територију, а не с обзиром на племе. Притом се мора претпоставити да се држава, „као сила”, већ афирмисала у друштву до

„правног стања”, кад она ствара правила понашања која су над правним обичајима и у оквиру којих сваки становник има одређен статус и ван племенских оквира. Држава то спроводи најпре у домену онога што претставља њен интерес и интерес класе која је на власти (устројство војске и начин регулисања војне обавезе, систем пореза који се одозго намеће, по потреби и силом прикупља, и од кога државна организација живи и функционише). Међутим, све то има за претходну претпоставку да је само становништво једне територије већ етнички доста разбијено, издиференциране односе својине и друштвену неједнакост на класној основи, поделу становништва по имовном стању, врсти занимања, — у крајњој линији, — поремећен однос између производње и расподеле који је важио у родовско-племенском поретку. Ово се своди и на укидање „заједничког власништва на обрађену земљу”. Увек процес почиње, разуме се, тиме што су племенске старешине показали тежњу да у ратовима стечено богатство изузму из друштвене расподеле). Међутим, како о таквом процесу немамо података, замена имена обележена у *Историји народа Југославије* као „територијализирање” може исто толико да значи и географски појам, као и почетну етапу у истом процесу. (Познат је случај са немачким племенима, која су од стране Келта, још у доба Цезара, називана Германима, њихова територија — Германија.) — Подаци, пак, забележени у такозваној Фредегаровој хроници из VII века, а из којих се види да се словеначки кнез назива *ducem Vinedorum*, територија настањена Словенцима — *marca Vinedorum*, могу исто толико претстављати и називе заведене код Франака за области које су тада биле настањене Словенцима, а према оним територијалним принципима који су код њих постојали и средином VII века и много раније. — Податак који се налази у једној листини из 777, а по коме се словеначке земље називају и *Decania Sclavorum*, не може исто тако узети као доказ за територијализирање, под претпоставком да назив означава сеоске територијалне општине, на које су се разбили словеначки родови. Већ је доминација франачког режима над Словенцима трајала више од 30 година до оног времена кад је податак забележен (15).

Процес раслојавања словеначког друштва углавном се заснива на установи „сеоске општине”, са режимом привремене поделе земље појединим „великим породицама” на заједничку обраду од стране општине. Притом „сеоска општина” има и даље *врховно право* власништва на обрађену земљу. Режим „сеоске општине” са још врло живим колективним односима својине није потпуно у складу са тежњом доказивања напретка словеначког друштва до оног сте-

(15) У истом уџбенику чак је и наведено, нешто раније, да су се, по досељењу, разна словенска племена „кретала на различите стране” и да је у току миграција дошло и до „стварања нових племена у географски заокруженим областима, па су она добијала онда и нова територијална имена”. Међу таква племена, поред Струмљана у Македонији, Дукљана, Неретљана и других, убрајају се и — „Карантанци у Источним Алпима” (стр. 96—97).

пена на коме настаје држава. То значи и до формирања антагонистичких друштвених класа на подлози имовинских неједнакости, при чему владајућа класа, да би одржала и учврстила своје позиције у друштву, а што се овде може једино свести на установљене феудалне привилегије, већ служи *силом* коју претставља држава. Ово би, даље, значило и то да је већина сеоског становништва упрегнута у јарам феудалног господара који може бити и сама држава, пошто је претходно изгубила сав политички значај из ранијег поретка. — При установи „сеоске општине” и својинских односа које она регулише могле су поједине породице, са већим бројем чланова, можда добити и више делова земље на обраду. Међутим, то не претпоставља оне имовинске разлике које се свде на приватну својину, без обзира да ли у рукама феудалаца или других појединаца, као и да је иста већ стављена у промет. Напротив, сама *установа* општине у оно време могла је пре означавати организацију управљања и решавања имовинских односа при режиму претежно *колективне употребе земљишта*, као и стари, патријархални појам вршења власти од стране народа. (Енгелс наводи да је и „немачка марка чисто друштвена установа која се битно разликује од државе, иако јој доцније већим делом служи као основа”.) (16) — Отуд су и речи — као *princeps, primores, jopan*, итд. — могле означавати и племенске и родовске старешине од којих настају једним делом и племство и државни органи.

Називи „серви” и „кршћеница”, под претпоставком да се односе претежно на затечено, староседелачко, хришћанско становништво, а подведено под појам „патријархалног ропства”, — не морају повлачити за собом одмах и „државу”. Код многих народа — и код Германа — постојале су и „велике породице” и исто тако ропство још пре освајања римских територија, односно и пре образовања држава. Управо, према Морган-Енгелсовој категоризацији још на средњем ступњу варварства, и да се на вишем, односно код „племенских савеза” констатује не само право ропство већ и најамништво. — Међутим, овде се проблем у томе смислу и не заострава, пошто нема довољно доказа да је код Словенаца, средином VII века, постојало *било какво ропство као категорија становништва на коме је, уз кметове, почивала макар и добрим делом производња друштва*. Отуд, „серви” и „кршћеница”, као и зависни сељаци, могу бити спорадичне појаве које не морају да значе тако одлучујућу пропорцију класних снага и такву заостреност класних односа који би били нерешљиви без државе и њених органа.

Колико су и сами писци у овом питању несигурни види се из једног навода који је већ раније поменуто. Наиме, да је затечено хришћанско становништво, по досељењу Словенаца, „широко искоршћавано” као радна снага од стране словеначких родовско-пле-

(16) Ф. Енгелс: *op. cit.*, стр. 97.

(17) В. Ф. Енгело: *op. cit.*

менских старешина. Насупрот овоме, константовано је мало раније да су код Алписких Словена „слаби трагови староседелаца”, као и да су се „у већој мери очували [...] само у пограничној територији на западу и у неким забаченим пределима [...]”. — Разлог томе налази се, наводно, „у већој примитивности Словенаца”, са чијег су подручја староседеоци бежали „у области под влашћу Бавараца и Лангборда”.

Остали наводи о друштвеним односима, о подложном положају сељака и о овладавању феудализма на словеначкој територији, а који чине подлогу мишљења о настанку словеначке државе средином VII века, врло су оскудни и потичу из времена франачке власти над Словенцима која је већ трајала 30, па чак и више од 80 година (из 777, 790, 827, 830, 853), који се морају под другим углом третирати.

Као посебан доказ о установи словеначке државе истиче се и обичај устоличавања корушких војвода и, при том обреду, значајна улога друштвене групе косеза. Мисли се да обред претставља стару установу, практиковану још у доба независности Словенаца, кад су се, наводно, на сличан начин — од стране жупана, првака и косеза устоличавали и корушки кнезови (у старим изворима — *duces*).

Несумњиво је да обред претставља стари обичај. Само, што онај врло значајан моменат облачења немачког војводе у сељачко, косешко одело, као симболичног услова предавања власти од стране друштвене групе косеза (као „једном између себе по старом народном праву”) и уз присуство народа, — пре служи као доказ колико је изборност старешина и војсковођа код Словенаца била жива, преодминантна, практикована и у моменту поробљавања Словенаца од стране Франака, да је чак ни немачки освајачи нису могли пренебрегнути. Задржавање обреда, према томе, могло је да значи и уступак народу, тенденцијом да се што лакше подвргне феудалној власти. Управо, слично ономе како је поступила и хришћанска црква према Словенима уопште у току покрштавања, прилагођавајући у много чему свој устаљени систем установама старе религије. То се исто тако десило и у праву — у додиру између словенских обичаја и старог римског права. — Поводом значајне улоге косеза и њиховог конзервирања и током развоја немачког феудализма у положају „слободних људи”, што су они и претстављали, може се са исто толико сигурности претпоставити, како се од стране неких писаца и претпоставља, да су старешине код Словенаца, пре освајања, биране већ из истих родова или из једног истакнутог рода који је служио и као ослонац војсковођи и његовој функцији. Ово је констатовано и код многих других племена на средњем и вишем ступњу варварства, посебно и код Германа. Према томе, и косези као, „дружиници” могу овде бити исто

толико и установа „војне демократије”. — Да су косези потенцијално били феудалци — то може бити неоспорно. Али, да би се „одвојили од народа” као посебна „јавна” власт у словеначком друштву, уз кнеза као претставника централне власти, потребно је да су одиста и постали феудалци, па било да су добили земљу „на управу” или „у феуд”. Међутим, не види се из података да се ово и догодило. А да се то догодило, били би и они вероватно „преслојени” у немачку феудалну класу, као што се десило и са другим словеначким племством. — У даљој анализи закључак би био да се држава не може са потребном сигурношћу констатовати, поготову у једном тачно фиксираном времену, на основу онога „што би се догодило да није”, итд. или што је тек потенцијално претстављало установу класног друштва у оквиру племенског поретка.

Наследност функције кнеза види се јасније тек код Горазда и Хотимира који су били, међу Словенцима, покрштени франачки вазали. Али, ако се чак и запостави политика страних освајача који су могли, да би успешније успоставили своју власт, увести привилегије и за родовско племенске старешине покорених племена и „ставити их под заштиту државе”, па према томе и припомоћи и још неучвршћену наследност за најближе сроднике у једној старешинској породици, чак и тада, наследност, уз изборност, не би била доказ за монархију или пак њене зачетке. То су, исто толико, и реликти племенског уређења, одакле и воде порекло, и где је, често, изборност војсковође спојена са наследношћу (17).

У вези с тим, питање је колико и *dux* код Словена (код нас усвојено као кнез, што значи келтско-немачки назив за племенског старешину, а латински појам) у конкретном случају Валух, претставља централну власт. Наиме, у истом уџбенику, наведено је да је *dux*-ом називан у бившој римској држави *војни заповедник* једне римске провинције. Отуд се не може претпоставити да су латински писци овде погрешили називајући словеначког владара *dux*-ом. У Валуху су морали, пре свега, видети *војсковођу*, као што су и остале истакнуте људе код Словенаца обележавали називом *јоран*, што исто тако претставља аварски назив за истог старешину. То је управо било доба још преовлађивања родовско-племенских реликата што је нашло извесног израза чак и у Салиском закону за Франачку. Да би *dux* (или кнез) био и централна, државна власт, потребно је да се *несумњиво* и сам деперсонализирао, односно, да је престао бити, у својству војсковође и војног претставника у „савезу”, и превасходни претставник свога сопственог племена у том истом „савезу”. На који се начин ово догађало може се пратити, не само код Германа и осталих народа о којима су нам Маркс и Енгелс оставили доста података и анализа, већ и у нашим оквирима — на примеру стварања црногорске државе у XIX в. Ту су, преко свештеничке функције у братству Петровића, а његушког племена, постали и војсковође, па онда и владари — услед необично важне

улоге православне цркве под Турцима, као претставника старе државе и чувара традиција независности. То издвајање једне лично-сти у оквиру племена и њено истицање над племенима у „племенском савезу“, вршило се кроз неко изузетно својство значајно за читаво друштво, да се током времена, уз помоћ околности, постепено устали, док не постане „искључиво право“, на ту функцију, у којој се не живи више као раније од прилога друштва, већ од „принудног присвајања“. — Међутим, о свему томе нема података из времена независне Карантаније. — Напротив има много основа за претпоставку да се пресудне дажбине заводе тек са доласком под франачку власт. Устанци који се јављају у VIII веку, (763, 765, 769, 772) „против нове вере“, не могу се схватити једино као отпор покрштавању, већ и због намета којима је народ у јачој мери тек тада био оптерећен. То доказује и накнадно завођење „смањење“, „словенске десетине“ која се „први пут појављује у словенској историји око 800 године у Карантанији и Панонији“. — У прилог овој претпоставци иде напомена Константина Порфирогенита да су се Срби, за време владе византиског цара Михајла II Амориског (820—829), вероватно, користећи слабост Византије, — „вратили паганству да би искоренили сваки траг подложности „Ромејима“.

Највеће неслагање, међутим, између такозване „базе и надградње“ постоји у анализи постанка српске државе. Ту је било довољно да се средином X века помену неке истакнуте личности код Срба по сећању писца, који је још уз то био и византиски цар, са одређеним личним ставом према балканским народима, са којима је Византија ратовала, затим, „два роба и два сокола“, два-три успешна рата против Бутара, као и заробљавање неколико српских жупана — па да се репрезентује и одређено устројство класног друштва — од ропства до феудализма — као и „државне“ организације, о којој нема података са „краја VIII или почетком IX века“ кад, наводно, пада и њен настанак.

Утврђивање настанка хрватске државе претставља, у извесном смислу, изузетно питање. Док се за Србе наводи да су до IX века били независни, кад се код њих и држава јавља, дотле се време настанка хрватске државе готово поклапа са временом потпадања Хрвата под франачку власт. Под том влашћу изгледа да је у бољем положају била Далматинска Хрватска, чији кнез помаже угушивање устанка посавских Хрвата против Франака. Обавезни да плаћају данак и да помажу с војском франачку државу, Хрвати у Далмацији изгледа да су имали, сем тога, тако широку самоуправу да се код њих могло развити и домаће племство, под утицајем приморских градова, јаче него код Словенаца, и под истим статусом афирмисати и вазални хрватски владари. Ово доказује и Трпимирова повеља, коме и хришћанска црква много помаже у тој афирмацији, а

што је у некој вези и са *укриштањем утицаја* Франачке и Византије на овој територији. Насупрот томе Панонска Хрватска је више препуштена Франачкој, те је и њен притисак тамо био много већи. Ово поготово важи за Словенце.

Међутим, има исто тако извесних навода који нису довољно убедљиви, а односе се на раслојавање Хрвата и на одређивање момента постанка хрватске државе. Наиме, док се по врло оскудним налазима у хрватским гробовима са краја VIII века и по незнатним разликама у вредности накита, тврди да су хрватске „велможе“ били врло богати и угледни, што се наводно одразило и у начину сахрањивања, — дотле, с друге стране, — хрватски владар, чак 50 или 60 година доцније, даје читав посед и друге привилегије надбискупу — за „3,5 до 4,5 килограма сребра“, како би својој задужбини прибавио посуде. Мада је тада земље било доста а новаца мало, ипак се „велможе“, и то „богате“, за крај VIII века не могу са потребном сигурношћу прихватити.

III. Већа слобода у интерпретацији малог броја историских чиненица у означеном времену постанка држава наших народа имала је за последицу и извесну непрецизност у одређивању друштвених и правних категорија и код наших и код других народа. Ово је добрим делом дошло, и услед тога што је више историчара обрађивало више проблема и што, иако је рад колективан, лични став појединаца по неким питањима није могао бити избегнут. Међутим, на њих треба указати. — Наиме, највећа непрецизност се осећа код утврђивања елемената државе и елемената „племенског савеза“. И не само то, него и оно што је на једном месту већ окарактерисано као „племенски савез“, на другом месту назива се државом. Или, што се наводе и извесни изрази, из којих се не види и њихова садржина — као „племенска кнежевина“, употребљен чак и за Карантанију, и то пошто се претходно на више страна доказивало колико је Карантанија држава (стр. 144).

Ово најбоље показује интерпретација развоја оних Словена који су почетком VII века населили Македонију или и неких других народа чija је историја повезана са историјом Словена.

Македонски Словени удружили су се, наводно, у веће „племенске савезе“ под вођством истакнутих домаћих кнезова већ у првој половини VII века, највише у циљу заузимања Солуна — једине византиске ослоне тачке према потпуно словенском залеђу. Византиски писци називали су и ове „племенске савезе“ и њихову територију једним општим именом — Склавиније. Вођу једног таквог „племенског савеза“, по имену Первунда, називали су *rex*-ом (40-тих или 50-тих година VII века) (стр. 263).

По досељењу, Македонски Словени бавили су се земљорадњом и сточарством. Под утицајем затечених начина производње и у повољним климатским условима, обе гране привреде достигле су убрзо

доста висок ниво. Има података да је земља била „добро обрађивана“, као и да је давала обилну жетву у пшеници, јечму и просу. На богатим пашњацима Македоније одгајиване су разне врсте стоке — говеда, свиње, козе, овце, магарци (стр. 262). Затим, Македонски Словени бавили су се и воћарством, посебно виноградарством. Како је Македонија обилувала језерима и рекама, то су се бавили и риболовом, па су рибом чак и трговали. Доцније, кад су Македонски Словени ратом натерани на признање византиске врховне власти, плаћали су данак у натури који се састојао не само у поменутих производима, већ и у вину и сушеном воћу. Као оруђа за производњу у земљорадњи помињу се рало, лопата, мотика, трнокоп, срп, секира и др. (стр. 262).

Упоредо са развитком привреде и прилагођавању затеченим односима производње (феудалним или полуфеудалним), јављале су се и „знатније друштвене разлике“ у сеоским територијалним општинама, у којима су живели и Македонски Словени по досељењу. Наводи се да „неки чланови општина нису били само сопственици стоке, земљишта и оруђа за производњу, већ су покушавали да приграбе и земљу својих суседа и да и њих саме употребе за рад на својим поседима“ (стр. 262) (18). Отуд се „још у првој половини VII века код Македонских Словена спомињу виђени *прваци* и кнезови, као Хаџон и Первунд, који се уздижу и издвајају [...] не само по свом економском и друштвеном положају“, већ и по „животним навикама“. (Первунд је, наводно, „носио грчке хаљине“ и „говорио грчки језик“) (стр. 262).

Процес друштвеног раслојавања и образовања државе и код Македонских Словена заустављен је, мисли се, нападима Византије која је већ од средине VII века настојала да поврати изгубљене балканске територије.

Први напад на „Склавинију“ предузео је византиски цар Константин II 658. Али једини резултат овог похода био је тај што је један део Словена — између Струмице и Вардара — присиљен на плаћање извесног данка и неку војну обавезу према Византији (стр. 264—265). — У огромној већини, како се даље наводи, Словени су остали и после тога независни и, 70-тих година VII века поново су опседали Солун, под вођством „архонта“ Кувера који је, наводно, тежио да у македонским крајевима постане „кнез и каган“ (стр. 263 до 265). Због тога, а и услед опасности која је македонским областима запретила од Бугара, организован је други, већи напад на Македонске Словене од стране Византије 688. Тек тада су Македонски Словени највећим делом признали врховну власт Византије (стр. 265). — Међутим, и даље су односи са византиским властима били врло лабави. Тако је византиски цар Константин V био принуђен да пре-

(18) На брзи процес раслојавања код Македонских Словена указује и тврђење да су „остаци староседелца које су Словени затекли на Балканском Полуострву били несумњиво бројнији од остатака староседелца у Источним Алпима“ (стр. 92).

говара са кнезовима (архонтима) Македонских и Тесалиских Словена због њихових тешких и учесталих гусарењ на мору и да од ових откупљује заробљене Византинце са неких острва — за 2.500 свилених грчких хаљина (стр. 266). — Тек у другој половини IX века, а услед слабости Византије, већи део Македонских Словена дошао је под фактичку власт Бугара. По наводима и подацима изгледа да су све дотле живели независно или полунезависно, што значи — више од два века.

Међутим, и поред назива „Склавиније”, установе сеоске територијалне општине, у којој су чак констатоване тенденције ка захватању туђе земље и подвлашћивању мањих породица од стране већих, јављање истакнутих „првака” и комеса, затим кнезова од којих се један назива архонтом или *dux*-ом, а други *rex*-ом, чији је „издвајање” из „остале масе Словена” далеко маркантније обележено, поред, дакле, вишег нивоа развитка привреде, и далеко интензивнијег мешања са староседеоцима што је уз остале факторе морало изазвати и брже и дубље раслојавање, — код њих се држава не констатује већ — „племенски савези”. — Држава настаје тек у устанку против Бугара од 976 о којој се зна готово само толико да се вођ устанка, Самоило (син комеса Брсјака) прогласио царем и основао посебну патријаршију.

Неједнако поступање запажа се исто тако и према Хунима и Аварима који су оставили велике трагове на словенској територији.

Тако се за Хуне, „војнички организоване номаде”, који су у доба Атиле (434—453) — запосели територије „од Волге до Рајне” (са утврђеним логором између Дунава и Тисе), истиче да су се тада налазили у великом „племенском савезу”, са „многобројним германским, словенским и другим племенима”, у коме су доминирали Хуни. У том „савезу”, „кнежевска власт била је већ у рукама једне породице и наследна и ослањала се на племенске старешине и бројну војничку пратњу”, уз додатак да су „један део судске власти још увек вршила племена” (стр. 53). Мада није јасно шта се хтело са овим податком о „делу судске власти коју су вршила племена”, — не само у „племенском савезу”, него чак и у држави, неоспорно установљеној, врло дуго није сва „судска власт” искључиво код њених органа. Познато је да држава захвата прво такозвану област „јавног права”, а тек доцније — и никад потуно у току феудализма — и област кривичног права. — Међутим, овде је значајно да ту исту хунску формацију или „племенски савез” називају на другом месту — „Атилином државом”, слично као са великим савезом Словена под Самом (стр. 66). — Старија историографија назива готово без изузетка ове „савезе” — државама, вероватно због врло истакнутих улога и Атиле и Сама.

О Аварима се зна да средином VI века подвргавају својој власти Словене настањене до тога времена на левој обали доњег дела Дунава. Због тога, мисли се, и престају напади Словена на Византију

почев од 558 па за даљих 20 година. — Аварска војска — око 20 хиљада коњаника — била је уређена „по десетинском систему у јединице од хиљаду и десет хиљада људи“ (стр. 76). За ову војску, каже се, да је била „чврсто уједињена под кагановим вођством“, при чему је већа „покретљивост добро наоружане коњице давала Аварима знатну предност над словенском пешадијом [...]“. — Отуд су Авари у аварско - словенском савезу „били одлучујући фактор“. — Располагали су словенском „племенском војском“ и слали је на војне походе. У тим походима Словени су се често морали борити „у првим редовима аварске војске и давати Аварима део свога плена“, а присиљавани су повремено и на плаћање данка (стр. 77). — У савезу са Словенима Авари су угрожавали у првом реду Византију, према којој су претстављали такву војничку силу да је Византија била принуђена 574 да Аварима уступи и део Срема и да им „плаћа годишњи данак у износу од 80.000 златника“ (стр. 79).

О друштвеном и политичком уређењу Авара, наводи се, да су „обилни плен из ратних похода и данак Византије, а такође и данци од подређених народа, — пружали чврсту основу за имовинско издвајање кагана и родовско - племенских старешина“. — Уз то и „патријархално ропство добија код њих већ сталније облике“, мада није постало „општа основа привредног живота“ Авара (стр. 76). — Међутим, и поред издвајања кагана и других старешина и установа „патријархалног ропства (као код Словенаца), у даљем излагању се наводи да су Авари „живели још увек подељени у родове и племена“, на што указују и други моменти. Наиме, „у VII веку у *главном* племенске старешине још доносе одлуке о спољним односима, а бар до средине VII века, још увек сви чланови племена одлучују о постављању новог кагана“ (стр. 76—77). — На крају је дошао закључак да Авари и нису претстављали „јединствен народ, већ прави племенски савез“, те због тога и „концепције о „аварској држави“ у којој би номади били господари раздробљене и поробљене масе Словена, на којој се заснивала досадашња историографија не одговара историској истини“ (стр. 77). — Али, и овде се као и у случају Хуна, тврди у даљем излагању да се не „савез“, већ „аварска држава“ 803 „заувек распала“ под навалом Франака који су се „пробили до самог средишта „аварске државе“ и освојили каганову престоницу, односно — „*тринг аварског племена*“! (стр. 141). — У међувремену, приликом похода франачког владара Пипина 706 на Панонију, каже се да је „Аварска марка“ источно од Аниже у „управном погледу“ подређена франачкој „Источној марки“. Затим, у излагању напада карантанских Словенаца 805 на „остатак Авара“, који су били принуђени да затраже помоћ Франака, наводи се да су Авари и после 803 „задржали део Горње Паноније као полувазалну кнежевину под покрштеним каганом“ (као Горазд и Хотимир међу Словенцима). На крају, последње вести о Аварима: 822 као о „*полувазалном племену*“, а 828 као „Аварској марки“ (између Аниже и Бечке шуме), да током IX

века „нестану међу словенским и немачким колонистима” (стр. 142-145).

Отуд произилази да је једном делу наших старијих историчара било углавном довољно за утврђивање државе — како код Јужних Словена тако и код других народа — истакнут војсковођа и успешно ратовање.

Према свему овоме стоји Маркс-Енгелсова карактеристика „војне демократије” или „савеза племена”. — Мада су се „савези” стварали према конкретним историским условима — нека обележја су општа. Тако, виши ступањ варварства, на коме се образују „племенски савези”, био би „доба гвозденог мача, али и гвозденог плута и секире”. Затим, тада се и „занатство одвојило од земљорадње”, а „град с кућама од камена или опеке, окружен каменим зидинама, кулама и зупчастим отворима, постао је средиште племена или савеза племена” (19). Појава новца и трговине и трговаца као посредника између произвођача и купца. Ропство, на средњем ступњу „још у зачетку и спорадично, постало је сад битни саставни део друштвеног система [...]”. — „Поред разлике између слободних и робова — јавља се разлика између богатих и сиромашних — с новом поделом рада нов расцеп друштва на класе” (20). „Имовинске разлике између појединих породичних старешина руше стару комунистичку кућну заједницу. Ораница се додељује инокосним породицама најпре привремено, доцније једном заувек [...]”. — „Инокосна породица постаје привредна јединица у друштву” [...]. „Савез сродничких племена постаје свуда нужност; убрзо долази и до њиховог стапања, а тиме и до стапања одвојених племенских области у једну општу област народа. Војсковођа народа — *rex, basileus, thiudans* — постаје неопходан, станлан чиновник [...]”. — „Војсковођа, веће, народна скупштина су органи гентилног друштва које се развило у војну демократију” (21).

IV. Не улазећи у проблем постанка држава код Јужних Словена онда када се претпоставља — пошто је то врло тешко утврдити чак и кад су развојне етапе много јасније обележене — мора се напоменути да анализа процеса раслојавања Словена изложена у *Историји народа Југославије* није довољно убедљива највише због недостатка извора и аналогије (22).

Прво је навело на потрзање чињеница из познијег времена са претпоставком да се могу применити и на раније етапе, а друго — упућивање на извесне установе код Хрвата о којима има највише података из раног Средњег века.

И једно и друго примењује се и данас, нарочито у историској наци, и претпоставке су много пута оправдане као и аналогија. — Ме-

(19) Ф. Енгелс: *op. cit.*, стр. 166.

(20) Ф. Енгелс: *op. cit.*, стр. 167.

(21) Ф. Енгелс: *op. cit.*, стр. 167.

(22) У оквиру Социолошког друштва вођена је код нас дискусија о моменту постанка Нове Југославије у току народноослободилачке борбе (Види чланак проф. др. Радомира Лукића: О „датуму” настанка Нове Југославије, „Архив за правне и друштвене науке”, бр. 4 за 1953).

ђутим, реконструисање далеке и мало познате прошлости наших народа овим путем није потпуно прихватљиво. — Јужни Словени су и пре насељавања били изложени утицају других народа, а доста рано су дошли под власт Франачке или Византије. Отуд узимањем чињеница из времена када су се ови већ налазили под туђинском влашћу — као утврђивање категорије „неслободног становништва“ код Алпских Словена, са хипотезом да „није могло постати одједном у IX веку када се помиње“ — губи се из вида деловање освајача који су били и економски и друштвено-политички на вишем нивоу, и то — на једном Византија а на другом Франачка. А баш о томе се посебно морало водити рачуна при илустровању развоја Словена, а пре свега Словенаца, у доба независности код којих је исто тако било мањих или већих разлика још пре досељења. Без обзира што су односи између њих и освајача у почетку били лабави, и тада су, и Франачка и Византија, морале спроводити ону политику на подређеној територији која је била у интересу класе која се код њих налазила на власти. Осим тога, она се није ни спроводила истим средствима према свим групама Словена. Као што је познато, хрватска и словеначка подручја, као неколико векова раније романска, додељена су на управу франачким феудалцима. Њихов притисак није био исти не само у Словенији, већ ни у Панонској Хрватској, иако је овим део Словенаца, као и Хрвата, у целини дошао у зависан положај, који се огледао у плаћању данка, војној обавези, према Франачкој и потврђивању домаћих кнезова од стране франачких владара. — Према томе, не поричући раслојавање племенског друштва већ пре насељавања, напредовање у том правцу са настањивањем, — ипак, вероватније је да је оно пресудно разбијање Словенаца и Хрвата, као и других Словена, дошло тек са освајачем, те према томе, колико је значајно за ове народе, толико је значајно и за развитак држава, остајача, а пре свега Франачке. Ово потврђују и поменути устанци код Словенаца против Франака (доцније и код Хрвата), од којих је последњи (772) био тако јак, како се напомиње, да је словеначки кнез морао позвати у помоћ Баварце. Ово је значајно још и због тога што је Карантанија имала тада статус „вазалне кнежевине“ у франачкој држави с унутрашњом самоуправом (до двадесетих година IX века). Према томе, употреба података из познијег доба имала би, можда, више оправдања, да су се Словени у нешто већој мери аутохтоно развијали. — Прибегивање пак аналогiji, из истих разлога, довело је до извесног шематизма у реконструисању посебно државног уређења, са неубедљивом констатацијом да је на том сектору код Срба било, „као и код Хрвата“, односно као и „код других држава рано-феудалног периода“, — у крајњој линији слично уређењу оних народа, које су Маркс и Енгелс проучавали; односно, као код Грка, Римљана, а посебно Германа.

Међутим, излажући процес постанка државе код Немаца Енгелс се није нарочито трудио да њен постанак и временски одреди, иако

о променама код Немаца, после освајања римских области, има много више података, на основу којих би се могла много пре утврдити она етапа у којој се војсковођа одвојио од сопственог племена, „преобразио у монарха” и поделио освојену земљу својим доглавницима (23).

И Едвард Кардељ у својој књизи *Развој словеначког националног питања* не помиње „државу” код Алпских Словена. Напротив, истиче да „Словенска племена, која су по друштвено-економској структури била јако заостала, нашла су се геополитички на ванредно изложеном терену, између два народа који су по својој друштвеној структури и култури стајали много више од њих: поред рушевина висококултурне Римске империје и поред њеног тадашњег главног наследника у средњој Европи — германског феудализма, који је био на почетку свога развитка и пун експанзивне снаге. Ова чињеница одредила је положај словенских племена за неколико столећа унапред”. — И даље: „Снага и отпорност тих племена при њиховом доласку на данашњу словеначку територију извирала је из њихове племенске повезаности, а ова се темељила на друштвеним односима патријархалне заједнице. Германски феудализам је битно убрзао процес лабављења тих унутрашњих веза и тиме ослабио отпорну снагу словенских племена. Племенска повезаност није се могла успешно одупирати социјалним утицајима које је германски феудални свет зрачио у словенско друштво”. — У даљем излагању Кардељ каже и то да су „ове утицаје олакшале и јачале нарочито две чињенице. Прво, територија словенских племена допирала је дубоко у унутрашњост германског друштва, и то на најизложенијем месту, тамо где је германска народна струја текла према Италији. Германски политички притисак био је стога врло снажан. Друго, у самом словенском друштву тога времена већ су постојали снажни зачеци социјалне диференцијације, на које се страни феудални утицај могао успешно надовезати и даље их развијати у складу са својим сликом и приликом. Ропство је код Словена било релативно развијено. Диференција на подлози богатства је, дакле, већ постојала, па је зато утицај германског феудализма морао наићи на плодно тле. Патријархална друштвена заједница са почетним елементима ропства прелази, дакле, код алпских Словена, под туђим утицајем, непосредно у феудализам.” Поред тога, Кардељ напомиње и то да су „словенска племена [...] чинила тек прве кораке од варварства ка цивилизацији” (због чега „нису могла скршити навалe организованих војски германског феудализма, иако су добила многе велике битке”), те да би било „узалудно тражити у то доба” — „више или мање стабилне државне творевине” — „код независних словенских племена”. А на то што се код Словена претпоставља „отсуство државотворне идеје као некакве специфичне црте словенских народа” (поводом распада „Самове државе”) Е. Кардељ каже

(23) Ф. Енгелс: *op. cit.*, стр. 149—160.

да „недржавотворност” „зацело није никакво специфично својство словенских племена, него је била, по правилу, својствена свим народима на истом степену развитка”. Да би се, пак, појавила држава Е. Кардељ додаје „потребно је да унутрашње социјалне супротности толико сазру да се могу кротити само још силом, државом” (24).

V. На крају овог излагања, може се приметити да би можда једино правилно било изнети из најстарије прошлости наших народа само онолико о њиховом развоју колико је неоспорно познато без упуштања у претпоставке, а нарочито — без форсирања постанка државе на основу врло мало чињеница или на основу података из времена њихове подређености када им се и положај из основа изменио. Тиме би се избегли и произвољност у закључцима и различито поступање при констатовању држава код разних група Словена, као и код других народа, а са истим степеном друштвеног и политичког развитка према наводима у поменутом уџбенику. Јер, при свим тешкоћама утврђивања разлика између војне демократије и државе на почетку и у околностима о којима је сачувано више историских чињеница, ипак се мора имати одређен критеријум при обележавању и друштвених и правних категорија, те према томе и јасно указати и на примеру наших народа, шта је држава а шта племенски савез (25). Исто тако морало би се објаснити шта се подразумева под „племенском државицом” или „племенском кнежевином”, као и да се једна формација већ обележена као „племенски савез” не назива истовремено и „државом” и „племенском кнежевином” и опет „хрингом племена” као у случају Авара, или чак Словенаца (под Францима — „племенска кнежевина”). У толико пре се о свему овоме морало водити рачуна, пошто је реч о уџбенику који је у првом реду намењен омладини, а који је и врло богат материјалом из доцнијих раздобља наше историје и претставља заиста велики напор и врло користан резултат.

На крају треба додати да ове појединости можда више падају у очи правнику него историчару.

Др. Ружица Гузина

ПОЛОЖАЈ И УЛОГА ИЗВРШНИХ ОРГАНА У ЈУГОСЛАВИЈИ

I. — *Положај и улога извршних органа у првој фази политичког и уставног развитка Југославије.* — 1. — Данашња југословенска држава је створена и постепено изграђивана у току ослободи-

(24) Е. Кардељ-Сперанс: Развој словеначког националног питања (превод Звонка Ткалца), Београд, 1958, стр. 125—128.

(25) Исто тако, нема битних разлика између чињеница на основу којих се код Словена, пре насељавања и по насељавању на Балкан, констатује племенски савез и чињеница по којима се констатује држава. И у једном и у другом случају наводи се богатство стечено у ратовима, раслојавање на бази тога, истицање вођа, патријархално ropство, устројство војске подсетинском систему, истакнуте вође (dux и rex и код племенског савеза итд. (Историја, стр. 71, 73, 74, 78, 90).

лачке борбе народа Југославије која се развила у народну револуцију социјалистичког карактера и која се одиграла у периоду борбе демократских нација против фашистичких држава и реакционарне фашистичке идеологије (1941—1945). У овом периоду створена је и извршна власт уопште а нарочито извршна власт југословенске федерације. Први облик извршне власти федерације сачињава Национални комитет ослобођења који је образован одлуком револуционарног претставничког тела југословенског народа (познатог под именом Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије — АВНОЈ).

Политичка теорија, коју је АВНОЈ изразио у својим уставно-правним одлукама (1943), инсистирала је на томе да је Национални комитет извршни орган највишег претставничког тела Југославије које овом свом органу „поверава“ извршну и управну функцију власти. Уствари, Национални комитет је био најважнији и основни политички орган и главна покретна снага власти у периоду до доношења првог југословенског Устава од 31 јануара 1946. Као у свим револуцијама тако је и у југословенској револуцији концентрација политичке власти претстављала један од основних услова победе револуције и образовања нове државне организације. Ова концентрација власти остварена је у првој револуционарној влади Југославије која је била снабдевена „извршном и управном функцијом власти“, тачније целом извршном функцијом власти у свим њеним димензијама и аспектима.

Национални комитет је био (влада и кабинет) у класичном значењу овога појма и термина. Он је претстављао истовремено савет повереника а доцније министара који су стојали на челу појединих грана управе које су се звале у почетку повереништва а доцније (од марта 1944) министарства. По својој улози прва југословенска влада је била не само основна динамична снага државне организације него и иницијативни и одлучујући орган власти. Истина ова улога прве југословенске владе се одиграла у систему власти који је не само формулисао и признавао него и у пракси примењивао принцип да је извршна власт одговорна пред највишим претставничким телом земље, АВНОЈ-ем, и да све њене иницијативне и политичке одлуке морају бити санкционисане законима и другим актима овог претставничког тела.

2. — Ова концепција о положају и улози извршних органа власти федерације прихваћена је и у првом југословенском Уставу од 1946 југословенска влада је била проглашена као највиши извршни и управни орган власти у оквиру права федерације.

Полазећи од овакве концепције сам Устав је предвиђао широке иницијативе и овлашћења у корист владе и министарстава. Влада је не само била највиши орган управљања и централна администрација него је и могла доносити, и у пракси је доносила, уредбе са законском снагом.

Ова два основна овлашћења савезне владе су посебно карактеристична у условима друштвено-економских и политичких промена који су преовлађивали у периоду важења првог Устава (1946—1953).

Основна улога извршних органа власти у овом периоду састојала се у управљању привредом и заснивала се на државном привредном монополу. То је функција коју постепено скоро у свим друштвеним системима савремене епохе преузима извршна власт, али она добива далекосежан значај у условима радикалне промене својинске структуре друштва.

Управљање привредом и привредним развојем пружа увек основу за ширење осталих функција извршне власти. То су функције управљања разним другим друштвеним активностима, као што су просвета, култура, наука, социјалне и јавне службе, итд. Држава постаје организатор и управљач скоро у свим друштвеним активностима, а извршни органи власти претстављају носиоце ових функција управљања.

Помоћу уредаба са законском снагом, које је Народна скупштина све више одобравала у овом периоду, влада је преузела постепено и у знатном делу и саму функцију регулисања основних друштвених односа. Као и у свим историским ситуацијама тако је и овде преношење стваралачке функције власти на владу значило ограничење улоге и значења врховног претставничког тела земље и појачање улоге и независности највише извршне власти и тиме извршне власти у целини.

3. — Оваква улога извршне власти у овом периоду друштвено-политичког и уставног развоја Југославије претстављала је истовремено одређену нужност и политичку опасност. Нужност је произилазала из конкретних друштвено-економских и политичких околности у којима се изграђивала и афирмирала нова државна организација која је постепено прекидала везе са старом, капиталистичком, заосталом и централистичком државном организацијом у оквиру које су живели југословенски народи у периоду од 1918 до 1941. Стара држава је била економски неразвијена и заостала заснована на примитивној аграрној производњи, у којој је доминирао мали сеоски посед, и на експлоатацији привредних богатстава земље и радне снаге од стране страног капитала и домаћег капитализма испуњеног инстинктом и менталитетом првобитне примитивне акумулације. На овој друштвено-економској основи заострили су се сукоби између југословенских народа које су националне буржоазије истовремено експлоатисале и користиле за своје интересе. У оваквим условима заострен је сукоб између власти и народа и огромна већина грађана била је лишена основних демократских права и демократских институција, нарочито после укидања релативно демократског Устава од 1921.

Све ове економске, националне и политичке противречности покушао је да заостри окупатор уз помоћ домаћих физичких сна-

та. Остаци и трагови свих ових противречности нису могли да се отклоне одмах самом победом народне револуције и укидањем економске основице тих противречности. Напротив, сама национализација средстава за производњу, афирмација нове власти радног народа и општа политичка и идеолошка оријентација земље утицали су на појаву низа нових противречности и тешкоћа које ничу из самог радикалног преображаја друштвене и идеолошке структуре друштва.

У оваквим условима извршна власт се неизбежно јавља као носилац и извршилац историске мисије превазилажења ових противречности и постављања основа за изградњу нове друштвене и политичке организације. Овакве појаве прате сваку радикалну промену друштвено-економских и политичких односа у друштву. Оне су саставни део оних промена које су извршене у Југославији у периоду од завршетка рата до доношења новог Устава од 1953.

Теориски значај ове улоге југословенске државе је у томе што овој историској нужности није дата утилитарна или прагматична већ релативна и дијалектичка вредност. Социјалистичким снагама је бивало све јасније да нужност јачања улоге извршне власти носи опасност радикалне трансформације саме суштине социјалистичке државности и њеног историског курса. Засновани на државном привредном монополу и широким политичко - управним овлашћењима, извршни органи су показивали тежњу да постану господарећи органи друштва. Они су почели не само да ограничавају претставничка тела, која су по самом Уставу од 1946 проглашена за „највише органе власти”, него и да се одвајају од самих маса и да отуђују политичку силу, ослобођену у револуцији и освојену од тих народних маса, од самих нових „хегемона” или „суверена” власти.

На основу државне својине на средствима за производњу као и привредног и државног етатизма који из тога произилази, извршна власт је добијала не само самосталност него се и јављала као сила која почиње да стиче привилегије, да се претвара у бирократску снагу и тиме у снагу која почиње да господари друштвом. Из овог историског искуства Југославије произилази неколико закључака од општег значаја за теорију о модерној држави, а нарочито о социјалистичкој држави. Ти закључци су од посебног значаја за разумевање положаја и улоге извршног органа власти у савременом политичком и уставном систему саме Југославије.

Државни етатизам који прати друштвене и политичке промене у правцу социјализма, а у условима релативне економске, политичке и духовне заосталости појединих земаља, органи је повезан са изванредним значајем улоге и политичког, ако не уставног, значаја владе односно извршних органа власти. Међутим, државни етатизам је истовремено ослободилачка и поробљивачка снага социјалистичког развитака. Јака и независна извршна власт која је у одређеним историским условима претстављала „бабицу” ослоба-

ђања маса, тежи постепено да се и сама ослободи од друштва и да постане господар маса. То се нарочито запажа ако државна својина на средствима за производњу постаје систем који се велича и тежи да овековечи. Друштвени слој који управља средствима за производњу првенствено оличен у извршним органима власти, постепено тежи да постане свемоћан и независан од друштвеног детерминизма. Тиме социјалистичка државност долази у кризу која се мора решити или привременом победом револуционарних снага народних маса или бирократије која се приказује да „влада у име маса“.

Југословенски политички и уставни развитак је показао да основу за решавање ове кризе у демократском правцу, односно у правцу победе радних маса, претстављају промене у својинској структури друштва. Суштину тих промена чини прелазак из државне у друштвену својину на средствима за производњу, уз успостављање права самих произвођача да управљају у привредним предузећима и да тиме учествују како у управљању привредом тако и у расподели производа друштвеног рада.

4. — Успостављање радничког самоуправљања у Југославији 1950 неизбежно је утицало на промену положаја и функције влада и извршних органа у целини. Извршна власт је престајала да буде управљач привредом и тиме постепено управљања осталим друштвеним активностима. Основне функције управљања привредом и друштвом прешле су на самосталне привредне организације и друштвене установе којима управљају сами произвођачи односно којима се управља у складу са принципима друштвеног самоуправљања. (Друштвено самоуправљање у области просвете, културе, науке, народног здравља, социјалног осигурања, станбених зграда и јавних служби уопште састоји се из преношења ранијих државних функција на „органе друштва“, тј. на тела састављена од радних колектива запослених у одређеним установама, од претставника друштва које бирају грађани или претставничка тела земље, од корисника јавних служби или од делегата слободних удружења грађана.)

Ове промене у функцијама извршних органа власти утицале су и на промене у саставу ових органа као и на нова схватања о њиховом положају.

Опште речено, у току периода од 1950—1953 постепено је вршен процес децентрализације и деетатизације у структури извршне власти. Децентрализација се састојала не само у слабљењу управног централизма и у преношењу низа функција управљања на ниже органе, а нарочито на локалну самоуправу и то ону у општинама. Ова децентрализација је постепено добијала и карактер једне нове концепције у структури државне организације. Суштину те концепције чини тзв. теорија о комуни. Основна локална самоуправа у основним друштвеним заједницама (комунама-општинама и градо-

вима) почиње да преузима улогу основне политичке организације која врши све функције власти, осим оних које су Уставом предате федерацији, народној републици и срезу као заједници комуна.

Деетатизација је значила два карактеристична процеса. На првом месту, као што је већ речено, државна власт је постала слабија и мања. Низ ранијих државних функција прешле су у компетенцију самосталних привредних и других организација и установа. На другом месту, сама извршна власт у организационом смислу је почела да трпи промене. То се нарочито огледало у оквиру локалне самоуправе па и народних република. Ранија министарства, инокосни извршни органи, замењени су колегијалним телима, који су се називали саветима. Та колегијална тела су претстављала тзв. „државне друштвене органе”, што значи да су их сачињавали не само функционери које су бирали највиши органи власти него и делегати друштвених организација односно кооптирани грађани.

Све ове промене су неизбежно тражиле радикалну реорганизацију у положају и саставу извршних органа власти и битне промене у њиховој улози. Те промене ће бити извршене савезним Уставним законом од 1953 и низом закона и самом праксом до данашњег дана.

II. — *Савремена извршна власт у Југославији.* — 1. — Једна од основних карактеристика државног уређења Југославије на основу Уставног закона од 1953 огледа се у релативно новом дефинисању извршне функције власти и положаја органа који ту функцију врши. У Југославији више не постоји класични систем влaде у облику кабинета и министарстава. Извршна функција власти је расподељена или димензионирана на своја два основна департамента или крака. Први чини тзв. политичко-извршна димензија власти а други крак чини тзв. државна управа. Прва од ових димензија поверена је Савезном извршном већу, и у извесном смислу и самом Претседника Републике. Савезно извршно веће је извршни орган Савезне народне скупштине. Овај назив „извршни орган” има два начелна значења.

Прво, Савезно извршно веће је тело које произилази из саме Скупштине. Њега сачињавају народни посланици које Скупштина бира у састав овог и тиме свог тела. Извршно веће је у суштини најважнији политички одбор Скупштине. На његовом челу се налази Претседник Републике. Претседник Републике има као такав самосталне функције које припадају категорији „шефа државе”. Али избором за Претседника Републике он постаје и „шеф извршне власти”, тј. он је претседник Савезног извршног већа.

Поред овог органског, назив „извршни орган” има и функциони значај. Скупштина поверава Савезном извршном већу политичко-извршну функцију власти. За положај Савезног извршног већа је карактеристично да је ова „повремена” политичко-извршна

функција дефинисана самим текстом Устава (члан 79—81 савезног Уставног закона).

Према тексту Уставног закона политичко-извршна функција састоји се из следећих овлашћења:

1) Старање о извршењу савезних закона, савезног привредног плана и савезног буџета; доношење уредаба и других извршних и правних прописа; општи надзор над применом савезних закона и право на предузимање мера ради извршења права и дужности које припадају федерацији;

2) Законодавна иницијатива паралелно са правом саме Скупштине да предлаже и припрема законе; искључиво право да саставља и предлаже Скупштини савезни привредни план и савезни буџет;

3) Образовање органа управе њених основних, који се оснивају Уставом или законом (то су државни секретаријати и секретаријати Савезног извршног већа); именовање најважнијих службеника нарочито старешина савезних управних органа; надзор у погледу законитости рада савезних органа управе уз право поништавања незаконитих аката и издавања политичко-управних директива;

4) Посебна права: ратификација мање важних међународних уговора, именовање савезног јавног тужиоца, гувернера Народне банке и савезног правобраниоштва; давање помиловања, доношење прописа о организацији савезних органа управе, оснивање институција од општег значаја за федерацију; располагање буџетским резервама и другим законом одређеним фондовима; расписивање избора и то само у случају истека мандата Савезне народне скупштине или кад остаје нерешен сукоб између два дома Скупштине (Савезног већа и Већа произвођача);

5) Изванредна и изузетна права: проглашење опште мобилизације и ратног стања у случају оружане агресије према Југославији или кад то захтева непосредно извршење међународних обавеза земље; проглашење припремног стања у случају опасности од рата; издавање у овим условима и изузетно уредаба са законском снагом.

Друга димензија извршне функције поверена је савезној управи коју сачињавају секретаријати, управе, дирекције и управне установе.

Од ових управних органа најважнији су државни секретаријати и секретаријати извршних већа. Државних секретаријата има само пет (за послове државне одбране, међународних односа, финансија промета робом, за унутрашње послове). Секретаријата извршног већа има данас 12 (за законодавство и организацију, за опште привредне послове, за индустрију, за пољопривреду и шумарство, за саобраћај и везе, за рад, за просвету и културу, за народно

здравље, за социјалну заштиту и комуналне послове, за правосудне послове, за информације и за општу управу).

Ово су основни управни органи а то значи да они врше оперативну, практичну и административну страну извршне функције која припада федерацији уколико за поједине делатности из ове области нису основани други управни органи. У савезном оквиру ових последњих управних органа има релативно мало. Најважнији су комитет за спољну трговину, завод за планирање, завод за статистику, управа за поморство и неке више или мање самосталне институције које врше углавном техничке службе.

Материјалноправни елементи ове управне функције, или тачније управне стране извршне функције која је поверена управним органима састоје се углавном из следећег: управни органи „непосредно извршују савезне законе, привредне планове и друге прописе и акте донете на основу закона, старају се о њиховом извршењу, организују управне и друге стручне службе, врше стручне послове за претставничка тела и њихове извршне органе и у законом предвиђеним случајевима уређују одређене односе“ (чл. 3 Закона о државној управи од 1956).

2. — Као што се види, у Југославији је извршена релативно радикална промена у структури и положају владе. Влада у свом класичном облику као савет министара и скуп министарстава не постоји. Истовремено извршено је начелно и уставноправно диференцирање између две основне димензије извршне функције. Политичка, директивна и у извесном смислу стваралачка извршна функција поверена је једном перманентном и стално заседавајућем колегијалном телу које претставља извршни орган и одбор саме Савезне народне скупштине. То тело, под називом Савезно извршно веће, претставља политичко и директивно језгро извршне власти.

Техничка и стручна, оперативна и „свакодневна“ страна извршне функције поверена је апарату који је органски издвојен од Савезног извршног већа и на чијем челу по правилу стоје функционери који имају статус јавних службеника. Ови управни органи су релативно самостални у свом раду али су истовремено одговорни самог Савезног извршног већу које их поставља и разрешава.

Оваква уставна конструкција извршне власти је резултат напред истакнутих друштвених и политичких промена у Југославији и тежње да се обезбеде две основне тенденције југословенског политичког живота и самог уставног ситсема. Те тежње су: (а) остварити принцип скупштинске владавине, тј. омогућити да не само законе већ и све креативне и директивне политичке акте врши Савезна народна скупштина као непосредно бирано највише претставничко тело Југославије; (б) спречити осамостаљења и јачања власти и јачање бирократских тенденција које се јављају и из ор-

ганског спајања политичко-извршне и административне димензије извршне функције.

На основи ових уставних принципа изградила се и развијала савезна извршна власт и њена конкретна улога. При томе су и закони и пракса унели извесне нове елементе и појаве у саму концепцију извршне власти а посебно у њену улогу.

3. — Све што је речено за положај, организацију и овлашћења савезних извршних органа углавном важи и за републичке извршне органе. И у народним републикама постоје извршна већа и самостални управни органи у облику државних секретаријата, секретаријата извршних већа и других управних органа. Положај и организација извршних органа у локалној самоуправи нешто су друкчији. Ту не постоје извршна већа. Извршна функција је подељена између низа колегијалних тела, који се оснивају за поједине групе питања, и локалних управних органа. Ова колегијална тела, која се називају савети, састављени су од чланова претставничких тела општина и срезова (народних одбора) и грађана које бирају ова претставничка тела. У управним органима раде службеници које поставља народни одбор. Међутим, све што ће бити речено даље о улози савезних извршних органа углавном важе за све извршне органе у Југославији.

III. — Улога извршних органа и њихов значај у савременој политичкој пракси. — 1. — Улога савезне извршне власти може се посматрати на плану три основна односа.

Први однос тиче се улоге Савезног извршног већа на подручју вршења функција која припадају Савезној народној скупштини. Устав је настојавао да сведе Савезно извршно веће на улогу извршног органа, и тела скупштине која је у непосредном контакту са највишим претставничким телом земље. Сагласно томе Устав не познаје могућност делегираног законодавства и поставља принцип да се извршна функција има кретати у оквиру Устава и закона и налазити свој извор овлашћења у вољи Скупштине. Али извршно веће је остало умногоме влада, ако и у организационом, али свакако у политичком и функционалном смислу.

Оно је иницијатор савезног законодавства и једини предлагач савезног привредног плана и буџета. Устав је, додуше, предвидео и право законодавне иницијативе не само одбора Скупштине, него и посланика, пословници су образовали низ скупштинских одбора. У прво време (1953—54) одбори су били иницијатори и састављачи појединих савезних закона. Али у знатној мери је и у овом периоду преовлађивало законодавство које је предлагало Савезно извршно веће. Доцније је оно углавном једини иницијатор ове делатности Скупштине. Сама Скупштина је у извесном смислу у пракси одустала од састављања законских предлога, иако не и од законодавне иницијативе.

Иницијатор и покретач најважнијих делатности Скупштине Савезно извршно веће је и даље задржало улогу једног од најважнијих политичких органа власти. Истина, Скупштина је ову иницијативу настојавала да усмери или да у њој партиципира. У том смислу Скупштина је почела да доноси резолуције којима је постављала основне принципе и обавезе за рад Савезног извршног већа на припремању друштвених планова и основног законодавства. Истина, још увек подлогу за ове начелне политичке одлуке чине елаборати и предлози Савезног извршног већа, али Скупштина, и то све чешће, даје не само критичке оцене ових предлога него и самостално поставља нове проблеме и сугерира одговарајућа решења. Упоредо с тим, последњих година се образују заједничка тела Скупштине и Савезног извршног већа (тзв. заједничке комисије). Ове комисије су припремале и предложиле низ важнијих реформи у облику закона или читавих система реорганизације у појединим областима друштвеног и државног уређења (напр.: комунални систем, реорганизација државне управе, статут јавних службеника, организација научног рада, решавање радних односа и социјалног осигурања и сл.).

У области законодавства, као и припреме привредних планова, — улога извршног већа је ограничена и демократизирана праксом широке дискусије нацрта свих важнијих закона. Први нацрти закона, састављени у управним службама или у заједничким комисијама Скупштине и Већа, објављују се и стављају у тзв. јавну дискусију. Ова јавна дискусија нема формални и политички карактер, мада је њен политички значај несумњив. Она се не своди на „одобравање“ предложених текстова, већ обухвата често врло строгу и далекосежну критику од стране научних и стручних организација, локалне самоуправе, судова и заинтересованих грађана и институција. Ова демократизација законодавног процеса постаје све више саставни део самог поступка доношења закона. У оваквим условима Савезно извршно веће добија политичку потпору и поштовање у свом раду, али често и знатно ограничење. То ограничење је добрим делом и свесно, јер се оправдани захтеви и схватања синдиката, локалне самоуправе, република и других друштвених организације прихватају, али оно је и објективна граница. Законодавни пројекти су најчешће предмет свестране и оштре дискусије у скупштинским одборима на које се позивају и учесници јавне дискусије који хоће да бране став који није усвојен у законском предлогу.

Поред права Скупштине да опозове Савезно извршно веће у целини или појединог његовог члана, права посланика да постављају Већу питања и интерпелације, и обавезе Већа да подноси годишње и повремене извештаје о свом раду и о правцу своје извршне политике, Скупштина располаже и посебним правом да укине сваки пропис Већа за који сматра да није у складу са законима. Ово право није до данас коришћено, али оно стоји као опомена

и граница у случају евентуалног прекорачења овлашћења која су Уставом и законом дати извршном органу Скупштине.

2. — Други однос Савезног извршног већа тиче се његове улоге према савезној управи. Као основно политичко језгро извршне власти, Веће умногоме поставља оквире и одређује правац делатности управе. Разрађујући законе и привредне планове својим прописима, Веће поставља у знатној мери оквир и задатке савезним органима управе. Иако основни органи управе имају Уставом обезбеђену самосталност акције и посебна овлашћења, Веће је покретна и усмеравајућа снага целокупне делатности савезне управе па и целокупне управе у Југославији. Пракса је у овом смислу открила однос Већа и органа управе.

Ради извршавања ове своје основне функције Веће је у пракси, која је данас озакоњена, постепено извршило једну врсту функционалне и персоналне симбиозе између Већа као таквог и основних органа управе. Сви државни секретари су народни посланици и чланови Већа, то је исто тако случај и са већином секретара у Већу. Поред тога и за државне потсекретаре, који стоје на челу секретаријата Већа или су заменици државних секретара, постављају се све више народни посланици. На тај начин Савезно извршно веће заједно са овим највишим политичко-управним функционерима претставља владу Југославије. Тиме је политичко-извршни центар проширен и извршено одговарајуће функционално и персонално спајање обе стране извршне функције власти.

3. — Најзад, за улогу савезне извршне власти карактеристичан је њен однос према „друштву“, а у првом реду према привреди. На овом подручју улога извршне власти у Југославији претрпела је радикалне промене и ограничења. Друштвена својина на средствима за производњу, правна самосталност привредних организација којима управљају сами радни колективи, као и успостављање друштвеног самоуправљања у области просвете, културе, науке, јавног здравља и низа других социјалних и јавних служби, претстављају основу на којој је извршен значајан процес деетатизације и демократизације, како функција тако и структуре извршне власти. Конкретно речено, савезни извршни органи и извршна власт у целини имају знатно мање функција него раније и изгубили су свако право непосредног управљања и мешања у области привреде и других важних делатности друштвеног уређења и живота.

Права савезне извршне власти према привреди и друштвеним институцијама се заснивају на закону и своде се на регулативну и надзорну функцију, поред извесне могућности утицаја на састав и политику појединих централних привредних установа (Народна банка, привредне коморе и сл.). Још увек су ова права знатна и често обухватају извесни административни интервенционизам, нарочито у области привреде. Оправдање за овакву улогу Савезног извршног већа лежи још увек у знатним диспропорцијама и нераз-

вијености југословенске привреде, али таква улога произилази још из недовољне разрађености привредног и правног механизма, а нарочито у отсуству пуне обраде низа питања о функционалним и другим правима које припадају држави на бази друштвене својине на средствима за производњу. Дубља научна и правна обрада проблема друштвене својине, већа материјална стабилизација југословенске привреде и претстојећи развитак целог друштвеног и политичког система социјалистичке демократије захтеваће још знатнија ограничења улоге извршних органа према друштву. Друштво рађа своје сопствене вертикално уједињене самоуправне организме који ће преузимати и данас преузимају низ ранијих извршних и управних функција (то се већ данас дешава у постојању привредних комора, самосталних завода за социјално осигурање, а ускоро треба да се оствари у већем осамостаљењу банака и постављењу извесних самосталних друштвених организама који ће вршити функцију друштвеног благајника и књиговође).

IV. — Закључак. — Улога извршних органа, нарочито Савезног извршног већа још увек је знатна у Југославији и поред постепеног остваривања принципа децентрализације и децентрализације, јачања самоуправних комуна и спровођења „скупштинске владавине“. Сигурно је да Савезно извршно веће није ни централна администрација ни руководећи орган управљања. Али оно је још увек један од основних покретних, динамичних и иницијативних полуга механизма управљања. Та полука располаже и знатним овлашћењима и још увек одлучујућим материјалним и политичко-извршним средствима. Али та улога има реална ограничења у односу на појаве „деспотизма“, односно јачања утицаја владе која постаје у низу савремених држава руководећи политички орган целокупног државног механизма.

Новина у улози југословенске извршне власти огледа се у њеном саставу, положају и функцијама. Највиши извршни органи су саставни део претставничких тела; из њих произилазе и њему одговарају. Постоји процес дебиروقратизације и демократизације унутрашње структуре извршне власти, нарочито у оквиру република и локалне самоуправе, увођењем савета и других колегијалних извршно-управних тела у којима непосредно учествују грађани.

Извршна функција се мења и ограничава упоредним процесом развитка и јачања самосталности радничких савета и комуна и подруштвљењем и демократизацијом законодавног процеса. Истовремено би се могло говорити и о институционализирању интересних група путем њиховог учешћа у процесу припреме закона.

С гледишта упореднога права карактеристично је истаћи да југословенско искуство показује да је тешко функционално одвојити политичко-извршну и административну страну извршне функције и да се ове две димензије нужно јављају као саставни део јединственог процеса управљања. Управа не може бити техничка

и бирократска служба, јер се иначе претвара у пасивни и незаинтересовани технички апарат. Политичко-извршни центар не може се одвојити од вршења управних послова, јер губи контакт са стварношћу и активним проблемима живота и рада људи и кретања друштва. Исто тако је извесно да органи који располажу овом извршном функцијом не могу бити пасивни извршиоци и само једна „истурена рука“ претставничких тела. Извршна функција је везана са стварношћу и стручним апаратом и зато се извршни органи, чак и у систему примене скупштинске владавине, јављају као значајни иницијатори и покретачи активности претставничких тела. У овом смислу је битно јачати активност и стваралачки утицај претставничких тела, успоставити одговорност извршних органа а не вршити *apriori* ограничење иницијативности и самосталној активности ових органа.

Битни проблем органа који врши извршну функцију састоји се у демократизацији друштва, у развијању механизма друштвеног самоуправљања и у успостављању друштвене одговорности и јачању способности, стваралачког смисла и политичког такта извршних органа државног механизма.

Др. Јован Ђорђевић

САВРЕМЕНА СХВАТАЊА О РАЗВОЈУ ОДНОСА МЕЂУНАРОДНОГ И ВАЗДУХОПЛОВНОГ ПРАВА

Последњих година, нарочито од 1950, Удружење за међународно право (*International Law Association, ILA*) поклања све већу пажњу ваздухопловном праву. То је по себи већ довољно да покаже значај и актуелност ове материје. Значај и актуелност ваздухопловног права и проблема повезаних с њим у очима овог познатог удружења истичу се посебно и чињеницом да ниједној дисциплини није дато толико места на његовим редовним конференцијама. Секција ваздухопловног права удружења има на дневном реду просечно три проблема на овим састанцима.

Од 1950 наовамо, између осталог, разматрана су питања правног положаја ваздухопловства, правног положаја санитарског ваздухопловства за време рата, признање и извршења судских одлука из ваздухопловног приватног права, проблема суверености у вези с могућностима кретања изнад земљине површине и стварање једног међународног суда за ваздухопловне ствари. Последње три теме дискутоване су на Конференцији у Дубровнику, 1956, иако је рад на њима почео још 1954 поводом Конференције у Единбургу (1). Нова Конференција у Њујорку, 1958, има на дневном реду поново питање међу-

(1) B. The International Law Association: Report of the Fortyseventh Conference, Dubrovnik, 1956. — Изд. London, 1957.

народног суда за ваздухопловне ствари (2), поново ограничење начела суверености у вези са кретањима изнад земљине површине (3) и, као нову тему, правни положај ваздухоплова с обзиром на кривична дела извршена на њему (4).

Три теме, које су на дневном реду претстојеће Конференције, претстављају материју на коју се углавном односи све што је у међународној литератури објављено у последње време. Отуда, иако реферати по овим темама још нису подељени, неколико начелних запажања, тим поводом, могу да допринесу ближем уочавању садржине питања која ће бити разматрана.

I. — Још пре Конференције у Дубровнику, 1956, појавио се нацрт једне међународне конвенције са циљем стварања међународног суда за спорове из области међународног ваздухопловног приватног права. Идеја оваквог суда није нова. Она је још пре Другог светског рата била предмет дискусије у оквиру тадањих међународних ваздухопловних организација. Ствар је у томе што је остало још доста делова ваздухопловног приватног права који нису унифицирани тзв. Варшавском конвенцијом, 1929, па празнине које су услед тога настале стварају несклад и колизије у тој правној области. Будући да се до данас није успело са потпуном унификацијом ове правне гране (5), остало се више или мање у истој ситуацији у којој и некад, — и тиме се правда ова иницијатива.

Међутим, као што оснивање сваког сталног међународног суда уопште собом повлачи мноштво правних проблема, већ почев од предлога оснивања таквог суда, може се рећи да је то тако и у овом случају. По природи ствари ти проблеми мање задиру у садржину правне области поводом које се предлаже суд у питању. Штавише, у области ваздухопловног права изгледало би чак практичним решењем унификације и даљег развоја тог права посредством оваквог суда, поготову с компетенцијама које му се дају. Али, проблеми који се овим отварају у области међународног права и међународних односа уопште, како се то показало још на Конференцији у Дубровнику, већ тада су доводили у питање читаву ову иницијативу.

Реферат по овом питању, и нацрт конвенције приложен уз њега, предлаже оснивање једног међународног организма, како је речено, са задатком регулисања међународних спорова из односа ваздухопловног приватног права. Тај нов организам, Суд, треба да обезбеди једнообразност тумачења постојећих међународних конвенција, да олакшава закључивање нових и олакша и убрза међународно извршавање његових одлука. Суд ради у два односно три степена: у

(2) Није сигурно да ће референт на Конференцији у Дубровнику, француски професор P. Chauveau, поновити и допунити свој извештај и у Њујорку. Ипак, он је главни редактор како реферата тако и нацрта конвенције о суду.

(3) Као и на Конференцији у Дубровнику, референт ће бити холандски професор D. Goedhuis.

(4) Референт амерички професор Arnold W. Knauth.

(5) В. Др Борко Николајевић: Нова фаза Ваздухопловног транспортног права, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 2/1956.

првом, на територији сваке државе уговорнице; у другом, као апалационам, код надлежног већа у седишту Суда, — и евентуално у трећем, као ревизионом, у пуном саставу Суда (*Assemblée Générale*). *Ratione materiae* Суд поступа, према изричитим одредбама нацрта, кад је у питању нека конвенција која садржи унифицирана правила ваздухопловног приватног права или конкретни случај обухваћен таквом конвенцијом; *ratione personae*, за сва физичка и правна лица чија су права и дужности регулисана таквом конвенцијом. У свим овим питањима и у корист свих заинтересованих Суд може да буде и консултативни орган. Дефинитивне одлуке било из ког степена имале би снагу пресуђене ствари и државе - уговорнице обезбедиле би им егзекватуру. Егзекватура би могла бити ускраћена само из општих процесних разлога (легитимација, формална исправност одлуке и *ordre public*); ако је ствар већ пуноважно пресуђена од другог суда; ако су у спору употребљена недозвољена процесна средства или ако једна страна у спору није била упозната с процесним радњама и одлуком. Иначе, ревизија о суштини ствари (*révision au fond*) није дозвољена.

Судећи по тексту нацрта пада у очи разлика у задацима суда, према уводним одредбама и у даљем тексту (6). Према уводним одредбама задачи су тумачење конвенције, активирање закључивања нових конвенција и убрзање и обезбеђење извршавања донетих одлука; у даљем тексту нацрта говори се само о активирању извршавања одлука овог суда. Према томе, нацрт конвенције не даје ближа правила ни о садржини ни о процедури тумачења конвенције, нити то говори кад је у питању активирање нових таквих конвенција. Ове пак две компетенције суда, као стваралачке, важније су од оне треће, будући да у идеји целе ствари лежи напор ка унификацији међународног ваздухопловног приватног права. Отуда, очигледно није довољно остати само при овако уопштеним декларацијама о горњим двома активностима.

Сама по себи идеја тумачења па и активирања стварања нових одредаба, у овој области, иако недовољно изражена, карактеристична је и скреће на себе пажњу. У резултату, у крајњој линији, овај суд треба да постане творац новог ваздухопловног приватног права, међународни законодавац у својој надлежности, чиме практично замењује досадашњу праксу. Може се стога поставити питање да ли се оваквим предлогом нашло срећно решење, јер међународно ваздухопловно приватно право претставља специфичну правну област која, баш због свог значаја, претпоставља међународно уговорно регулисање. Она то захтева посебно и управо из разлога који одлажу брзо стварање тог система у целини, разлота који у крајњој линији леже у неједнаким могућностима појединих земаља у тој области.

(6) Нацрт ове конвенције у ствари је други по реду. Први је припремио Р. Chauveau, а други је на основу првог припремио Комитет за ваздухопловно право, у смислу одлуке из Дубровника. Нацрти се у неким појединостима разликују, али су у основи исти.

С обзиром на то изгледа природнији досадашњи метод, иако спорији од предложеног метода унификације помоћу готових решења посредством предложеног суда.

Остале надлежности суда нису ништа мање карактеристичне. Како је речено *ratione loci* надлежност суда у првом степену организована је уствари на национално-међународној основи. Из недовољног прецизног текста конвенције изгледа да треба разумети да тим фактом један одређени национални Суд постаје међународни, као део предложеног јединственог међународног суда. Сама таква организација очигледно није без својих проблема. У првом реду, ма колико теориски изгледало изводљиво, претходно би требало расправити мноштво посебних питања односа овог суда и националног судства уопште и предложеног суда и међународног судства уопште. Међутим, ово је само један део тих проблема. Други произилазе из надлежности ових националних судова као међународних, и предложеног међународног суда, *ratione materiae*. Решавајући случајеве међународног ваздухопловног приватног права, према нацрту, национални судови примењују *lex fori*, како за поступак тако и за материјално ваздухопловно приватно право. Оба та права, будући непотпуна, допуњавају се међународним приватним правом према домаћем праву суда, — што претставља исту ситуацију коју имамо и без предложеног суда. Могућност рада на унификацији појавила би се тек ако би једна страна у спору затражила интервенцију друге инстанце, или пуног састава суда. То, међутим, изазива ново питање права које ће те више инстанце примењивати. Нацрт не говори које је то право. Рекло би се да ни ту не долази у обзир друго до право *legis fori*. У резултату имали би смо унификацију међународног ваздухопловног приватног права, ако је то глави израз, саобразно праву које примењује земља седишта суда.

Трећи задатак предложеног суда, једини подробно разрађен у нацрту, извршење судских одлука у стварима међународног ваздухопловног приватног права, привлачи посебну пажњу. Ово питање опште познато као део знатно пространијег питања о признавању и извршавању страних судских одлука, посебно у грађанскоправним стварима, састоји се у тешкоћама остваривања таквих одлука због процесних тешкоћа којим поједине земље уствари ограничавају дејство тих одлука. Што се тиче међународног ваздухопловног приватног права, по овом питању излаз је тражен још у једној форми у оквиру ILA. На Конференцији у Дубровнику, 1956, а и пре тога у Единбургу, 1954, дискутован је проблем признања и извршења судских одлука из ове области (7). Том приликом реферат о признању и извршењу судских одлука био је заснован на преседану из члана 55 двеју Конвенција за превоз путника, пртљага и робе железницом (CIV и CIM), из 1952. По овој одредби, одлуке донете у контрадик-

(7) В. нап. 1. — О ранијем раду в. Report of the Forty-sixth Conference, Edinburgh, 1954. Изд. London, 1955.

торном поступку или, ако то није, од стране надлежног судије, ако су постале извршне по законима који вреде за суд који их је донео, постају извршне и у свакој другој држави-уговорници, уз уобичајене формалности, и без ревизије суштине ствари (*révision au fond*). Уз мноштво несумњиво корисних аргумената референт је доказивао да нема разлога који би искључивали примену овог правила и у међународном ваздухопловном приватном праву, будући да све саобраћајне гране у већој или мањој мери иду ка сличним решењима.

Конференција у Дубровнику сложила се у начелу с овим мишљењем. Међутим, што се тиче конвенције о предложеном суду и у вези с њеном садржином, горње мишљење тиче се тзв. позитивног међународног ваздухопловног приватног права. Отуда није правилно мишљење, које се ту и тамо појављује у литератури, да се проблем извршења судских одлука у овој материји предлогом конвенције о суду поново појављује. Мишљење које је усвојено на Конференцији у Дубровнику односи се на ваздухопловно право у садашњем стадијуму, које примењују национални судови и тиче се њихових одлука, — а не односи се на право које треба да ствара предложени суд и на његове одлуке. То су две правне области. Отуда питање у каквом односу су те две правне области. Ако би се претпоставило да те две области могу да постоје паралелно, могло би се рећи да је део предлога по признању и извршењу судских одлука, из нацрта о предложеном суду, сувишан, пошто се извршност одлука судова уопште може постићи и редовним путем. Али, како се чини, нацрт предлаже апсорбовање и централизовање међународног судства код једног тела. Он, тако, стварно иде на искључивање домаће надлежности судова онако како је она постојала досад. Стога, у најмању руку, у том случају решење са конференције у Дубровнику је сувишно.

Најзад, као карактеристичност предлога суда треба истаћи и његов персонални састав. Предложено је да тај суд буде састављен од одређеног броја судија који, поред општих моралних и интелектуалних квалификација, треба да располажу доказаном стручном спремом на пољу међународног ваздухопловног приватног права. Тај део предлога показује две ствари. Прво, одређеност броја судија једног међународног суда увек отвара проблеме правилног обезбеђења равноправног учешћа, кључ избора и претстављање заинтересованих земаља у том суду. То се питање и овде поставља. Друго, што овде изгледа важније, предложени суд уствари има професионални карактер, судећи по квалификацијама потребним за избор судија. Ова друга страна проблема избора судија практично искључује прву, будући да приоритет који имају добри познаваоци проблема о којима је овде реч недвосмислено води малом броју правника окупљеном у исто тако малом броју светских ваздухопловних центара. То пак, даље, има две нове последице које треба посебно поменути.

Према нацрту, како је већ споменуто, у првом степену суди национални суд. То је обично редован суд, чији је састав организован из редова државних судија. Тај суд постаје нижи, првостепени орган међународног суда састављеног по логици ствари из судија сасвим различите формације, у ствари професионалних познавалаца ваздухопловства, који већ по том основу и из мотива који не морају бити идентични са схватањима редовних судија, желе и раде на унификацији међународног ваздухопловног приватног права. Очигледно, овде је неизбежно питање односа чланова судског колегијума и њихових схватања о праву о коме је овде реч, исто онако као што је неизбежно питање односа правних поредака земаља из првог степена и правног поретка земље седишта суда.

Друга последица отвара читаво претходно политичко питање. По замисли изложеној у нацрту, тумачећи и примењујући став и добрим делом стварајући или учествујући у стварању нових правних правила у овој области предложени суд искључује домаћи правни поредак из активности на том пољу. Он га истовремено искључује и из међународног учешћа у регулисању ваздухопловних односа. Предложени суд узима на себе и домаћу и међународну иницијативу на овом пољу, чиме практично подређује домаћи правни поредак неком другом, који чак није ни међународни, већ поредак који треба да буде резултат професионалних схватања о начину регулисања односа у оквиру једне привредне активности. Кратко речено, ишло би се на стварање специфичног професионалног права, везаног за законитости које су у сваком случају неједнаке за бројне заинтересоване земље.

II. — Проблем правног положаја ваздухоплова с обзиром на кривична дела извршено на њему већ је једном узиман у разматрање уз главно питање о правном положају ваздухоплова на Конференцији Удружења у Луцерну, 1952 (8). Тада је одлучено да се приступи припреми једног нацрта конвенције о овом питању. Несумњиво све већи значај овог проблема, а и у смислу поменутог предлога, довело је до његовог ствања на дневни ред, овог пута као самосталног предмета дискусије.

Садржина досад вођене дискусије своди се на потребу одређивање надлежности процесног и материјалног законодавства за кривична дела која се извршавају на ваздухоплову. Прилично обилна досадашња литература показује да је већи број држава заинтересован за надлежност у овој ствари. Највећи број мишљења ишао је у прилог надлежности четири групе држава: држава заставе ваздухоплова (држављанство, националност), право државе над чијом је територијом извршено дело, право државе на чију се територију спусти ваздухоплов по извршеном делу и право државе у којој су настале последице извршеног дела. Предлагано је већ раније у оквиру Института за међународно право да се од ових критеријума створи

(8) B. Report of the Forty-fifth Conference, Lucerne, 1952. Изд. London, 1953.

нека врста приоритетне листе. На конференцији од 1952 разматрани су ови и други критеријуми појединачно и у разним комбинацијама. Нагласак је ипак био на прва два.

Питање је исцрпно припремљено и разматрано на Конгресу за кривично право у Атини, 1957 (9), и гледишта која су тамо преовладавала углавном су следећа. Као и у крилу *ILA*, Конгрес је у начелу прихватио да би се заиста могла пожелети једна међународна конвенција која би регулисала ову материју, с тим да се искључиво односи на цивилне ваздухоплове. Конгрес је препоручио такође да би било потребно, без обзира где се ваздухоплов налази, да вођа ваздухоплова има овлашћење за предузимање потребних мера поводом извршеног кривичног дела и, с тим у вези, да држава у којој ваздухоплов пристане по извршеном делу треба вођи да укаже помоћ у том правцу. Начелно, Конгрес је нашао да се међународно право не противи националној надлежности у овим стварима по основу држављанства ваздухоплова, али сматра да тај принцип не искључује друге надлежности сходно националним законодавствима. Међутим, конгрес је сматрао да питања која проистичу из основног проблема треба да остану предмет даљих проучавања, будући да су се појавиле разлике у мишљењима и то, прво, о томе да ли се ова материја може уопште регулисати међународном конвенцијом с обзиром на национална законодавства, затим, да ли би требало на овај случај применити територијални принцип (закон земље над чијом је територијом дело извршено) уместо принципа држављанства ваздухоплова, даље, врло је дискутовано питање да ли принцип националности ваздухоплова треба евенутално примењивати и кад је ваздухоплов на земљи и кад је у лету, или га треба ограничити само на време које проведе у лету, — и, најзад, питање корисности поверавања специјалних овлашћења законодавства земље првог пристајања кад су у питању тзв. незнатна кривична дела. Конгрес је у вези с тим изразио жељу да се принцип универзалности кривичне надлежности примењује на дела која озбиљно доводе у питање сигурност ваздушне пловидбе. Напоследку, због важности и значаја правног регулисања ових проблема путем међународне конвенције препоручио је Међународној организацији цивилног ваздухопловства да да приоритет како питању кривичног дела извршеног на ваздухоплову тако и питању кривичног дела извршеног помоћу ваздухоплова.

На основу изложеног, стање проучавања овог проблема прилично је јасно. Претстојећа конференција *ILA* у Њујорку, са своје стране, треба уствари изнова да узме у разматрање ове проблеме јер се нису показали довољно зрели у досадашњој обради, зато што међу-

(9) Comité organisateur du Septième Congrès international de droit pénal: Resolutions. — Иста организација: Les quatre rapports généraux. — О томе код нас: др. Богдан Златарић: Кривичноправни проблеми међународног зракопловног права, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 1/1957; др. Јанко Ђ. Таховић: Седми конгрес Међународног удружења за кривично право, „Анали Правног факултета у Београду“, октобар—децембар, 1957; др. Д. В. Димитријевић: Седми међународни конгрес за кривично право, „Југословенска ревија за међународно право“, бр. 2/1957.

народном регулисању кривичноправних питања и кривичноправне процедуре још увек стоје на путу релативно бројна ексклузивистичка схватања, јасније или мање јасно изражена, о надлежности територијалне државе у овом домену. Са решењем овог претходног, долазе даља два основна питања: које дело се има сматрати подређеним међународној надлежности и да ли дела извршена на ваздухоплову и дела извршена ваздухопловом као оруђем улазе у исту категорију. Прво питање се поставља због разлике у тежини појединих дела те врсте. Пракса је показала да су најчешће у питању већ споменута тзв. незнатна кривична дела, за која треба поставити питање да ли захтевају међународну дискусију и међународно регулисање. С друге стране, одређивање дела која су заиста такве природе да због њих треба ставити у покрет међународни судски апарат очигледно претставља сложен задатак, скопчан с низом упоредноправних истраживања. Изгледа ван дискусије да од тих дела долазе у обзир кривична дела која озбиљно доводе у питање сигурност ваздушне пловидбе. Само, питање је да ли таква група дела даје праву садржину оних проблема који су стављени на дневни ред претстојеће Конференције у Њујорку. Рекло би се пре да та група дела, иако до извесне мере повезана с проблемима који треба да се дискутују, претставља посебну материју чије дејство долази до изражаја у другом правцу (10) То вреди и за друго горе истакнуто основно питање које, између осталог, најбоље показује да уствари није реч ни о једној ни о две, него о три групе питања: кривична дела на ваздухоплову, кривична дела која угрожавају сигурност ваздушне пловидбе и кривична дела извршена ваздухопловом као оруђем.

Као што се види, ова тема за Конференцију у Њујорку постаје све шири. Критеријуми за одређивање надлежности кривичног права и кривичне процедуре који су раније предлагани и они који су предложени на Конгресу у Атини тичу се само прве групе кривичних дела, извршених на ваздухоплову. Нису предложени критеријуми за друге две врсте дела, ни за евентуална нова. Томе треба додати потребу разматрања ових проблема како у позитивном сукобу надлежности тако и у негативном. Према томе, на конференцији се може очекивати у овој материји велика живост која ће, ако и не донесе коначна решења, у сваком случају допринети бољем обухватању и сагледавању ових проблема у целини.

Може се, стога, засада као сигурно рећи да је ова иницијатива на сваки начин корисна и добра. Како показују објављени материјали и литература, кривична дела на ваздухопловима, имајући у виду развој ове гране саобраћаја, постају чешћа и сложенија. Тиме и међународни односи ове врсте све више подвлаче потребу међународног регулисања целог питања. Проблеми су, међутим, у целини

(10) На конгресу у Атини Пољак Bierzanek, заступајући идеју сигурности ваздушне пловидбе, ишао је до обухватања под овим појмом и проблема сигурности ваздухопловне индустрије.

гледано и овде истовремено стари и нови. Неки од њих су већ напред подвучени. Остаје да се на Конференцији у Њујорку размотри да ли су ти проблеми сада довољно сазрели и да ли ће схватања о њиховом регулисању добити потпору ILA. У томе ће, као и код претходно изложеног питања, на сваки начин доћи до највећег изражаја разматрање односа унутрашње и међународне надлежности.

III. — Државна сувереност и ваздухопловство, односно ваздухопловно право, њихов узајамни однос и утицања, постали су посебни проблем међународног права још од прве појаве ваздухопловства као фактора друштвених односа. Развој тих односа само је у првим данима ваздухопловства показивао извесну тенденцију интерационализма. Убрзо, међутим, као што је то познато, државна сувереност је и у овој ствари постала одлучујућом чињеницом, па су тако уследиле Конвенције из 1919 и 1944 које, потврђујући суверена права државама у простору над њиховим територијама, уствари условљавају међународну ваздушну пловидбу претходним пристанком заинтересованих земаља. Али, иако су, како у време тзв. Париске тако и после тзв. Чикашке конвенције, изгледале формално решеним основна питања суверених права држава и права у вези с међународним кретањима ваздухоплова, нагли развој ове врсте саобраћаја непрестано је постављао и још увек изнова захтева ревизију владајућег схватања у смислу његове интернационализације, како то проистиче из развијене литературе о овим питањима и садржине разних међународних састанака ближе или даље посвећених овој материји. Између осталог, као резултат ове акције појавио се читав низ покушаја у области правне теорије с циљем да омогуће ову ревизију. Уопштено речено, о таквом покушају било је речи и поводом расправљања у октиру ILA проблема ограничавања суверености у ваздушном простору појединих држава, на Конференцији у Дубровнику, 1956, па ће о томе бити речи и на претстојећој Конференцији Удружења у Њујорку.

Главни реферат о овом проблему за Конференцију у Дубровнику сажето и прегледно показује кретање у изразито обрнутим правцима, с једне стране, схватања о сувереним прерогативима држава и, с друге стране, о потребама ваздушног саобраћаја. Период који је непосредно претходио Првом светском рату, између осталог, послужио је да буду уочене разне могућности искоришћавања ваздухопловства, иначе тада још у повоју, како у позитивном тако и у негативном правцу. У резултату, већ 1910 јасно је изражен основни став да кретање ваздухоплова преко граница једне државе треба да буде подређено политици безбедности надлетане земље. Тај општи став остао је у принципу неизмењен и после великих међународних конференција посвећених баш овом проблему, и штавише потврђен, после Првог светског рата поменутом Париском конвенцијом и Мировним уговором после тога рата а после Другог светског рата поменутом Чикашком конвенцијом и такође Мировним уговором, — па је то

тако и данас. У међувремену, међутим, ваздухопловство се развило и још увек се развија у неслућеним размерама. Као што је познато, пространа која ваздухопловство савлађује и брзина којом оно то чини, економска, политичка, социјална и разна друга преимућства која тиме пружа, приказује ваздухопловство изванредно благотворном друштвеном активношћу. Али, да би ваздухопловство у правој мери одговорило ономе што се од њега очекује и што према својим могућностима пружа, треба ублажити ограничења његовог кретања која, у крајњој линији, проистичу из споменутих суверених овлашћења појединих држава у простору над њиховим територијама. У датој ситуацији, према томе, не остаје друго до да се узму у обзир већа сарадња држава у овом правцу, посебно у правцу њиховог одрицања од контроле кретања ваздухоплова у међународном саобраћају. Ова идеја такође често изношена на међународни терен, у суштини, као и напред помињана два проблема, не доноси ништа ново, сем информације о савременом стању у ваздухопловству. Али, као поткрепљење става у њен прилог, између осталог, реферат је употребио и један аргумент за који се може рећи да уноси нову теорију у овој области, и који је због тога од посебног интереса.

Предлог реферата, као што се могло очекивати, састојао се у препоруци да поједине државе, у име што бољег искоришћавања ваздухопловства, што потпуније приступе извршавању Чикашке конвенције, како њеног основног текста тако и додатака (анекса). Као што је познато, нису све државе обавезне на примену ове конвенције, било што јој нису приступиле, било што су ставиле резерве на неке њене чланове (11). Увек су у питању познате „чикашке слободе”. Ваздухопловна секција ILA резолуцијом са конференције у Дубровнику подржала је предлог реферата. Али, поводом поменутог аргумента; као и поводом неких питања која су се први пут појавила у оквири-ма Удружења, препоручила је да се ови проблеми заједно и даље проучавају. Тако је ово питање поново увршћено у дневни ред за конференцију у Њујорку.

Аргумент у питању изазвао је дискусију због тога што је референт, позивајући се на мишљење извесних, углавном старијих аутора изложио схватање о слободи међународне ваздушне пловидбе као о правилу међународног обичајног права. Пошто је због овога још у претходним корефератима био нападнут (12), главни референт је накнадно изложио схватање да ваздухопловно право, пошто нема иза себе толико дугу историју да би се непосредно на њега могли односити међународни обичаји, уствари претпоставља аналогију с поморским правом, како се то мислило у старијој литератури. У резултату, он сматра да ваздухопловство има права на слободу пловидбе у истим размерама слободе поморске пловидбе. Овај аргумент као и нека

(11) Напр. Југославија има резерву на чл. 5 Чикашке конвенције. Иначе, према реферату, 21 држава није обавезна на примену читавог система правног режима по Чикашкој конвенцији.

(12) В. нап. 1.

друга тврђења, изазвала су прилично оштар отпор (13). Остаје, према томе, да се у духу препоруке са конференције у Дубровнику о томе чује више на конференцији у Њујорку.

Проблем је, међутим, двоструко значајан. С једне стране, ако би се слобода ваздушне пловидбе сматрала међународним обичајем, читав ситем досадашњих односа у овој области постао би беспредметан. Штавише, садашњи систем претстављао би негацију међународног обичајног права. С друге стране, аналогија с поморским правом лишава ваздухопловно право његове аутономије и могућности развоја у специфичним сферама његове активности. Изнето схватање, дакле, задира дубоко у основе како међународног права уопште тако и самог ваздухопловног права.

Сем овог, како је споменуто, појавила су се и нека нова питања у овој области (14). Поставило се питање да ли би можда требало примењивати каква друга правила поводом пловидбе пространствима на великим висинама изнад земљине површине. Ако ваздухоплов или која друга направа лети у изванредно великим висинама, често је практично тешко одредити државу која је надлетана и примењивати постојеће право у вези с тим. Изложено је мишљење, на основу тога, да кад су у питању изванредно велика пространства изнад земљине површине, правни положај тих пространстава је исти онакав у каквом је правном положају море изван територијалних граница одређене земље, — па према томе има основа за тврдњу да стратосфера треба да буде сваком слободна.

Дискусија у Дубровнику по овом питању није нарочито била плодна. Остало се на препоруци да Комитет за ваздухопловно право проучи, уз читаву материју, и проблеме повезане с пловидбом изнад атмосфере, па чак и проблеме о правној природи међупланетарног простора. Отуда, то су питања чије се разматрање очекује с највећим интересовањем. Већ сада, а нарочито после познатих догађаја у вези са „спутником” и „вангардом”, тзв. летећим тањирима, разним пројектилима друге врсте, предлаганим вештачким острвима у том високом простору, итд., прилично развијена литература и посебне међународне организације (15) посвећује овим проблемима велику пажњу.

Овде није нужно подвлачити да су проблеми који се овим отварају пред *ILA*, а што је случај и код других међународних тела која се овим баве, веома крупни. У свим областима наука отвара читава нова поглавља која се односе на високе просторе изнад земљине површине. Што је по себи разумљиво, то се одражава и на правној науци. Међутим, као и у науци уопште, у правној литератури по при-

(13) Посебно писмено и усмено то су учинили данас несумњиво водећи аутори ваздухопловног права: E. Périp, John Cobb Соорет и Мајор К. М. Beaumont.

(14) Писмена комуникација Мајор К. М. Beaumont-а. В. нап. 1.

(15) У овој материји посебно се истиче Међународна астронаутичка федерација са седиштем у Вашингтону. Ова организација има од 25—28 августа 1958 свој Конгрес у Амстердаму, дакле непосредно пред Конференцију *ILA*.

роди ствари засад нема дефинитивно изражених схватања о свему томе новим проблемима се разматрају још у неразвијеном облику, почевши од тога да ли је ту уопште реч о правним проблемима и посебно да ли те проблеме треба решавати у оквиру ваздухопловног права, па завршио с предлозима читавих правних система који треба да регулишу правне односе у кретању и изнад наше атмосфере. Стога се тешко може рећи да ће ова питања добити неке одређене облике на претстојећој конференцији у Њујорку. Ипак, и овде се могу очекивати два различита гледишта. Као што је напред наговешћено, и овде би једно ишло у правцу интернационализације високих просторстава и слободне кретања разних летилица у њима; друго је, слично стању у савременом ваздухопловном праву, засновано на принципу сигурности држава и правним решењима која су последица тог принципа.

IV. — Три теме које ће се разматрати на претстојећој конференцији у Њујорку, како се види, пружају за то много материјала. Тог материјала временом биће све више, а нарочито кад буду познати дефинитивни реферати који се, према уобичајеној пракси, спремају сваки пут за конференције ILA. Отуда, у овом тренутку, није упутно улазити у појединости свих ових питања, иако се према објављеним схватањима и литератури могу прилично потпуно предвидети. Остаци стога само при изнетим начелним запажањима, ова се прилика може искористити и за нека иста таква општа закључна разматрања.

Прво што се при овом намеће тиче се предмета и метода разматрања изложених трију тематика. За предмет свих трију проблема може се одмах рећи да се у суштини мање односи на ваздухопловно право као такво. Сва три су уствари проблеми међународног права као целине и, у неку руку, претстављају претходна питања у више праваца, па и поводом ваздухопловног права. Можда би се, стога, могло приговорити што се не разматрају у оквиру одговарајућих комисија у оквиру ILA, где би им претежније било место, чиме би се с једне стране, обезбедило њихово свестраније разматрање, а с друге, уштедело више места за проблеме ваздухопловног права у правом смислу речи. То би било посебно корисно због познате потребе употпуњавања система ваздухопловног права и високу вредност помоћи коју Удружење пружа у том правцу.

У постојећој ситуацији, на сваки начин корисно је разматрати изложене проблеме и у комисији за ваздухопловно право. С обзиром на ауторитет учесника у тим разматрањима, проблеми у питању савсвим сигурно биће и у тој прилици проучени с потребним обзирима и на одговарајућој висини. Али, питање је да ли ће се тако, баш због општег карактера материје која се разматра, постићи једнодушност у препорукама Удружења. Општи карактер проблема захтева дискусиону групу правних послова који се, додуше, не сматрају природним секције стручњака за ваздухопловно право, како показују објављени материјали и постојећа литература, очигледно доприноси много

уочавању појединости тих проблема, али тешко може да допринесе њиховим решењима. Све што је напред изложено, претставља чињенично стање које треба да документује ово што је речено.

Сва три проблема, иако из разних правних области, имају заједничку основну идеју „интернационализације” међународних односа поводом ваздушне пловидбе. По природи ствари, томе служи организирање суверености држава у сектору ваздухопловства, исто тако стварање међународног суда који би, са своје стране, стварао ново међународно ваздухопловно приватно право, и исто тако начело националности ваздухоплова као једнообразни критеријум примене закона за кривична дела извршена на ваздухоплову. Начело националности ваздухоплова, у највећем броју случајева, практично ће подредити кривичноправне односе законодавству државе која је највећи ваздушни транспортер; предложени суд, у својој надлежности, подредио би приватноправне односе законодавству земље свог седишта, што не искључује да то опет буде законодавство државе која је највећи ваздушни транспортер, — а примену и једног и другог сектора односа омогућило би ограничавање суверености држава у стварима ваздушне пловидбе такође у прилог онога ко се тим ограничењем најбоље може користити, што ће у сваком случају бити држава која је највећи ваздушни транспортер. Сва три основна сектора правног режима ваздушне пловидбе, јавноправни, приватноправни и кривичноправни, бар у свом претежном делу, пре би тако доживели имплементацију и интеграцију а не очекивану унификацију.

Ако се, према томе, баци општи поглед на схватања која су напред изложена, тешко ће се избећи већ учињена констатација да је овде реч колико о старим толико и о новим питањима. То су примери познатих тенденција у међународним односима и међународном праву који се нарочито наглашено крећу у обрнутим смеровима баш у материји ваздухопловства. С једне стране, радијус дејства ваздухопловство постаје све већи, и с њим тежња за отклањањем правних баријера које му стоје на путу; с друге, све веће инсистирање држава на својим сувереним правима, у ствари за учвршћивањем ових баријера. Сваки од ових смерова није без својих озбиљних аргумената, али ни без наличја. Посебно у ваздухопловству, чија су изванредна преимућства данас непобитна чињеница, стоји на сваки начин потреба да му се омогући што шире поље дејства. Међутим, питање је да ли је баш сваки метод у тој политици користан. Оним што је напред изложено покушано је да се покаже да сваки метод за то није погодан. Предложени метод у ствари претставља у правној теорији и пракси нови облик старе тенденције више преваге него примата међународног над националним интересом који није у складу ни с међународним ни с националним правом. Слични предлози, још од краја XIX и почетка XX века, изазивају будну пажњу заинтересованих земаља у правцу заштите својих националних интереса. У резултату, сасвим разумљиво, уместо „интернационализације” правног

саобраћаја уопште, међународни живот се састоји из много проблема из области суверености држава у овом или оном облику, рачунајући ту и *ordre public*, што се тиче приватноправних односа, и надлежност домаћег законодавства, што се тиче кривично правних односа.

Стога, говорећи у начелу о општем положају тема које ће се дискутовати на претстојећој конференцији ILA у Њујорку, могу се на крају рећи две ствари. Проблеми у питању су несумњиво врло важни како за ваздухопловно право тако и за међународно право и међународне односе уопште. Отуда, њихово разматрање у тако значајној прилици по природи ствари само може да допринесе припремама за њихово решавање. Али, предлози који су тим поводом већињени, и који ће у истом смислу бити учињени, тешко могу за ове сврхе да буду корисни. Ти предлози, уместо довођења у сагласност свих интереса, иду и по методу и по садржини на давање предности једном или неким од њих. То је разлог због кога се чини исправним закључак да се ствари развоја ваздухопловног саобраћаја и унификацији ваздухопловног права, у свим његовим видовима, најбоље може служити на општем плану, предлозима о директним преговорима држава, онако као што је поступано и у приликама из којих су произашла правна правила која данас постоје у тој области. Тај метод чак не мора бити ништа спорији, али претставља несумњиву гаранцију да ће сви интереси бити узети у обзир.

Др. Борко Николајевић

САВРЕМЕНА СХВАТАЊА О СОЦИЈАЛНОМ ПРАВУ

У последње време се све више у савременој правној теорији дискутује о социјалном праву, посебно о питању да ли је социјално право аутономна грана права, и, ако јесте, који би били његови предмети и метод регулисања, обим и друге основне правне карактеристике.

„Односи у питању” (1) које социјално право регулише, тј. социјалноправни односи претстављају групу односа која је настала делом од промењених традиционалних правних односа претворених у социјалноправне односе, а делом од сасвим нових социјалноправних односа. Ови односи имају карактер хомогене целине, засноване на јединственим принципима и тако стварају и формирају групу односа, нову и различиту од правних односа које регулишу друге гране права (2).

(1) В. напр. Pierre Laroque: *Le contentieux social et la juridiction sociale*, Conseil d'Etat, *Etudes et documents*, Paris, 1953.

(2) Не постоји потпуна сагласност по питању појма социјалноправног односа, али би се, узимајући у обзир битне карактеристике ових односа истакнуте од стране више аутора, појам социјалноправног односа, тј. одно-

Право које регулише ове односе је већ добило у савременој правној доктрини признање, квалификацију, посебне гране права — социјалног права, а односи које ово право регулише признање, квалификацију посебне групе правних односа. „Без сваке сумње нико више не дискутује о стварном постојању ове дисциплине” (3).

Међутим, савремена правна доктрина о социјалном праву није дошла до потпуне сагласности у одређивању појма, обима и других правних карактеристика социјалног права као посебне гране права и поред знатног броја већих или мањих теориских расправа, међународних колоквија, специјализованих правних часописа, па чак и једног, Првог међународног конгреса за социјално право (одржаног у Сао Паолу августа 1955) (4). „Социјално право је имало много бржу израду законодавства него развој своје доктрине” (5).

С обзиром на несумњиви значај теорископравне анализе и одређивања социјалног права као посебне гране права и за наше ново социјалистичко право изнећемо скраћен преглед стања савремене правне доктрине о социјалном праву.

У савременој правној доктрини влада једнодушно схватање да је социјално право посебна грана права. Међутим, није нам познато да је неко од савремених правних теоретичара који се баве овом материјом, анализирао и показао на основу општих теорископравних начела и реалних критеријума да је то заиста тако (6). Савремени

са који регулише социјално право, могао схватити као однос између физичког лица и одређеног јавног органа у коме односу физичко лице, које се налази у стању социјалне потребе, има право да, на основу и у оквиру закона или уговора (основа социјалног права), по својој слободној иницијативи, захтева од одређеног јавног органа да му овај изврши одређену социјалну престацију (давање или чињење), а одређени јавни орган је обавезан да је изврши.

Настанак социјалноправних односа из промењених традиционалних односа може да се илуструје примером социјалних права лица која се налазе у стању социјалне потребе изазване „социјалним случајем” несреће на послу. Грађанско право о деликтној одговорности, проширено теоријом о одговорности за штету насталу од опасних ствари, недовољно је да би се осигурала правична накнада у стању социјалне потребе изазване несрећом на послу. Зато су и створена посебна правна правила социјалног права, те лице које је погођено несрећом на послу и услед тога се нађе у стању социјалне потребе, не може да бира између правила грађанског права о накнади штете и правила социјалног права о социјалним престацијама за случај несреће на послу. На тај начин је овде социјално право добило своју аутономију односно карактер посебне гране права које регулише сасвим нов правни однос, тј. социјалноправни однос.

Као пример новонасталих социјалноправних односа наводе се односи настали по основу савременог социјалног осигурања односно социјалног обезбеђења.

(3) *Annales sur le Premier Congrès International de Droit social*, Sao Paulo, 1955, T. I. p. 74.

(4) На овом Конгресу учествовало је 19 земаља, међу којима скоро све западноевропске земље: Француска, Белгија, Италија, Западна Немачка, Енглеска, Грчка и др. У припреми је II међународни конгрес за социјално право у Бриселу (Белгија) јуна 1958.

(5) *Annales sur le Premier Congrès International de Droit social*, Sao Paulo, 1955, t. I, p. 74.

(6) О питању реалних критеријума за одређивање једног права као посебне гране права види др. Јован Ђорђевић: Прилог питању система социјалистичког права, „Архив за правне и друштвене науке”, бр. 1/50; М. С. Строгович: Принципи система социјалистичког права, „Известиа Академии наук СССР”, Отделение экономики и права, No. 2, 1946; Агарков-Генкин: Совјетско грађанско право, Београд, 1948, T. I, стр. 7; др. Михаил Јездич: Међународно приватно право, Београд, 1952, стр. 5 и 16; др. Никола Стје-

аутори који су се овим питањем бавили извршили су уствари *механичко и еkleктичко спајање и набрајање ових односа, не дајући прецизне теорископравне појмове са одговарајућим елементима.*

Као што смо рекли, социјално право је данас признато као посебна грана права од готово свих савремених правних теоретичара који проучавају социјално законодавство. Међутим, не постоји сагласност по питању дефиниције социјалног права, његовог предмета и његовог метода регулисања, његовог обима, нити је пак извршено разграничење социјалног права од осталих суседних грана права.

Изнећемо најважнија схватања савремене правне доктрине о социјалном праву, не ради тога да бисмо показали која и каква схватања социјалног права постоје, него да бисмо видели до каквих закључака, противречних и недоследних, доводи отсуство реалног критеријума примењеног за одређивање и дефиницију једне гране права у односу на друге правне гране.

При одређивању једне гране права, конкретно социјалног права као посебне гране права, различити аутори, као што ћемо видети, применили су различите критеријуме. Не постоји сагласност по основним правним карактеристикама на основу којих се може одредити, дефинисати, социјално право као грана права. Ова несагласност се појављује због тога што различити аутори узимају различите критеријуме да би помоћу њих одредили појам, обим и друге правне карактеристике социјалног права.

Савремена схватања о социјалном праву можемо да групишемо у неколико група, већ према томе да ли за одређивање појма, обима и других правних карактеристика социјалног права као посебне гране права служи као критеријум: (1) социјална група; (2) циљ заштите слабих; (3) негативни критеријум; (4) судска надлежност, или (5) неки посебни критеријуми.

1. — *Прво схватање: Социјално право као право које регулише односе између социјалних група (социјална група као критеријум).* — По овој концепцији социјално право као посебна грана права може да се одреди по томе што оно регулише *правне односе између друштвених група*, односе у којима се као субјекти права и обавеза појављују *друштвене групе*, односно у којима су „традиционални односи унапређени на *колективни план*”. Социјално право је, по овом схватању, резултат социјализације права човека, и то у два смисла: прво, социјализације у томе што се поред индивидуалних права појављују и права група, и друго, социјализације у томе што конкретно остваривање многобројних права претпоставља активну интервенцију државе (7). Ова права група су социјална права. „То су

пановић: Административно право ФНРЈ, Београд, 1954, стр. 3—5; др. Андрија Гамс: Увод у грађанско право, Београд, 1956, стр. 83.

(7) Види Georges Vedel: La Déclaration Universelle des droits de l'homme, „Droit social”, 1949, p. 375 et suiv.; Jean Rivero: Impérialisme de Droit social, „Droit social”, 1949; Jean Rivero et Georges Vedel: Les principes économiques et sociaux de la Constitution, „Droit social”; Collection de Droit social XXXI, Paris, Mai, 1947; A. de Laubadère: Cours de Droit public, Services sociaux, Cours de doctorat, Paris, 1957—58, p. 11 et suiv.

права више социјална него индивидуална, права природних или договорних група, права породице, синдиката, културних и религиозних групација, права мањина, расе, језика или вероисповести" (8). Сваки пут када се у правном односу нађу друштвене групе чији су интереси, иначе друштвено признати, у супротности једни с другима, позвано је социјално право да ове правне односе регулише. Оно решава друштвене сукобе и ствара друштвени мир, реализујући социјалну правду (9).

Према томе, по овој концепцији, за одређивање социјалног права као посебне гране права служи као критеријум друштвена група као субјект правног односа. Међутим, врста субјекта у правном односу, овде друштвена група, не може да послужи као довољан критеријум за одређивање једног права као посебне гране права. Јер друштвена група: прво, може да буде субјект права по правилу ако има статус правног лица, и друго, друштвена група може да се појави (по правилу ако има статус правног лица) као страна у различитим правним односима, које регулишу различите гране права: привредно право, финансиско право, и др.

Међутим, независно од тога, сами заступници ове доктрине нису доследни, и то двоструко:

Прво, објашњавајући историјат постанка социјалних права, ови заступници их везују за класични и либерални тип индивидуалних права и напомињу да се овим правима (у току XIX и XX века) прикључила листа права која претпоставља позитивну акцију од стране државе. Ова нова социјална права нису само „слобода деловања”, него и „права захтевања”; она су „потраживања појединаца према држави” (10). На тај начин, социјално право се појављује истовремено и као право групе и као право појединца, што не може да се научно брани. Социјално право је уствари субјективно, индивидуално право појединих физичких лица. Не треба мешати, дакле, појмове индивидуално и субјективно право с једне стране, и појмове колективно и социјално право, с друге стране. Свако право је субјективно право јер даје овлашћења својом титулару, субјекту права. Не може постојати право без његовог субјекта. Међутим, субјективно право може да буде индивидуално право и колективно право, већ према томе да ли је субјект права појединац или група-колектив који има статус субјекта у праву, тј. статус правног лица.

На другом месту, одређујући који све односи улазе у круг односа које регулише социјално право, заступници овог схватања укључују у овај круг и индивидуалне радноправне односе (11). Поред осталих, ова примедба изнета је и на Првом међународном

(8) Упор. G. Vedel: Manuel élémentaire de Droit constitutionnel, Paris, 1949, p. 183.

(9) Упор. Paul Durand: Du Droit du travail au Droit de l'activité professionnelle, „Droit social”, 1952, p. 497. Овај аутор социјално право назива правом колективних односа.

(10) Упор. G. Vedel: La Déclaration Universelle de Droit de l'homme, „Droit social”, Paris, 1949, p. 375 et suiv.

(11) В. напр. Paul Durand: op. cit., p. 497.

конгресу за социјално право (12). Исту примедбу ставља и савремена италијанска правна доктрина која је, међутим, доследна критеријуму друштвене групе, те према томе, на пример, и колективне уговоре о раду укључује у социјално право, а индивидуалне радне односе у радно право. Међутим, као што се види, радно право не може да буде укључено у социјално право, нити социјално право у радно право.

2. — Друго схватање: *Социјално право као право које има за циљ заштиту слабих (циљ заштите слабих као критеријум).* — По другом схватању, социјално право је право које има за циљ заштиту слабих. Свако право које на било који начин штити слабе, самим тим улази у оквир социјалног права. По овом схватању у оквир социјалног права, поред осталог, улази и радно право јер штити радника као слабију страну у радноправном односу. Доследно томе, у оквир социјалног права улазе многи прописи и установе административног, грађанског, посебно облигационог, породичног, наследног, финансиског и кривичног права. Социјално право се, по овом схватању, разликује као посебна грана права тиме што има свој посебан циљ (13). Обухватајући на тај начин правне односе и правне установе које регулишу друге гране права, социјално право се појављује као „империјалистичко“ (14).

Због свог циља, заштите слабих, социјално право се по овом схватању тесно везује за породично право. Оно што је некада породица пружала својим члановима, то им данас, у доба социјалног права, пружа цело друштво (15). Социјално право има неке од улога које је некада играла породица и које су ишчезле нестанком породице као економско-производне јединице. То је управо случај са обезбеђењем средстава и услова за живот као функцијом породице. С друге стране, неке класичне правне установе које припадају породичном праву, имају тенденцију да се одвоје од породичног права под дејством економске и социјалне еволуције. Због овог свог циља заштите слабих социјално право се формирало у једну нову и посебну грану права (16). У случају, на пример, несреће на послу и у случају других стања социјалне потребе, ни породично ни грађанско право не може да замени социјално право, и управо зато што

(12) Annales sur le Premier Congrès International de Droit social, Sao Paulo, 1955, T. I.

(13) Упор. Colloque internationale sur le Droit privé et le Droit social, „Revue internationale de Droit comparé“, VII-IX, 1954, интервенције: Georges Ripert-a, René Savatier-a, Paul Durand-a, Ancel-a, Lawson-a; Lucio M. Nunéz (Mexico): Le Droit social, Paris, 1957; Edm. N. Martin: Le développement de la législation sociale et le Droit de la famille, „Revue trimestrielle de Droit civil“, Paris, 1956, p. 655; Annales sur le Premier Congrès International du Droit social, реферат Cesarino Junior, Sao Paulo, 1955, T. I. p. 68.

(14) B. Jean Rivero: Impérialisme de Droit social, „Revue de Droit social“, Paris, 1949, p. 370.

(15) Зато се може схватити, кажу заступници ове концепције, да је социјално право врста породичног права. Упор. Colloque sur le Droit privé et le Droit social, интервенција Lawson-a, „Revue internationale de Droit comparé“, VII-IX, 1954, p. 545.

(16) Упор. Edm. N. Martine: op. cit., p. 655, који каже: „Уколико су социјалистичке идеје напредовале, социјално законодавство је постајало аутономно право“.

породица није могла дати својим члановима нужну помоћ створено је социјално право. (17).

Као што и сами заступници ове концепције налазе, *циљ заштите слабих* као критеријум за одређивање социјалног права као посебне гране права води томе да се у социјално право укључују правни прописи и правне установе *других грана права*. Поменули смо случај радног права. Доследно овој концепцији, савремено старатељство и усвојење као установе породичног права „прелазе” у социјално право. Прописи наследног права који воде рачуна, приликом расподеле заоставштине, о слабом економском стању наследника, такође би спадали у социјално право. Прописи облигационог права који узимају у обзир економско стање оштећеног и штетника у облигационоправном односу; Финансиске олакшице, итд. такође би спадали у социјално право. Пошто данас постоји општа тенденција да се у разне правне прописе уносе елементи *заштите слабих*, то би доследно овој концепцији, цело савремено право имало тенденцију да се „социјализује”. Чињеница је да многи савремени правни односи и многе савремене правне установе стварно садрже елементе *заштите слабих*. Међутим, то су само *елементи заштите слабих* у оквиру одређених традиционалних правних односа и правних уснова или нових правних односа или уснова, *али самим тим ти прави односи и те правне установе не постају социјалноправни односи и социјалноправне установе; јер оне задржавају основне елементе класичне гране права у чији оквир улазе* (старатељство, усвојење, наслеђивање, грађанскоправна накнада штете, породичноправна обавеза издржавања, заштита радника у радном односу, административна заштита народног здравља, итд.). Пошто је на тај начин немогуће тачно одредити границе ове „социјализације права”, то значи да ни према циљу заштите слабих као критеријуму није могуће одредити ни појам, ни обим, ни друге правне карактеристике социјалног права као посебне гране права. Према томе, није социјално право свако оно право које штити на било који начин слабе. Истина, и социјално право има за циљ *заштиту слабих*, али оно то постиже својим сопственим правним прописима и правним установама. Циљ *заштите слабих* не може, дакле, да послужи као критеријум за одређивање социјалног права као посебне гране права. Социјално право, како га схватају заступници овог схватања, нема одређен и прецизан појам и обим, јер у себе обухвата низ правних односа у правних уснова *из разних грана права* и који између себе немају ничега заједничког *св. циља* заштите економски слабих.

3. — *Треће схватање: Социјално право као „право које регулише промене наступеле у традиционалним односима које регулишу две велике правне дисциплине — јавно и приватно право”*

(17) Упор. Colloque internationale sur le Droit privé et le Droit social, интервенција Paul Durand-a, „Revue internationale de Droit comparé”, VII-IX 1954, p. 549. В. такође А. Rouast — P. Durand: Sécurité sociale, Paris, Dalloz, 1953, p. 28.

(негативни критеријум). — По трећем схватању социјално право се схвата као право које регулише оне правне односе који не спадају ни у класично јавно ни у класично приватно право. Сваки пут када се уместо јавног или приватног права појави неко друго право које регулише односе до сада регулисане јавним или приватним правом, има основа да се позовемо на социјално право. Социјално право је адаптација правне форме социјалној стварности (18).

Ж. Риверо и Ж. Ведел (19) сматрају да социјално право обухвата сваку позитивну акцију државе било у циљу пружања престаџија појединцима (социјална заштита, заштита народног здравља и др.), било у циљу организовања економског живота (прогресивно опорезивање, ограничење права својине, учешће радника у управљању предузећем, и др.).

„Законодавство социјалног обезбеђења се најзад појављује као закон полиције и сигурности у смислу чл. 3 *Code Civil*-а” (20). „Међузона” између јавног и приватног права назива се једним именом — социјално право.

Овај критеријум је дакле *негативан критеријум* и ово одређивање је *негативно одређивање* и дефинисање социјалног права. С таквим критеријумом, дакле, није могуће одредити *шта јесте* социјално право, него само *шта није* класично јавно право и класично приватно право. Због тога социјално право, по овом схватању, слично као и у случају концепције која као критеријум за одређивање социјалног права узима циљ заштите слабих, не претставља одређену и прецизну област правних односа и правних установа, него неку врсту „међузоне” између јавног и приватног права која уствари засеже у разне постојеће гране права.

4. — Четврто схватање: *Социјално право као „право дефинисано према материји предатој у надлежност социјалног судства” (критеријум судске надлежности, односно формални критеријум)*. — Према овом правном схватању која социјално право одређује према критеријуму судске надлежности, тј. према материји предатој у надлежност социјалног судства, уствари социјалноправни поступак (расправљање социјалноправних спорова) може најбоље да доведе до решења питања појма, обима и других правних карактеристика социјалног права. После анализе социјалноправног поступка може се доћи до закључка да је социјално право посебна грана права одвојена и од јавног и од приватног права (21). Ови односи не могу да уђу у класичне правне категорије и да би се избегла искривљавања стварности и примена метода тумачења и решења који никако нису прилагођена правој природи „односа у питању”, предлаже се стварање посебног социјалног судства са социјалноправним поступком које би ујединило све социјалноправне спорове. „Оног дана када ово

(18) В. Annales sur le Premier Congrès Internationale de Droit social, Sao Paulo, 1955, Т. I, p. 65—66, и J. Rivero: op. cit., p. 370.

(19) J. Rivero et G. Vedel: Les principes économiques et sociaux de la Constitution, „Droit Social”. Collection XXXI, Paris, 1947.

(20) А. Rouast et Paul Durand: op. cit., p. 38.

(21) Упор. Pierre Laroque: Op. cit., p. 23.

судство буде створено (ако оно то треба да буде, а лично мислим да треба), бићемо бар обавештени помоћу једног формалног критеријума о садржини социјалног права. Ово право би било дефинисано материјама стављеним пред ово врховно судство" (22).

Критеријум надлежности, како се већ на први поглед види, далеко је од тога да може да послужи као реалан критеријум на основу кога би се могло одредити социјално право као посебна грана права. То је чисто формалан критеријум. Јер, не одређује постојање или непостојање једног права као посебне гране права законодавац који уствари одређује, на један или други начин, круг надлежности појединих органа. Постојање или непостојање једног права као посебне гране права, одређује у првом реду постојање одређених специфичних, различитих од других, правних односа које то право регулишу и специфичног метода регулације, без обзира да ли је законодавац увидео да су то специфични односи или не, и без обзира у чију је надлежност дао расправљање спорова из тих односа. Управо на правној теорији лежи задатак да одреди појам и друге карактеристике социјалног права и да законодавцу и судској пракси укаже на појаву једне нове групе правних односа и једне нове посебне гране права, са њеним посебним карактеристикама, ако се и када се ови посебни односи и ово право појаве у стварном правном животу, и да им пружи потребне теорископравне анализе и објашњења. А не обратно, као што то очекују заступници овог схватања.

5. — *Посебна схватања о социјалном праву.* — Правна доктрина о социјалном праву Жоржа Гурвича је уствари социолошко схватање. Појам социјалног права, како га схвата Гурвич (23), широк је и неодређен. Оно треба, по овом аутору, „да оствари слободу, једнакост и братство у економској области”, оно треба да „социјализује а да не естатизује”. То су права „било појединца било групе да учествује у свим видовима живота, рада, обезбеђења, благостања, васпитања, културног стварања као и у свим могућим манифестацијама правне аутономије, демократске контроле од стране заинтересованих, самоуправљања [...]” (стр. 78—80).

Као што се види, према схватању Жоржа Гурвича, социјално право би преузело у свој домен највећи део оног права које регулише организацију и функционисање државне управе, а нарочито прописе о друштвеном самоуправљању и др., а то значи највећи део административног и уставног права, чиме оно губи сваку физиономију одређене и прецизне и, према томе, посебне гране права. Зато је био и нужан закључак до кога је и сам аутор дошао: „[...] У начелу чист критеријум систематизације социјалног права сасвим недостаје” (стр. 37).

Постоје и извесна схватања која узимају за критеријуме истовремено више елемената. Тако по једној концепцији социјално пра-

(22) B. Colloque sur le Droit privé et le Droit social, интервенција Paul Durand-a, „Revue internationale de Droit comparé”, 1954, VII-IX, p. 550.

(23) B. G. Gurvitch: L'idée de Droit social, Paris, 1931 и G. Gurvitch: La Déclaration des Droits sociaux, Paris, 1946, p. 11.

во је посебна грана права зато што има следеће карактеристике: (1) јединство материје и система; (2) специјализацију норми; (3) одређену доктрину; (4) способност ширења и др. (24).

6. — *Правна схватања о социјалном праву која се приближују реалним критеријумима: предмету и методу регулисања као критеријумима за одређивање социјалног права као посебне гране права.* — Као што смо могли видети, применом критеријума: социјалне групе, циља заштите слабих, негативног критеријума, судске надлежности и других посебних критеријума, не може се тачно одредити појам социјалног права и доказати његов карактер посебне гране права. Ови критеријуми зато не могу да претстављају критеријуме за одређивање социјалног права и његових правних карактеристика. Применом појединих од поменутих критеријума неки правни односи и правне установе *улазе у социјално право иако не спадају у њега, и обратно.* Међутим, по сваком од ових критеријума, *известан део социјалноправних односа и уснова ипак је обухваћен али нису сви.*

Нисмо срели у савременој правној доктрини аутора који би за одређивање социјалног права као нове и посебне гране права употребио реалне критеријуме: *предмет и метод регулисања.* Ипак *известан број аутора који проучавају социјално право, више такорећи „интуицијом и осећањем” него правном анализом, долази до врло блиских и сличних гледишта и закључака, до којих се долази применом реалних критеријума предмета и метода регулисања као критеријума према којима се може одредити карактер једне гране права као посебне гране права, у овом случају социјалног права.* Ипак, *закључци ових аутора нису потпуни нити су они у својим гледиштима увек доследни.*

Најближи примени реалних критеријума за одређивање социјалног права, по својим закључцима, мада не и по својој правној анализи, *јесте професор А. де Лобадер (25).* По овом аутору, „*пажљивије испитивање несумњиво води закључку да је социјално право бар толико аутономно према јавном, колико према приватном праву [...]. „[...] Право које се примењује, тј. прописи који се односе на услуге социјалних служби и социјалне престације или „социјално право” претставља једно аутономно право у односу на административно право.” „Многи сматрају да је социјално право исто толико аутономно у односу на приватно колико и у односу на административно право” (26).*

По овом аутору, одредити појам социјалних служби значи исто што и одредити социјално право које те службе остварују и примењују (27). Међутим, иако овакво схватање у основи одговара појму социјалног права, аутор, у отсуству реалних критеријума — предме-

(24) B. Annales sur le Premier Congrès International de Droit social, Sao Paulo, 1955, T. II, p. 409.

(25) B. A. de Laubadère: Cours de Droit public, Services sociaux, Cours de Doctorat, Paris, 1957, p. 58.

(26) B. A. de Laubadère: Traité élémentaire du Droit administratif, Paris, 1957, p. 634—635.

та и метода као критеријума за одређивање социјалног права као посебне гране права, уводи под појам социјалног права и социјално-правних односа и извесне чисто административноправне односе. Мада аутор на једном месту каже да под појам социјалних служби „[...] нећемо уводити целину службе јавне хигијене чије су интервенције чешће полициске интервенције”, он ипак у оквир социјалних служби и социјалноправних односа убраја службе и односе из области административних мера борбе против заразних болести и сл. Зато се и сам овај аутор пита: „Ми смо досад олакшали наш властити задатак бирајући оно што смо сами назвали „неоспорно социјалне” јавне службе, а не дајући уосталом за ову квалификацију друго оправдање до речничког оправдања и на изванредан начин оправдање очигледности. Докле би се могло даље од ових примера разумно проширити категорија социјалне службе? У здравственом домену, на пример, треба ли разумети осим служби које смо навели, све службе које имају као предмет здравље, наиме службе јавне хигијене, санитарне полиције, [...] итд.” „А шта са доменима у којима се назив „социјално” све више и више додаје и које такође обухватају јавне службе: грађевинарство, ратну штету, организацију разоноде, итд.” (28).

Заслуга је професора Лобадера што је ова чисто правнотеориска питања на данашњем степену развитка правне доктрине о социјалном праву јасно и недвосмислено поставио, и тамо где му као правнику није све изгледало доследно, учинио одговарајуће резерве и поставио потребна питања. Он се у знатној мери приближио идеји да као критеријум за одређивање социјалног права као посебне гране права употреби реалне критеријуме — предмет регулисања и метод регулисања, иако у том правцу није ишао до краја.

И неки други аутори блиски су идеји реалних критеријума. Тако по једном од њих (29): „[...] аутономија социјалног права потврђена је чињеницом што оно има многобројна властита правна правила, властите руководне принципе и властиту методу, што одговара социолошкој и конструктивној методи.” „[...] За нас социјално право је систем принципа и императивних правних норми, који водећи рачуна о општем добру, помаже да се задовоље животне потребе појединих лица и чланова њихових породица који зависе од њиховог рада” (30). То је по овом аутору битна карактеристика социјалног права, „јер не постоји (ова заштита, прим. М. С.) као таква нигде ни у једној другој грани права, јер се ни једна од њих систематски не бави слабима”.

Аутор овог написа ће у посебном чланку изложити своје схватање о социјалном праву, његовом предмету и методу регулисања као реалним критеријумима довољним за његово одређивање као аутономне гране права.

Др. Михаило Ступар

(27) B. A. de Laubadère: Cours de Droit public, Services sociaux, Cours de Doctorat, Paris, 1957—58, str. 11.

(28) A. de Laubadère: op. cit., p. 8.

(29) B. Annales sur le Premier Congrès International de Droit social, Sao Paulo, 1955, T. I. p. 68.

(30) Op. cit., p. 65.

ПОВРАЋАЈ У ПРЕЋАШЊЕ СТАЊЕ КОД НЕМОРАЛНИХ
ПРАВНИХ ПОСЛОВА

1. — У *Збирци судских одлука*, књига друга, свеска прва из 1957, под бр. 76 налази се пресуда Врховног суда НР Србије број Гж 2940/956 од 20. јануара 1957. Навешћемо део образложења који је из те пресуде објављен у *Збирци*:

„Из тужбе се види да је тужилац испросио туженикову кћер за свога сина, и по обичајима, за коју тужба наводи да владају у њиховом крају, дао туженику 65.000 динара у готову и ствари побројане у тужби; да је туженикова кћи после месец дана проведених код тужениковог сина, отишла из куће и да до закључења брака није дошло, те да је тужилац поставио тужбени захтев да му туженик врати примљени новац и ствари, пошто се пријемом истих неправедно обогатио.

„Окружни суд је погрешно, када је делимично усвојио тужбени захтев и нашао да је тужени дужан да примљени новац и ствари врати тужиоцу по основу неправедног обогаћења.

„Из саме тужбе, исказа испитаних сведока и саслушања парничара као странака произилази да се у овом случају ради у суштини о купопродаји туженикове кћери тужиоцевом сину, јер су и новац и ствари дате тужиоцу под условом да се тужиоцев син ожени тужиоцевом кћери, а што претставља неморалан правни посао. Према томе, с обзиром да се овде ради о потраживању које потиче из једног неморалног правног посла, то се тужиоцу не може пружити правна заштита, односно тужилац не може тражити повраћај новца и ствари које је дао туженику по основу таквог правног посла.

„Зато је Врховни суд уважио жалбу туженика, преиначио пресуду окружног суда и одбио тужбени захтев”.

У овом спору поставља се питање повраћаја у пређашње стање (реституције) онога што су странке дале једна другој при извршењу неморалног уговора. Пре но што будемо одговорили на питање у конкретном спору, задржаћемо се мало на неморалним правним пословима уопште, а затим на повраћају у пређашње стање код тих послова.

2. — У свим позитивним правима, неморални послови спадају у ред неважећих послова. Степен неважности је различит, понекад су они рушљиви, ниште се само на захтев заинтересованих лица (као, например, зеленашки правни послови у совјетском праву, чл. 33 Грађанског законика РСФСР), а већином су ништавни, погођени су дакле најјачим степеном неважности и њихова се неважност узима у обзир по службеној дужности. Поставља се само питање шта се сматра неморалним правним послом.

У ери либералне буржоазије када је владао широки индивидуализам у грађанском праву и широка слобода уговарања, неморални правни послови су имали мањи значај него данас. Правни посао се

сматрао неморалним само ако је сама садржина правног посла била противна моралу, „благодарију“ (чл. 13 Грађанског законика). То су обично били послови који су вређали полни морал, давање награде за ванбрачни полни однос и слично. Затим, ту су долазили правни послови чија је садржина такође била неморална у другом смислу, нарочито они за које се није могло тачно одредити да ли су супротни неком императивном пропису (дакле противзаконити) или нису: на пример, уговори о раскиду брака мимо законских разлога за развод, или уговори о одустанку од развода ако би брачни друг по закону имао право да тражи развод; уговори да се направи или не направи одређени тестамент или да се унесе или не унесе нека одредба у тестамент; уговори о располагању будућом заоставштином; уговори између лекара и болесника о награди за време лечења; прекуп партице од стране адвоката; уговори да се изврши кривично дело или да се прећути извршење кривичног дела или неке неморалне, непоштене ситуације; давање награде за вршење нечега што је странка и иначе дужна да ради, итд. Но касније, ограничавањем слободе уговарања и тзв. социјализацијом грађанског права повећава се број и значај неморалних правних послова. (А „социјализација“ грађанског права значи, најкраће речено, тежњу да се да извесна правна заштита странци која је формалноправно, додуше, равноправна у неком правном односу, али је фактички ипак изложена другој странци због своје економске слабости или нижег друштвеног положаја.) Појављује се нова врста неморалних правних послова. Ограничење личне слободе или друге уставом загарантоване слободе путем уговора, а нарочито слободе привредне делатности, слободе развијања својих способности (на пример, уговор да се не учествује у неком конкурс), избора професије и сл. такође се почиње сматрати неморалним. Тако данас ни у једном праву не дозвољава се у целости већ евентуално само делимично тзв. забрана конкуренције — уговорна обавеза да једно лице неће под одређеним условима обављати неку привредну делатност да не би конкурисао другом лицу. Затим се у Немачком грађанском законнику, па после и у другим законцима појављује се начелно о „поштењу и савесности“ (*Treu und Glaube*) по коме се сматрају неморалним и према томе неважећим сви правни послови који су супротни општим правилима поштења, нормалног, доброг, добром намером прожетог понашања одређене друштвене средине. Дакле, сви правни послови у којима би, на пример, формализам или крутост израза или формула или чисто формална примена правних средстава имали за последицу да једној страни у правном односу прибави несразмерну, неправедну имовинску корист. Од тога схватања па до зеленашких правних послова није био дуг пут. Јер зеленашки уговори, у којима једна страна, искоришћавајући лакоумност, тежак економски, здравствени или други положај, неискуство, зависан однос или сличну околност, извлачи за себе несразмерну економску корист, нису ништа друго него једна врста неморалних правних послова.

У неким неморалним правним пословима које смо навели није, дакле, увек неморална сама садржина, него мотив, циљ или нека друга околност у вези са правним послом.

Правни посао о којем говори горња пресуда Врховног суда НР Србије не спада ни у једну групу горе наведених неморалних правних послова. Он се разликује од осталих по томе што је тај правни посао неморалан са гледишта наше шире заједнице, али он није неморалан са гледишта уже, заостале средине у којој је био закључен и извршен. Такав правни посао, „куповина” девојке за брак (јер овде није реч о куповини у правотехничком смислу, „купљена” жена и даље задржава личну слободу, што се види управо по томе што је напустила вереника) — вређа основне тековине наше народно-ослободилачке борбе и друштвене револуције, вређа наша основна уставна начела о слободи личности, а нарочито о равноправности мушкарца и жене, о ослобођењу жене њеног зависног, ропског положаја. Наши судови, заиста, треба да се боре против таквих појава и правилно је што не дају правну заштиту таквим правним пословима, сматрајући их неморалним. Али треба водити рачуна о томе да је правни посао у питању био у складу са обичајима који владају у крају у којем је правни посао закључен, као што то наводи сама пресуда. Према томе, ма како да је та средина у којој је правни посао био закључен заостала, ма како да је наша дужност да се боримо против заосталих схватања те средине и да преваспитамо ту средину у духу социјалистичких схватања, такав правни посао по схватању средине у којој је био закључен није неморалан.

3. — Сада се поставља главно питање у овом спору — питање повраћаја у пређашње стање.

Неморални правни послови су у начелу неважећи, а опште је правно правило да се може тражити повраћај онога што је дато на основу неважећег правног посла. Лице које је нешто добило по неважећем правном послу неосновано се обогатило; не постоји основ по коме је добио, јер тобожни основ, правни посао, или од почетка не важи или је касније отпао. Но то правило трпи изузетак код неморалних, противзаконитих и уопште код забрањених правних послова. Постоји правило да не може тражити повраћај онај који је добровољно пристао да врши престацију из неморалног или уопште забрањеног правног посла (ако је само једна странка неморална друга може тражити повраћај). *In pari causa turpitudinis cessat repetitio. Nemo auditur turpitudinem suam alegans.* Ово правило изречено је у §§ 722 Грађанског законика, 1174 Аустриског грађанског законика, 817 Немачког грађанског законика, чл. 66 Швајцарског закона о облигацијама, а исти је случај и у француском праву (међутим, нека права, на пример, §§ 147 и 149 Грађанског законика РСФСР не познају повраћај уопште када је једна странка крива за неважност, него тада оно што је таква странка дала иде у корист државе, док по чл. 600 Општег имовинског законика — у корист „црквоне кесе”).

Поставља се питање шта је разлог оваквом решењу. Пре свега, имамо правне послове који су на граници неморалног. Нису забрањени, али када се закључе, не уживају судску заштиту већ стварају само природне облигације. То је случај са уговорима о коцки и опклади (уколико није реч о хазардним играма које су и противзаконите па су изричитим прописом забрањене). Затим имамо једну групу правних послова који се, додуше, не сматрају природним облигацијама, али се у неку руку изједначају по свом дејству са њима: не заштићује се судски али се толеришу, и ако се добровољно изврше, не може се тражити повраћај датог. То је случај са правним пословима који су у супротности са полним моралом. Проституција у буржоаском друштву, због ранијих схватања о полном моралу, била је нужна појава (иако она постоји још и у нашем друштву). Награда за конкубинат сматрала се додуше неморалном и осуђивала се, али се сматрала и као нужно зло. Затим, постоји још један значајнији разлог који важи за све забрањене правне послове уопште. Сматра се да суд, због своје важне и високе друштвене функције, не сме дати заштиту неморалном правном послу ни код повраћаја у пређашње стање. Суд не треба да се меша у прљаве обрачуне који настају из неморалних правних послова. Најзад, неки писци сматрају да ту игра улогу и идеја о кажњавању лица које се упустило у неморални правни посао.

Схватање да нема реституције код неморалних правних послова оправдано је. Али само онда ако се при његовом спровођењу не прелази у крајност и не вређа правичност. То схватање је постављено ради правичности а не да се њоме изигра правичност.

Аустриска судска пракса доста се стриктно држи тога правила. Стјепан Посиловић у свом Коментару уз *Opћи аустриски грађански законик* (издање 1889) наводи уз § 1174 судске одлуке које ипак дозвољавају повраћај код неморалних правних послова, на пример, наводи противречне одлуке Стола седморице код повраћаја зајма датог за забрањену игру — понекад је суд дозвољавао такав повраћај. Војвођанско (мађарско) право дозвољава отступање од правила да нема реституције код неморалних правних послова када то захтева правичност (Szladits Károly; *A magyar magánjog vázlatá*, Budapest, 1955, т. II, стр. 277), а такође и француска судска пракса понекад отступа од тог правила (Planiol-Ripert: *Traité élémentaire de droit civil*, Paris, 1931, т. II, стр. 298).

Да ли је у конкретном случају суд могао да отступи од тога правила? Ми бисмо потврдно одговорили на то питање и сложили бисмо се са ставом окружног суда којим је била дозвољена реституција. Сматрамо да је став Врховног суда којим се потпуно одбија реституција превише крут у овом конкретном случају. Иако наше друштво сматра конкретан правни посао неморалним, странке су у овом случају поступиле по *обичају* који влада у средини у којој се случај одиграо. При таквој ситуацији не изгледа нам правичним да једна од странака, која је још и прекршила уговор, макар и немо-

ралан, задржи оно што је примила од друге странке. Пошто ће се такви уговори, нажалост, закључивати у одређеној средини и убудуће још за извесно време, треба се бојати да одбијање повраћаја у пређашње стање не да маха једној другој још неморалнијој појави — спекулацији при вршењу једног по себи неморалног обичаја.

Др. Андрија Гамс

СВОЈИНА НА НЕПОТПУНО ИНКОРПОРИСАНОЈ СТВАРИ У ЗГРАДИ КОЈА ЈЕ У СТАНБЕНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ — СВОЈИНА У ПРАВНОМ И ЕКОНОМСКОМ СМISЛУ

1. — Врховни суд НР Хрватске донео је 28 марта 1956 решење бр. Гж 450/56 које расправља случај веома интересантан и са гледишта теорије и са гледишта праксе. Решење се налази у *Збирци судских одлука*, књига прва, свеска прва из 1956, под бр. 126. Навешћемо део образложења који се налази у *Збирци*:

„Првостепени суд прихватио је приговор туженога у погледу помањкања активне легитимације тужитеља и тужбу одбацио.

„Без обзира на то што није било места одбацивању тужбе, већ је требало услед усвојеног материјалноправног приговора помањкања активне легитимације тужбени захтев пресудом одбити, треба истаћи да становиште првостепеног суда да је у конкретном случају легитимиран на тужбу кућни савет по својем претседнику, није прихватљиво.

„Ради се о захтеву за накнаду коришћења парне пекарске пећи, која је према тужбеним наводима власништво тужитеља. „Сигурно је да је парна пекарска пећ посебни производни уређај, који по својој економској намени служи одређеној сврси (печењу хлеба и осталог пецива). Не служи дакле употреби зграде као такве, а коришћење тог уређаја по појединцу није ограничено постојећим законима.

„Околност да је та пећ узидана у згради не мења ништа у њезином случају посебног имовинског објекта, који може бити предметом како отуђења тако и другог посебног располагања. Не може се зато на такав производни уређај, мада је он смештен у згради, која је под управом станбене заједнице, применити режим Уредбе о управљању станбеним зградама (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 29/54).

„Није стога основано позивање првостепеног суда на прописе члана 14, став 5 и 9, члана 6 Уредбе о управљању станбеним зградама”.

У овом спору у питању је да ли је легитимисан приватни власник или кућни савет да покрене тужбу ради накнаде за коришћење пекарске пећи узидане у зграду у приватној својини која је ушла у станбену заједницу. Али ово питање отвара многа друга питања која су прејудициелна управо за решење конкретног питања. Тако, одмах се поставља питање ко може да располаже стварима које су као непотпуно инкорпорисане ствари узидане у приватну зграду

која је ушла у станбену заједницу, нарочито онда ако се те ствари издвоје. У овом случају реч је о пекарској пећи која не служи истој економској сврси којој служи станбена зграда. Али овај спор се решава по истим премисама као кад је реч о стварима које служе истој економској намени као станбена зграда, на пример, када је реч о инсталацији етажног грејања, о некој дизалици, о цреповима који се скидају, итд. У крајњој линији поставља се основно питање од којег треба поћи и из којег су изведена остала питања: која је правна природа „приватне својине” на станбеној згради која је истовремено у станбеној заједници, а то значи у друштвеној својини.

2. — У нашем праву имамо једну занимљиву и оригиналну појаву: истовремено постојање приватне (или како неки нови законски текстови зову грађанске) и друштвене својине на једној те истој ствари. Та појава постоји у смислу чл. 3 Уредбе о оснивању предузећа и радњи од 24 децембра 1953 када група грађана оснује предузеће (иако се то у пракси ретко јавља), као и код удела задругара у земљорадничким и занатским задругама. Удели задругара постају друштвена својина, као и оно што „група грађана” уноси као средства у оснивање друштвеног предузећа. Ипак на тим уделима појединци и даље задржавају приватну својину (осим код сељачких радних задруга или ако је уопште правилима задруге друкчије предвиђено). Но ту је приватна својина латентна, притајена. Она не производи никаква правна дејства док су удели обухваћени друштвеном својином. Приватни власник не може вршити овлашћења из приватне својине на тим стварима док су она обухваћена друштвеном својином (осим што, на пример, понекад добија закушницу или другу накнаду за употребу тих ствари). Приватна својина поново „васкрсава” када на тим предметима престаје друштвена својина, на пример, када се задругару враћа удео при иступању из задруге.

Други облик спреге приватне и друштвене својине предвиђа Уредба о коришћењу друштвених средстава за путничке аутомобиле од 9 априла 1958. По чл. 3 ове Уредбе кола у приватној (или како Уредба каже у личној) својини извесних функционера који ради успешнијег обављања своје службе имају право на употребу путничких кола у друштвеној својини, — могу се употребљавати за обављање званичних функција, но за то власник тих кола добија известан регрес из друштвених средстава. Ту је, дакле, тачно одређено у којој мери је једна ствар обухваћена истовремено и приватном и друштвеном својином.

Нарочиту спрегу приватне и друштвене својине предвиђа и Уредба о управљању станбеним зградама од 14 јула 1954. По тој Уредби, зграде у приватној својини са више од два стана улазе у станбену заједницу. А зграде у станбеној својини, с друге стране, обухваћене су једним нарочитим обликом социјалистичке својине. Дакле, опет на један те исти објект, на станбену зграду, односи се истовремено и друштвена и приватна својина. Али за разлику од прва два случаја овде приватна својина није латентна, нити је од-

ређено до које мере допире приватна а до које друштвена својина као у другом случају. Приватни власник има извесна својинска овлашћења док је зграда у станбеној заједници, он има права на један стан у својој згради, добија до десет процената кирије, а може и да располаже зградом не вређајући тиме правни режим зграде у друштвеној својини. Но многа питања овде остају отворена и у пракси настају многи спорови који се тешко могу решити због нерашчишћености односа између приватне и друштвене својине на станбеној згради.

Тако је и са горе постављеним питањем: коме припадају ствари — саставни делови зграде. Нарочито је важно питање за случај када се те ствари издвоје из зграде.

Ако пођемо од тога да је зграда у приватној својини, јасно је да би те ствари требало да припадају приватном власнику. Имамо правило које потиче још из римског права: коме припада главна ствар, томе припадају саставни делови и плодови. Но док је на плодовима могућа и својина другог лица, док се њима може и посебно располагати, са саставним делом то није случај. Ово правило је сасвим јасно и логично са гледишта правне природе класичне приватне својине. Полазећи од тога правила, приватни власник би могао тражити за себе ствари које се издвајају из зграде.

Но зграда је истовремено и у друштвеној својини и то тако да је садржина те друштвене својине у супротности са садржином приватне својине. У суштини зграду у станбеној заједници *економски* не искоришћава и не располаже њоме (осим оскудних овлашћења које смо горе навели) приватни власник, него кућни савет, станбена заједница, општински народни одбор, дакле, носиоци друштвене својине на станбеној згради. Власник се зове приватни власник, његово право се зове приватна својина (чл. 14, 44—49 и 77 Уредбе). Но *економска садржина* тога права не слаже се са називом, са гледишта садржине то уопште није приватна својина. А знамо да је битна *економска садржина* права, онај *економски* интерес који се објектом неког права задовољава. Према томе, овде није реч о приватној својини, без обзира на назив, већ о неком ужем праву за које би требало пронаћи одговарајући назив да би се избегла збрка која настаје кад се нова појава означава стрим називом, када назив, ознака појма указује на нешто што је у стварности другачије.

Уосталом, да је власник овде друштво а не раније приватни власник види се и по томе што цивилне плодове зграде — закупнине — присвајају носиоци друштвене својине, а „*приватни власник*” учествује само до десет процената збира закупнина.

Стога у начелу ствари које се као непотпуно инкорпорисани саставни делови издвајају из зграде, припадају носиоцима друштвене својине, кућном савету и станбеној заједници а не ранијем власнику. То је, разуме се, под условом да оне по својој *економској* намени служе стабеној згради. Стога је правилно горње решење без обзира на оскудне (али иначе правилне) разлог да парна пекарска

пећ у питању припадне ранијем власнику пошто не служи потребама станбене зграде и има другу економску намену него станбена зграда у целини.

Има само једна околност коју решење није довољно објаснило. Парна пекарска пећ је *уграђена* у зграду. Може ли приватни власник располагати са том пећи и онда када је она уграђена у зграду, дакле, пре него што се издвоји из зграде као непотпуно инкорпорисана ствар. Решење је позитивно одговорило и на то питање. Но тиме је оно заузело став који је супротан једном старом освешталом правилу римског и класичног грађанског права да се саставним делом не може располагати посебно од ствари чији је саставни део. Штета је што решење овај свој став није шире образложило, — управо с обзиром на ту околност већ је и ту навело основни разлог целог решења, наиме да пекарска пећ има посебну економску намену. Свакако би се могли наћи озбиљни и оправдани разлози за тај став решења: нови елементи и нове социјалистичке установе у нашем праву захтевају отступање од класичних правила.

3. — Питање активне легитимације у тим споровима око кога је и био формулисан спор у горњем случају, у зависности је од својства носиоца права својине на тој згради. Легитимација у грађанском спору је функција материјалноправног субјективитета, иако ова два својства не морају увек да се поклапају. Кућни савет није био активно легитимисан у горњем спору само зато што је реч о пекарској пећи „која не служи употреби зграде као такве”, што је то посебан „производни уређај”. Но у начелу, на основу горе изнетог, кућни савет као носилац друштвене својине на станбеној згради био би легитимисан за вођење парнице о питању својине о стварима — саставним деловима станбене зграде.

На крају додајемо да ипак, пошто на згради има извесна овлашћења и ранији приватни власник, пошто се и њему признају извесни интереси који се не признају осталим станарима (а то је управо оно што Уредба погрешно назива приватном својином) то би и он требало да учествује у сразмери тих овлашћења у искоришћавању издвојене ствари. Која је та сразмера — требало би уредити позитивним прописима, као уосталом и друга отворена питања у вези са друштвеном својином на станбеним зградама.

Др. Андрија Гамс

ФАЛСИФИКОВАЊЕ СРЕЋАКА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ЛУТРИЈЕ

Практичари још нису сложни у томе шта претставља преиначење срећака Југословенске лутрије: да ли кривично дело посебне врсте из чл. 222 или опште дело фалсификовања исправа из чл. 306, ст. 3, Кривичног законика.

1. — У једном случају првостепени суд је преиначење срећке Југословенске лутрије квалификовао по чл. 222, ст. 1, и виши суд

је прихватио такву квалификацију. Управо, у овом случају је окружни суд овакве срећке третирао као државне хартије од вредности, не дајући никакве ближе разлоге о томе, а виши суд је узео да су то знаци за вредност и дао за то ово образложење:

„Јер се срећке Југословенске лутрије сходно чл. 99, ст. 8, КЗ имају сматрати знаком за вредност, а не јавном исправом, обзиром да се у смислу чл. 99, ст. 6, КЗ исправом сматра предмет који је подобан или одређен да служи као доказ какве чињенице која има вредност за правне односе, што са срећком класне лутрије није случај”. (Пресуда Врховног суда НР Србије КЖ-783/55 од 6 јула 1955.)

Срећке Југословенске лутрије, међутим, нису знаци за вредност. Од предмета које набраја чл. 222 Кривичног законика знаци за вредност су само таксене и поштанске марке и таксене хартије. Закон, истина, допушта могућност фалсификовања и других знакова за вредност издатих на основу закона. Али ни та општа формулација, која уствари само прекраћује оно набрајање знакова за вредност, није таква да се може односити на фалсификовање срећака (1). Знаци за вредност су марке, таксене хартије, разни монополисани формулари, омити и сл. (2). Уместо непосредне употребе новца, знацима за вредност се плаћају извесне услуге, таксе, поразе и др. Они служе само као доказ да је плаћена каква државна или јавна дажбина или пореза, и разликују се од вредносних хартија, а исто тако и од легитимационих папира и легитимационих знакова, пошто нису везани ни за какву тражбину (3). Знацима за вредност су једино слични бонови и исправе за снабдевање, чије фалсификовање такође предвиђа чл. 222 Кривичног законика (4).

2. — У неким одлукама Врховног суда НР Србије, као и у дискусијама на разним састанцима, заступано је и мишљење да фалсификовање срећака Југословенске лутрије претставља дело из чл. 306, ст. 3, а не дело из чл. 222 Кривичног законика. У тим одлукама нису дати ближи разлози за ово мишљење, али су такви разлози изношени у дискусијама о овом питању.

У прилог мишљења да преиначења лутриских лозова, као што су она која су се појавила у пракси (5), претстављају само обична

(1) Кривични законик од 1929 предвиђа фалсификовање (§§ 225—228, прављење, преиначење, употребу, итд.) знакова за вредност државне или друге које јавне власти, било домаће или стране, као што су: таксене, поштанске или трошаринске марке, таксена хартија и уопште сви такви знаци који постоје на основу каквог закона. Видети о томе и § 192, као и стр. 49, 463—468 Пројекта и мотива Казненог законика, Београд, 1910. Исто тако: др. Тома Живановић: Основи кривичног права, Посебни део, књ. II-2, Београд, 1936, стр. 37/38, и напомена 2 уз § 234 Кривичног законика с кратким објашњењима од истог писца; и др. Метод Доленц и Александар Маклецов: Систем целокупног кривичног права, Београд, 1935, стр. 220/221, као и Тумач Кривичног законика од др. М. Доленца (Загреб, 1930), објашњење уз § 234.

(2) О таксама видети Хамид Филиповић: Наука о финансијама, Сарајево, 1956, стр. 403—408.

(3) Др. Јанко Ђ. Таховић, међутим, не прави разлику међу предметима чије фалсификате предвиђа чл. 222 Кривичног законика (в. његово Кривично право, Посебни део, Београд, 1953, стр. 308; као и његов Коментар Кривичног законика, Београд, 1957, стр. 457).

(4) Др. Стеван Јакшић: Облигационо право (Опћи дио), Сарајево, 1957, стр. 223

(5) Сви досадашњи фалсификати на срећкама Југословенске лутрије састојали су се у преиначењу њихових бројева на разне начине.

дела фалсификовања исправа из чл. 306, ст. 3, навођени су аргументи који се у првом реду заснивају на ближој анализи одредаба чл. 222. То се види из редова који одмах следеју.

Први став чл. 222, и то у првој реченици, предвиђа прављење лажних таксених или поштанских марака, таксене хартије, обвезница државних зајмова или уопште државних хартија од вредности, бонова или исправа за снабдевање или каквих других знакова за вредност издатих на основу законског овлашћења. Ова реченица чл. 222, ст. 1, не долази у обзир за оваква преиначења, не само зато што се међу набројаним знацима за вредност и хартијама од вредности не помињу лозови или срећке државне лутрије, него и зато што у појављеним случајевима није реч о прављењу већ о преиначењу правих срећака.

Овде не долази у обзир за примену ни друга реченица чл. 222, ст. 1, која говори о преиначењу којег од правих знакова за вредност, јер ово преиначење треба да се састоји у давању изгледа веће вредности коме од ових знакова. Међутим, преиначења у примерима из праксе извршена су на срећкама које нису добиле ништа, тј. које после вучења нису више претстављале никакву вредност, те им се променом броја није могао дати изглед веће вредности. Уосталом, кад су у питању срећке које су за њиховог имаоца претстављале само доказ о томе да је он играо на лутрији, и да има право на тражење згодитака, уколико га ове срећке извуку, не може бити речи о њиховом преиначењу у том смислу да им се да изглед веће вредности, пошто на њима никаква одређена новчана вредност није ни означена.

На фалсификат у питању не може се применити ни трећа реченица чл. 222, ст. 1, јер она говори о употреби лажних знакова из прве две реченице, а ми смо видели да у нашим примерима није реч ни о прављењу таквих знакова нити о давању изгледа веће вредности правим знацима за вредност.

Према наведеном, потпуно је искључена примена чл. 222, ст. 1, на конкретан случај.

Иста је ситуација и у погледу чл. 222, ст. 2. У примерима, за које знамо, учиниоци нису ишли за тим да срећкама дају изглед као да нису употребљене, ни отстрањењем жига нити којим другим начином. Кад су у питању срећке, овакав начин филсификата и не долази у обзир, јер се на срећке не ударају жигови. Сем тога, код срећака које су прошле вучење без добитка не може се ни говорити о томе да су употребљене, те ни о томе да им се отстрањењем жига или на други начин може дати изглед као да нису употребљене. О употреби срећке може бити говора тек кад њен број извуче какав згодитак и она буде поднета на исплату. А ако су поново употребљене или продате као да важе срећке које су као исправне већ наплаћене, ту може бити речи само о превари, пошто овакве срећке не претстављају никакве фалсификате.

Овде нема места примени ни чл. 222, ст. 3, јер се у њему говори о тежим облицима ових дела, тј. кад се врши у виду заната или кад су фалсификовани знаци за вредност у великим количинама.

За мишљење да оваква преиначења претстављају само обично фалсификовање исправа из чл. 306, ст. 3, наводе се још неки разлози.

У чл. 222 Кривичног законика претпоставља се прављење знакова за вредност у великим количинама, јер нико неће да набавља справе и остало што је потребно само за фалсификовање једног или неколико оваквих предмета. И што је најважније, ако неко произведе и већу количину оваквих знакова и других предмета сем срећака, например, већу количину таксених марака, може се надати да ће их лако протурити и тако доћи до веће користи. Међутим, са срећкама је сасвим други случај: ту се не исплати да се унапред набављају справе и производи већи број лозова, јер се може десити да ниједан од њих не донесе ништа. Стога је најлакше да се по извлачењу преиначе неизвучени бројеви на бројеве срећака које су добиле извесне суме и да се похита са њиховом наплатом.

Према наведеном, на преиначење срећака из примера који су се појавили у пракси не може се применити ниједна одредба чл. 222 Кривичног законика.

У случајевима, који су се јавили у пракси, исход игре за срећке које су предмет фалсификата био је такав да нису извукле ништа. И пошто су извршиоци знали који су бројеви на једном вучењу добили згодитке, они су приступили преиначењу својих неизвучених срећака, и тако добијали бројеве који су извукли извесне суме. Овим преиначењем они нису својим срећкама дали изглед као да нису употребљене, јер оне и нису биле употребљаване док их они по преиначењу нису поднели на исплату. Овим преиначењем они су им само дали изглед срећака које су извукле згодитке, тј. изглед срећака за које је случај извлачења везао добитке. Извршиоци у овом случају нису имали потребе да указују на то као да ове исправе нису биле никако употребљене у оном смислу како то предвиђа чл. 222, ст. 2, већ су имали интереса да истичу чињеницу да су оне при извлачењу добиле одговарајуће згодитке.

Према наведеном, преиначење ових срећака од бројева који нису добили згодитке на бројеве који су добили згодитке може се третирати само као преиначење правих исправа у намери да се тако преиначене употребе као праве, и као употреба овако преиначених исправа. Срећке које су преиначене, пре него што су преиначене, морају се третирати као праве, без обзира на то што су на вучењу прошле без згодитака. Оне су праве, али као такве после вучења нису могле да буду употребљене с надом на постизање користи; зато су и преиначене на бројеве који су извукли згодитак. Такав је случај и са другим правим исправама које се преиначују и преиначене употребљавају као праве.

Дакле, у радњама које садрже овакви примери постоји дело фалсификовања исправа из чл. 306, ст. 3, Кривичног законика тј. фалсификовања јавне исправе, пошто су у питању исправа које је издала Југословенска лутрија као један од органа државне управе (в. чл. 219 Закона о парничном поступку и чл. 164 Закона о општем управном поступку).

Поред дела преиначења јавне исправе, овде постоји и дело преваре, јер је извршилац помоћу свог фалсификата и одговарајуће изјаве, тј. да подноси на исплату срећку која је добила односни згодитак, довео у заблуду претставника Југословенске лутрије да му на њену штету исплати суму која је везана за број на фалсификованој срећки.

3. — Врховни суд НР Србије, као што смо навели, у једном случају прихватио је квалификацију по чл. 222, ст. 1, Кривичног законика, али је узео да су предмет дела знаци за вредност, а не хартије од вредности како је нашао нижи суд. У другом случају дао је опширније разлоге зашто сматра да преиначење срећке претставља дело из чл. 306, ст. 3, а не преиначење хартије од вредности из чл. 222, ст. 1, Кривичног законика. Ето тих разлога:

„Правна квалификација дела оптуженог по чл. 222, ст. 1, КЗ, какву је дао првостепени суд, неправилна је. Не може се прихватити правно схватање окружног суда да је лоз у питању, тиме што је цифра „3” преиначена на цифру „5”, постао хартија од вредности, да је, дакле, добио вредност као срећка која је добила згодитак и као таква била употребљена од оптуженог као права. Међутим, за разлику од хартије од вредности на којој је вредност увек означена, те и сама хартија увек претставља такву означену вредност, лоз пре извлачења претставља само доказ да је његов ималац учествовао као играч у одређеном колу, док после извлачења претставља доказ да је срећка са одређеним бројем извукла неки дати згодитак, при чему извучени бројеви имају ту вредност што њихов ималац може подићи суму у висини извученог згодитка, док неизвучене срећке губе сваку вредност. Па како из изложеног произилази да срећка служи као доказ за напред наведене околности, тј. као доказ чињенице која има вредности за правне односе, а по своме карактеру је јавна, то и фалсификовање срећке претставља кривично дело фалсификовања исправе из чл. 306, ст. 3, КЗ, а не дело из чл. 222, ст. 1, КЗ”.
(Збирка судских одлука, Београд, 1957, књ. II, св. 1, стр. 73.)

Но, иако срећке Југословенске лутрије нису знаци за вредност нити бонови или исправе за снабдевање, они, исто тако, нису ни обичне јавне исправе чије фалсификовање предвиђа чл. 306, ст. 3, Кривичног законика (6). Међутим, њихово преиначење ипак претставља кривично дело из чл. 222 Кривичног законика, јер ове срећке

(6) Изгледа да је друкчијег мишљења др. Јанко Ђ. Таховић (в. његов Коментар Кривичног законика, Београд, 1957, стр. 588). Говорећи о меници, која је у погледу фалсификовања изједначена са јавним исправама чл. 306, ст. 3, Кривичног законика, Таховић каже како „слично важи и у погледу чека”, и „како под овим треба подразумевати још и остале кредитне исправе преносљиве жирирањем или по доносиоцу”, па као примере, поред осталог, наводи и „лапире на доносиоца који циркулишу по трговачком праву, акције и облигације издате од привредних односно трговачких друштава, штедне књижице по доносиоцу, књижице текућег рачуна, итд.”.

су хартије на доносиоца односно државне хартије од вредности, као што су се у две одлуке изјаснили и првостепени судови.

Да су срећке Југословенске лутрије хартије на доносиоца, те да се имају сматрати хартијама од вредности, знамо из општег дела грађанског, а нарочито из општег дела облигационог права. Ево, пре свега, неколико правних дела и аутора који ово потврђују.

Ј. Марковић узима да су и лозови хартије од вредности као и друге тражбеноправне хартије ове врсте (меница, чек, полиса) (7).

У хартије на доносиоца, поред банкнота, државних обвезница, купона, обавезница ратне штете, итд., Д. Аранђеловић убраја и лозове класне лутрије. Истина, он их не разликује од исправа које доносиоца овлашћују на наплату једне у њима означене одређене новчане суме, иако лозови спадају у новчане хартије на доносиоца са неодређеним износом (8).

По Р. Јовановићу, лозови класне лутрије су хартије на доносиоца, новчане хартије код којих се чинида састоји у исплати једне суме новца чији износ није одређен (9).

Као примере хартија на доносиоца М. Константиновић помиње обвезнице Другог народног зајма, срећке државне лутрије и новчанице Народне банке ФНРЈ (10). Говорећи, пак, о томе какве основе може имати облигација коју претставља обвезница на доносиоца, Константиновић каже да њен основ може бити и дозвољени алеаторни уговор, као што је случај код срећки дозвољене лутрије (11).

И Б. Николајевић наводи срећку код лутрије као један од облика хартија на доносиоца односно вредносних хартија (12).

У своме делу, и то у пододељку о хартији на доносиоца, Ст. Јакшић пише да се неке хартије не могу судски поништити, и као примере наводи банкноте Народне банке ФНРЈ, обвезнице Другог

(7) Др. Лазар Марковић: Грађанско право, I, Општи део и стварно право, Београд, 1927, стр. 193.

(8) Др. Драгољуб Аранђеловић: Основи облигационог права (Општи део), Београд, 1929, стр. 109.

(9) Др. Радивоје Б. Јовановић: Хартије на доносиоца, Београд, 1933, стр. 6 и 7.

(10) Облигационо право (Општи део), према белешкама са предавања професора М. Константиновића, средио В. Капор, Београд, 1952, стр. 176. У предавањима проф. Константиновића, на стр. 177, наведени су и ови примери обвезница на доносиоца по нашим прописима: обвезнице у којима се даје накнада сопственицима национализованих предузећа; обвезнице у којима се даје накнада за имовину експроприсану у корист државе; обвезнице којима се имала извршити исплата дугова укњижених на непокретностима које су одузете од сопственика приликом спровођења аграрне реформе, итд. На доносиоца могу да гласе и уложне књижице кредитних предузећа, уколико то улагач жели, и штедне књижице код земљорадничких задруга и њихових средских савеза. — О обвезницама државних зајмова в. Х. Филиповића: *op. cit.*, стр. 213.

(11) М. Константиновић: *op. cit.*, стр. 178. И Б. Благојевић сматра уговор о лутрији као једну посебну врсту уговора о игри (в. др. Борислав Т. Благојевић: Грађанскоправни облигациони уговори, Београд, 1952, стр. 184 и 186). Т. Живановић, исто тако, узима да је лутрија заснована на двостраном уговору по коме добитак или губитак зависи од случаја или поглавито од случаја; и да по том уговору приређивач лутрије добија безусловно право на улог од стране играча, а ови само случајем, тј. исходом игре условљено право на примане извесне суме новца или какве друге ствари од приређивача (др. Тома Живановић: Основи кривичног права, Посебни део, књ. I—2, стр. 178).

(12) Др. Борко Николајевић: Уводни појмови облигационог права, Београд, 1956, стр. 42.

народног зајма и срећке Државне лутрије ФНРЈ (13). Истина, он срећке не означава изрично као хартије на доносиоца, јер као папире који се не могу судским путем огласити за неважеће на истом месту помиње и возне карте и улазнице, које нису хартије на доносиоца већ легитимациони знаци.

Да су срећке Југословенске лутрије хартије на доносиоца, види се, тако исто, из клаузуле која стоји на полеђини сваке срећке и каже да се добици исплаћују доносиоцу срећке. Но лутриски лозови су овакве хартије и кад немају изричну клаузулу на доносиоца (14).

У једној одлуци првостепеног суда срећке Југословенске лутрије третиране су као државне хартије од вредности, али за то нису дати никакви посебни разлози. Ни у другој одлуци оваквог суда нису дати опширнији разлози, али је у њој ипак наведено да је срећка преиначењем „[...]постала хартија од вредности, добила вредност као срећка која је извукла згодитак и била употребљена од оптуженог као права, чиме су испуњени сви елементи појма кривичног дела из чл. 222, ст. 1, КЗ” (Из предмета КЖ-3482/56).

Срећке Југословенске лутрије су несумњиво хартије од вредности, и то хартије на доносиоца. То су исправе нарочите врсте које њихове имаоце (донносиоце, показатеље) овлашћују на учешће у извлачењу згодитака. Но оне у сваком случају не овлашћују и на пријем одређених новчаних сума. Добици или новчане суме које се исплаћују само неким имаоцима срећака који учествују у игри једнога кола нису на срећкама унапред означени, већ од исхода извлачења, тј. од случаја или „среће”, зависи које ће срећке и које суме донети својим имаоцима. Овде је, дакле, право означено у хартији условно: „[...]ималац постаје поверилац под условом да му се извуче број” (15). Али кад срећке на лутрији извуку добитке оне представљају безусловне хартије од вредности, и то хартије на доносиоца за оне суме које су њихови бројеви добили.

Према томе, срећке Југословенске лутрије су хартије од вредности. Али треба још доказати да су оне и државне хартије од вредности.

Према Уредби о лутријама и другим играма на срећу (в. *Службени лист ФНРЈ*, бр. 4/52), ове игре и лутрије могу приређивати Државна лутрија ФНРЈ и друштвене организације ради обезбеђења финансиских средстава за извршење одређених друштвено корисних задатака. Лутрије и друге игре на срећу, чије врсте одређује министар финансија ФНРЈ, могу се приређивати само на основу одобрења и под надзором надлежног финансиског органа, а организовати само у сарадњи са Државном лутријом ФНРЈ. Згодици ових игара и лутрија могу бити у предметима (робна лутрија) или у новцу. Од износа издатих срећака 15—25% уплаћује се у корист буџета државног органа који је издао дозволу за привређивање лутрије или игре. За обавезе Државне лутрије ФНРЈ јамчи држава.

(13) Др. Јакшић: *op. cit.*, стр. 218.

(14) Др. Р. Б. Јовановић: *op. cit.*, стр. 6.

(15) Др. Андрија Гамс: *Основи стварног права*, Београд, 1955, стр. 24.

Решењем Владе ФНРЈ бр. 4106 од 24 децембра 1952 Југословенска лутрија проглашена је за привредну установу са самосталним финансирањем, а према Решењу Савезног извршног већа Рп. број 174 од 26 априла 1954 (в. *Службени лист ФНРЈ*, бр. 19/54) Југословенска лутрија наставља са радом као установа са самосталним финансирањем. Решење Савезног извршног већа одређује задатак, пословне јединице, имовину, фондове и органе управљања Југословенске лутрије. Њој се ставља у задатак приређивање лутрије и других игара на срећу, сарадња у спровођењу лутрија и других игара на срећу које приређују друштвене организације, емитовање срећака за све лутрије и лутриске игре на срећу и вршењу других послова који су јој стављени у задатак поменутом Уредбом од 1952. Од оствареног вишка прихода одређени процент уплаћује се у савезни буџет, а остатак се, према одредбама истог буџета, распоређује одређеним друштвеним организацијама за остварење њихових циљева. У савезном буџету утврђују се и проценти вишка прихода за фондове којима Југословенска лутрија самостално располаже. За послове и згодитке ове установе са самосталним финансирањем надлежан је савезни државни секретар за послове опште управе и буџет, коме је стављено у задатак да донесе Правилник о звањима и платама службеника Југословенске лутрије. Он поставља и разрешава и главног директора Југословенске лутрије.

Из наведених одредаба види се да је Југословенска лутрија установа са самосталним финансирањем, уствари државна привредна установа која врши одређену јавну службу (в. чл. 1 Основне уредбе о установама са самосталним финансирањем, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 51/53). Она својом делатношћу остварује приходе који у целини покривају њене расходе, и преко тога обезбеђује финансијска средства која се највећим делом употребљавају на извршење одређених друштвено корисних задатака, а само у извесном проценту иду у савезни буџет и у фондове којима располаже Југословенска лутрија.

Пошто је Југословенска лутрија као установа са самосталним финансирањем и даље остала орган државне управе (16), ван сваке је сумње да су и њене срећке задржале карактер државних хартија од вредности. То исто треба да важи и за остале срећке које она емитује.

4. — У предњем излагању изнето је довољно аргумената да су срећке Југословенске лутрије државне хартије од вредности, и да њихово фалсификовање може претстављати само кривично дело из чл. 222 Кривичног законика. На тај начин, отпала је и потреба да се директно побија аргументација супротног мишљења, тј. да овакве фалсификате треба третирати као кривична дела из чл. 306, ст. 3, Кривичног законика.

(16) У делима правних теоретичара установе са самосталним финансирањем такође су третиране као државни организми или државни органи. О томе видети: проф. Иво Крбек: *Управно право ФНРЈ*, књ. I, Београд, 1955, стр. 84 и књ. II, Београд 1957, стр. 140—142; и др. А. Гамс: *Увод у грађанско право*, Општи део, Београд, 1956, стр. 351—354.

Срећке Југословенске лутрије претстављају посебну врсту доказа о праву њихових ималаца да учествују у извлачењу срећака једнога кола и да према исходу лутрије, као једне врсте игре на срећу, приме од њеног приређивача извесну суму новца. Лутриске срећке, као и готово све остале хартије на доносиоца, праве се путем отисака и пуштају у промет у великом броју примерака. Код нас у пракси, истина, појавили су се случајеви који су као лакши облици фалсификата из чл. 222, ст. 1, могли бити кажњени скоро исто онако као да су квалификовани по чл. 306, ст. 3, Кривичног законика. Али без обзира на то, у фалсификовању државних хартија од вредности и осталих предмета из чл. 222 може бити ангажовано и више лица: са особитом спремом, као и посебна оруђа и материјал. Због тога се државним хартијама од вредности, као и оним знацима за вредност, боновима и исправама за снабдевање, у чл. 222 морала дати већа заштита него ли оним јавним исправама из чл. 306, ст. 3, које се не издају сериски и у великим количинама, већ појединачно. Због великог значаја који предмети из чл. 222 имају за народну привреду, за наш друштвени живот и државну управу, фалсификовање ових предмета у виду заната или у великим количинама (чл. 222, ст. 3) изједначено је у погледу казне са особито тешким случајевима фалсификовања новца (чл. 221, ст. 3), које, иначе, претставља најтежи облик фалсификата уопште.

Отуда мислимо да фалсификовање срећака Југословенске лутрије, које претстављају врсту хартија на доносиоца односно врсту државних хартија од вредности, не треба квалификовати по чл. 306, ст. 3, већ по чл. 222 Кривичног законика, без обзира на то што овај последњи носи наслов ужи од своје садржине, и без обзира на оно о чему је реч у идућем пасусу.

У неким законодавствима фалсификовање хартија од вредности предвиђено је у посебним члановима, одвојено од кривичног дела прављења и употребе знакова за вредност. У нашем Кривичном законнику сва та дела предвиђена су на једном месту, у чл. 222 и у сва три става овога члана. Но баш због овакве структуре овога члана, његов став 2 остаће без примене на фалсификовање државних хартија од вредности; а она реченица из става 1 која предвиђа преиначење знакова за вредност само ће логичким тумачењем моћи да се примени и на преиначење државних срећака. Јер преиначење ради давања изгледа веће вредности може се вршити на знацима за вредност, на обавезницама државних зајмова и само на неким државним хартијама од вредности, али не и на срећкама Југословенске лутрије; а отстрањивање жига ради давања изгледа веће вредности могуће је само на знацима за вредност.

Драгољуб Трајковић

Др. Ананије Илић: ПРИВРЕДНО ПРАВО ФНРЈ, Сарајево, издање „Веселин Маслеша”, 1957, 570 стр.

Привремени уџбеник проф. Илића претставља први покушај да се целокупна материја привредног права изложи у једном уџбенику. Корисност оваквог рада је несумњиво велика. Ако се има у виду брзи развој нашег привредног система и честе промене прописа, треба му одати признање за његов рад. У погледу начина обраде могу се ставити две начелне примедбе. Прво, нису довољно издвојени принципи и решења која се могу сматрати трајнијим за наш систем привредног права, или као општа, теориски могућа, решења. Отуда, свака промена прописа чини неке делове књиге превазиђеним. Друго, данашњи ступањ развитка нашег правног система налаже, и у овој области, критичко упоређивање нашег и буржоаског права и стварање наше сопствене теорије. Но то се не може постићи тврђењима о социјалистичком карактеру појединих институција, сувише уопштеним (своде се на промену карактера својине и власти у нашој земљи), које се дају на више места у књизи (на пример, стр. 23, 32, 422).

Систематика изложене материје је добра. Назив одељка „Привредне и правне установе” неадекватан је. Све су то правне установе и институције. Меница и чек би пре дошли у посебни но у општи део.

Однос обима излагања појединих материја добро је одмерен, изузев одељка „Разрешење имовинских односа привредних организација” коме је посвећена 1 страна. Ова материја може да изостане из уџбеника привредног права. Мало простора је посвећено уговору о заступању. Недостају банкарски послови.

Цела материја је изложена на 570 страна и подељена на увод и два дела: Општи део са одељцима: привредне организације, привредне и правне установе, меница и чек и Посебни део са одељцима: привредни уговори и разрешење имовинских односа привредних организација.

У уводном делу излажу се појам и предмет привредног права, разграничење са осталим гранама права, извори, систем и историјски развитак.

У дефинисању предмета и послова привредног права усваја се такозвани „субјективни систем”, тј. полази се од привредне организације, са чиме се слажемо. Но, да би постојао посао привредног права није довољно да је једна страна привредна организација (22). Нужно је да га она обавља у виду занимања, да спада у њену делатност. Не би био посао привредног права уговор о закупу локала, или о продаји основних средстава. Наше право нема потребу за категоријом такозваних акцесорних трговачких послова буржоаског права.

У субјекте привредног права, тј. у привредне организације, у уџбенику се стављају и установе са самосталним финансирањем, а допушта се да се као такви јаве и политичкотериторијалне јединице из разлога што управљају општеном имовином (29). Ова правна лица не обављају привредну делатност у виду занимања и немају радничко управљање, што су битне одлике субјеката привредног права, нити су удружења привредних организација. Ово својство им не даје ни чињеница да се могу појавити као странке пред привредним судовима.

Претерано је наглашавати да се уговори грађанског права заснивају на приватном власништву (26), јер они могу настати и између државе, друштвених организација и предузећа. Објашњење „комерцијализације грађанског права” једнострано је (24). И трговинско право је стварало институције које је прихватило грађанско право.

У партији о изворима узансе су добро обрађене док је о обичају и неким другим изворима (статутима комора, грађанском праву као субсидијерном извору) мало или нимало речено. Узансе се погрешно сврставају у прописе (25).

У одељку „Привредне организације” излажу се појам, оснивање и врсте привредних организација и њихов однос са оснивачем, имовина, органи, пословање, удруживање и престанак (ликвидација), као и трговинска друштва буржоаског права.

При утврђивању појма привредне организације, писац не може да се ослободи разних дефиниција које дају поједини прописи из других грана права (44-47). На теорији је да да елементе који одређују овај појам у смислу субјекта привредног права. Према раније изнетом, установе са самосталним финансирањем не могу се ту уврстити.

Систем дозвола (сагласности) народног одбора за оснивање предузећа је владајући облик у нашем привредном систему (49). Треба изложити и систем концесија, јер су могуће промене, а може се поставити питање није ли он примењен при оснивању предузећа за снимање филмова. У делу о фирми (52), иначе добро обрађеном, треба објаснити појам „дућанског знака”. Није јасно право оснивача „да укине” предузеће (61). Он може предложити, тј. покренути поступак за престанак, кад се стекну одређени услови. И кад народни одбор решава о престанку предузећа које је основао, он то чини као орган власти и у оквиру закона, а не као оснивач. Ништа се не говори о посебним условима за оснивање филмских предузећа (89). Излагања о задружним предузећима и радњама (97) почивају на превазиђеним схватањима. Ни сам назив „задружна предузећа и радње” није више прихватљив, а још мање концепција да ова образују са задругом оснивачем „заједничко предузеће у коме задруга претставља главног носиоца заједничке делатности”. Ова предузећа имају у битном исти положај као и сва друга.

Код трговинских друштава буржоаског права (112) треба рећи о елементима који одређују овај појам (уговор, воља, удео, учешће у добити, итд., о разлици према друштвима грађанског права, о подели на друштва лица и друштва капитала, о раду органа друштава, о прокури, о командитном друштву на акције, а било би интересно указати на извесне нове типове ових друштава.

Део о имовини привредних организација превазиђен је новим прописима који су унели знатне новине у ову материју.

У дискусији о правоваљаности продаје основних средстава без сагласности радничког савета, која је захтевана прописима о управљању основним средствима (сада укинутим), прихвата се пракса суда која овакву продају сматра пуноважном. Овакво решење не води рачуна о савесности странака. Треба поништити такву продају.

Део о органима привредних организација (158-160) такође је новим прописима делимично измењен (персонална и дисциплинска надлежност радничког савета, задружни органи). Изостала је дискусија о положају директора (173).

У пословању привредних организација, које је можда и преопширно обрађено (181-210), треба издвојити однос државе и привредних организација (184) као начелан, за наш систем битан, проблем.

Нови прописи о удруживању захтевају измену и овог дела књиге (219—229). Десетак страница је мало за ову материју. О заједницама предузећа и пословним савезима задруга треба више рећи.

Редовна ликвидација није узрок, већ се надовезује на одлуку народног одбора о престанку привредне организације. Део о покретању принудне ликвидације добро је обрађен, но није тачно да и повреда закона даје места њеном покретању (234). О правним последицама принудне ликвидације није довољно речено (пример, дејство на излучна и разлучна права, понуде, овлашћења, условне тражбине и фиксне уговоре, о праву побијања, итд.). Ту треба преиспитати која би стара правна правила користила. Није уобичајено да се историјат да на крају излагања, што се чини у овом поглављу. Мада се утврђује разлика од стечаја буржоаског права, не износи се у чему је. Најзад, једна страна је недовољна за излагање редовне ликвидације.

У одељку „Привредне и правне установе” излаже се о заштити проналазака, произвођачком жигу, стандардима, узорцима, моделима, берзама, сајмовима, трговинским музејима, аукцијама и пословним књигама.

Код берзи недовољно је обрађен члански однос. Такође се не види да, иако прописи допуштају, код нас нема ни продуктних берзи (280). У књизи се говори о „социјалистичком закону понуде и потражње” (280). Реч је о економском закону робног тржишта, какво је и наше. Не постоји један социјалистички, а други капиталистички закон. Друго је питање како овај закон делује у условима наше планске привреде. Пословне књиге (283) спадају у део о привредним организацијама. Треба више речи о начину њиховог коришћења као доказа.

Одељак „Меница и чек” је најбоље обрађен. О такозваној „бланко меници” (302) мало је речено, иако је она најчешћи облик коришћења менице у нашој пракси. Сматрамо да алтернативно означавање трасата не чини меницу ништавом (308). Оно не умањује сигурност меничног повериоца, нити уноси забуну. Исто важи и за кумулативно означавање. Зашто би то било у супротности са начелом солидарности меничне обавезе? Када је допуштен делимичан акцепт, зашто не допустити кумулативно означавање више трасата на различите делове меничне своте. Узелни начин означавања места плаћања као „Источни врачар” (316) важио би ако се може несумњиво утврдити о ком је месту реч, што се и усваја када се говори о месту издања („Дедиње), (317). Код домицилиране менице (317) не износи се други случај домицилирања, када се одређује да ће меницу, за трасата, исплатити неко друго лице (домицилијат). Соло клаузула (323) треба да гласи: „Платите за ову једину (или соло) меницу”. Ништа се не говори о издавању менице преко пуномоћника, нити о прејудиицираној меници. О приговорима (377), с обзиром на практичну важност, треба рећи више. Претерана је, бар данас, оцена да меница има у првом реду међународни карактер.

Део о чеку је исувише сажет. Излагања без одвајања појединих одељака чини га непрегледним. Посебно би било вежно издвојити елементе и радње који се разликују или их нема код менице.

Посебни део посвећен је привредним уговорима (150, од укупно 151 стране). Писац непосредно прелази на излагање појединих уговора: о куповини и продаји; о производњи и испоруци пољопривредних производа; о размени; о заступању и посредовању; о комисиону; о шпедицији; о ускладиштењу; о издавачком уговору; о осигурању; о превозу и о грађењу. Тачно је да су општа правила о уговорима заједничка грађанском и привредном праву. Но на извесне специфичности привредног права треба посебно указати (оштећење преко половине, изгубљена добит, питање формалности, итд.). Уговор о

размени (трампи) не спада у привредно право. Ниједна привредна организација не обавља га у виду занимања. Друга је ствар што се део цене при куповини и продаји може уговорити у роби (приде).

У излагању појма уговора о куповини и продаји, као што је указано, недовољно критички се врши поређење социјализма и капитализма. Није довољно рећи да овај уговор има у социјализму „друштвени карактер“ (422). Правна техника овог уговора углавном је наслеђена од буржоаског права. Нужно је објаснити у чему се састоји тај друштвени карактер и шта он правно мења у односу на овај уговор у буржоаском праву? Нетачно је да се код закључивања овог уговора између привредних организација не манифестују супротни интереси. То нису антагонистички интереси, али да их има тешко је порећи (и баш њихова узајамна условљеност изражава друштвени интерес). Износи се да облигациони уговори претстављају у капитализму „резултат класне борбе између економски јачих и економски слабијих“ (423). Уговори се могу јавити као средство класне борбе, боље речено експлоатације, али да су они њен резултат, када се има у виду да је овде реч о уговорима између трговаца, дакле припадника једне класе, неприхватљиво је. Говорећи о утврђивању количине и квалитета користе се изрази „квантитативни пријем“ и „квалитативни пријем“ (444—448). Ово доводи до мешања са појмом испоруке робе, односно пријема извршења обавезе продаваца, што се не мора временски поклапати. Отуда узансе говоре о утврђивању количине и утврђивању квалитета. При излагању о доцњи (453) треба више рећи о питањима иначе важним за праксу: о апстрактној и конкретној штети, изгубљеној добити, случају делимичне доцње, о праву купца да мења избор у погледу облика накнаде штете.

Код уговора о производњи и испоруци пољопривредних производа, а може бити спорно где спада овај уговор, није обезбеђено питање ризика за случајну пропаст усева.

Заступању и посредовању посвећене су непуне две стране (461—463), што је мало. То су два уговора и треба их одвојено излагати. Да се између них не прави разлика види се из излагања на стр. 77, 198 и 206.

При поређењу комисиона и пуномоћства (466), не води се рачуна о разлици између трговачких пуномоћника-намештеника и трговачких агената који се заступањем баве у виду занимања.

При уговору о шпедицији, иначе добро обрађеном, допушта се кумулирање накнаде из осигурања и накнаде штете, а истовремено се даје Државном осигуравајућем заводу регрес према железници (480), што је једно са другим неспојиво (иначе ово питање спада у осигурања).

Издавање складишнице није битан услов да би смештај робе добио карактер складишног посла (484). То је особина само тзв. „јавних складишта“.

Осигурање не треба да има акумулаторску функцију у социјализму (507), већ да обезбеди што јефтинију репарацију. Консесуалан карактер овог уговора споран је (509). Општим и посебним условима код полисе треба посветити више излагања (509). Не би прихватили: мишљење да овај уговор нема алеаторан карактер (509). Посматран: сваки уговор посебно, не постоји једнакост престација. О појму ризика мало је речено (510). Трећи и четврти пример исплате накнаде из осигурања нетачни су (513). Реч је о осигурању испод вредности, отуда осигураник неће добити целу осигурану суму, већ пропорционално смањењу према односу вредности ствари, осигурања и премије. Погрешно је рећи „регресно право осигураника“ (516). То је право на накнаду штете од одговорног лица. При обавезном осигурању путника и робе премија је садржана у цени превоза, те не постоји отступање од правила да без плаћања премије нема осигура-

ња (519). Друга је ствар како наступа ово осигурање. Не прави се разлика између овог обавезног осигурања и обавезног осигурања имовине предузећа, где је оно дужно да закључи уговор о осигурању (520—521). Усваја се пракса суда која ускраћује осигуранику избор између права на накнаду штете и накнаде из осигурања, што се не слаже са прихватањем мишљења да је ту реч о два различита правна основа (522). Застарелост права која су предмет регреса треба да тече од момента када су она настала, не од момента цесије, односно суброгације (522). Железница више не сноси део премије при обавезном осигурању робе (укинута Решењем Министарства финансија ФНРЈ бр. 10613/1952) (523). Искључење одговорности Државног осигуравајућег завода за штете до 2% вредности пошиљке (522) укинута је Уредбом о измени и допуни уредбе о обавезном осигурању пошиљки (Сл. лист ФНРЈ, 12/57). Поморско осигурање је недовољно обрађено (529).

Код уговора о превозу, Закон о превозу железницом, донет после објављивања књиге, уноси извесне измене које се нису могле предвидети. Не стоји тврђење да је плаћање возарине унапред опште правило (533). Обично је обрнуто. Товарни лист није у свим буржоаским правима хартија од вредности (535). Железница код нас даје робу оном ко донесе товарни лист под претпоставком да га је на то овластио дестинатар коме је пошиљка авизирана (535). О коносману треба више рећи, посебно о различитим схватањима његове природе (536). Мало или ништа није речено о посебним врстама превоза: ваздушном, поморском, друмском, речном (реморкирању).

Најзад, на више места користе се извесни изрази који нису у духу привредног права или претстављају, на први поглед, неки нови појам, мада то нису. Ови изрази могу да изазову забуну или, каткад, грубо одударају од израза којима се користи грађанско право уопште, те би књига добила ако се замене одговарајућим изразима којима се служе грађанско и привредно право. Оваква места су: на стр. 40 каже се „друштвено-правно лице” (зашто префикс „друштвено”); на стр. 61 каже се да оснивач може „да укине предузеће” (да предложи покретање поступка за престанак предузећа); на стр. 133 речено је „важе Опште узансе” (израз одговора пропису, не узансама); на стр. 232 израз „државно дириговање” неподесан је, боље је рећи административно управљање; на стр. 422 каже се „Из надлежности једне привредне организације преноси се роба у надлежност [...]” (преноси се право коришћења, нема никакве промене надлежности); на стр. 432 — „роба се налази у власништву, односно управи продавца” (на коришћењу код продавца); на стр. 463 — „У надлежност посредничког предузећа [...]” (овде се мисли на делатност); на стр. 532 каже се „неуговорено лице”; а реч је о кориснику (дестинатару).

У списку литературе не видимо уџбеник проф. Претнара, што је свакако омашком изостало.

Такође, овакав уџбеник свакако захтева и израду стварног регистра, што би олакшало сналажење у уџбенику.

Задржавање на недостацима књиге проф. Илића нема за циљ да оспори вредност коју она има, већ да помогне њиховом уклањању. Намењен првенствено студентима, уџбеник се, обухватајући целокупну испитну материју, јасним језиком задржава на најважнијим институцијама привредног права, при чему се неке партије (оснивање, пословање, меница, поједини уговори, као на пример шпедиција), као што је указано, издавају својом добром обрадом. Узета у целини, књига задовољава потребу за оваквим уџбеником која је постојала у нашој правној литератури.

Др. Владимир Јовановић

Ivo Krbek, univerzitetski profesor i akademik: *UPRAVNO PRAVO FNRI*, II knjiga, Beograd, „Savremena administracija”, 1957, 335 str.

У другој књизи свог уџбеника проф. Крбек прво је изложио општа и заједничка правила о органима државне управе посвећујући посебно пажњу организацији и делатности народних одбора, централне управе, специјалних служби и Југословенској народној армији. Поред тога у посебним главама обрађени су: управљање установама и друштвено управљање; појам и делатност друштвених и привредних организација а нарочита пажња посвећена је управном акту, управном поступку и прекршајима.

И поред све динамичности нашег управног права, проф. Крбек је и у овој својој књизи успео да прегледно и систематски обради сложenu материју коју излаже. Посебно ваља истаћи главе посвећене органима државне управе, управном акту, управном поступку и прекршајима. И ова књига проф. Крбека крцата је материјалом, ставовима писца и сложеним проблемима нашег управног права, те се само може препоручити као и све остале његове књиге, чија је појава увек претстављала допринос нашој правној науци и нашем управном праву.

У овом кратком напису којим само бележимо појаву најновије књиге проф. Крбека могли би скренути пажњу да се све више истиче потреба за проучавањем термилошких проблема у нашем праву а посебно у управном праву. Да ли, на пример, задржати израз *адресат акта или странка* (стр. 199, 203); да ли *налог или намет* (као додатак управног акта — стр. 201); да ли *наредба или уредба* (стр. 184); да ли *предмијева* или *претпоставка* (стр. 204); да ли *престанак* или *утрнуће дјеловања* (стр. 211), итд. Можда се може објаснити да су одређени изрази већ одомаћени правни изрази у извесним деловима наше земље и да од тога не би требало правити проблем. Свакако да се извесне чврсте увржене језичке особености односно изрази не би ни могли уклонити, али би и тада било целисходније за разумевање, уколико се не би сложили на заједничком изразу, да се у случају потпуног разликовања оба израза ставе један поред другог као што то негде, али не свуда, чини и проф. Крбек. Све то указује да би ваљало приступити уједначавању наше правне терминологије али би овај посао морао бити организован, са одређеним планом рада и са учешћем најпозванијих наших правника и филолога како би студиозним и савесним проучавањем у догледном времену било решено и ово питање. Што пре то боље.

Д. Ђ. Денковић

Karl Larenz: *GESCHÄFTSGRUNDLAGE UND VERTRAGSERFÜLLUNG*. München und Berlin, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1957, 195 S.

Питање примене клаузуле *rebus sic stantibus* у области грађанског права добија све већи значај, нарочито с обзиром на то да је данас извршење уговора у разумним границама могућности уговорних страна од интереса како за њих саме, тако и за заједницу којој припадају. И наше Опште узансе за промет робом у чл. 55—59 садрже правила о овој клаузули. У овим правилима нарочита пажња је посвећена питању услова под којима се може тражити измена и раскид уговора због промењених околности. С обзиром на то да Карл Ларенц у својој студији анализира баш питање тих услова, скоро да није ни потребно истаћи колико нам ова студија може користити.

Аутор полази од тога да странке при закључењу уговора рачунају са једном датом ситуацијом, о којој оне можда немају јасну претставу и коју можда нису чак у стању да предвиде, али која ипак улази у уговор у форми „претпостављене резерве”. Стога тумачење једног уговора не зависи само од употребљених речи и њиховог разумљивог смисла за саме странке, већ и од околности под којима је уговор био закључен и према којима су се управљале стране уговорнице. Ако доцније наступи битна промена ових околности, на чију могућност нису мислиле стране уговорнице, нити су их узимале у обзир при оцени својих интереса може се догодити да стриктно поштовање начела *pacta sunt servanda* доведе да уговор потпуно изгуби свој првобитни смисао и да има сасвим другачије последице од оних које су странке предвиђале. Ту се појављује стари проблем клаузуле *rebus sic stantibus*, узимање у обзир „промењених околности”, питање под којим претпоставкама треба узети да је посторојећи уговорни однос тако јако погођен непредвиђеним промењеним околностима, да његово непромењено одржавање не би више било оправдано.

Одговор на постављено питање не може се препустити правном осећању, оцени или такту судије у сваком конкретном случају, пошто би на тај начин била угрожена правна сигурност. Да би распрасио постављени проблем аутор се служи методом „упоредне анализе случајева из судске праксе”. У судској пракси за последњих сто година искристалисале су се групе типичних случајева код којих сам смисао уговора захтева узимање у обзир клаузуле *rebus sic stantibus*.

Прва група случајева обухвата оне уговорне односе код којих је претпостављени еквивалентни однос чинидбе и противчинидбе тако поремећен, да је наступила очигледна и груба несразмера између престација уговорних страна. Сваки „двострани” уговор готово увек претпоставља да странка за своју чинидбу добије противвредност; ова може, објективно посматрано, знатно да изостаје иза вредности чинидбе, али је страна која је прима у замену за своју престацију мора сматрати за еквивалентну. Ако то чини суштину двостраног уговора као таквог, тако да еквивалентност претставља његову правну природу, уговор губи свој првобитни смисао и карактер, када се услед промењених околности еквивалентни однос тако поремети да једна страна не може више сматрати чинидбу друге за еквивалентну. У таквом случају отпао је „основ” целог уговора. Идеја оправдања клаузуле *rebus sic stantibus* суштином двостраности дошла је врло лепо до изражаја у једној пресуди Немачког савезног врховног суда из 1921: „Код сигналаматичких уговора полази се од тога да су странке закључиле један такав уговор у коме је свака страна спремна да испуни према другој своју чинидбу, уколико од ове добије пуну противвредност”. Услед тога био би повређен принцип савесности и пшштења, ако би једна страна требало да испуни своју чинидбу „иако су се односи вредности у тој мери променили да би дужник за своју чинидбу добио противчинидбу која по намери странака не би више могла да се сматра еквивалентном”. Из сличних разлога клаузула *rebus sic stantibus* позната је и у судској пракси Аустрије и Швајцарске, чија права исто као и Немачки грађански законик не прихватају генерално важење ове клаузуле.

Друга група случајева обухвата уговоре код којих је постало „немогуће остварење циља уговора”. У овим случајевима, додуше, још увек је могућа престација једне стране, али је постало немогуће остварење резултата који се према уговору могао очекивати. О питању „осујећења циља уговора” услед промењених околности постојало је исцрпно регулисање у пруском општем земаљском праву, чији се принципи и данас могу примењивати. Земаљско право разликује

отпадање „крајњег циља” за обе стране-уговорнице и само за једну страну. Крајњи циљ уговора треба да буде изричито истакнут или да произилази по „природи посла”, односно, „да се подразумева сам по себи”, дакле и у сваком случају да буде познат другој страни. Промењене околности се могу узети у обзир само ако уговор у потпуности није био испуњен, ако је промена била непредвидљива или ако није наступила у моменту када се странка чији је циљ уговора осујећен нашла у дужничкој или поверилачкој доцњи.

Ако је остварење крајњег циља постало немогуће за обе стране, свака страна може да одустане од уговора. У том случају, накнада штете се може изузетно захтевати, наиме само онда ако је једна страна крива за настале промене, односно да их је проузроковала својом „слободном радњом.” Ако је, напротив, реч само о крајњем циљу уговора за једну страну (који је познат другој), страна, чији је циљ осујећен, може у датом случају да одустане од уговора, али мора да другој надокнади штету, уколико је она сама „довела другу страну у положај промењених околности”.

Сасвим друкчији став о проблему „промењених околности” него што га имају немачка, швајцарска и аустриска судска пракса, налазимо у француској судској пракси и теорији. Овај став француске судске праксе заснива се на строгом поштовању принципа израженог у чл. 1134 *Code civil*, по коме је закључени уговор закон за обе стране. Француски Касациони суд у својој пресуди из 1876, у случају Капоне, која се врло често наводи, одбио је примену клаузуле *rebus sic stantibus*. Насупрот њему, француски Државни савет, као највиши управни суд, развио је такозвану теорију непредвиђености (*théorie de l'imprévision*). Према француском праву уговори општина или других јавних корпорација са приватним предузећима о јавним радovima или о снабдевању становништва, на пример са гасом или струјом, подлеже надлежности управног суда. Општи интерес захтева да код дугорочних уговора ове врсте предузећа остану у стању да извршују своје престајије, да не би дошло до поремећаја у јавном снабдевању и извођењу важних јавних радова. Иначе се не би могла отклонити пропаст предузећа, ако се не би отступило од првобитно уговорених цена. У таквом случају догушта се измена уговора из разлога што се услед непредвиђеног догађаја, „више силе”, економски значај уговора из основа променио („економија уговора поремећена је услед више силе”). Идеја је да услед непредвиђеног догађаја уговор губи свој првобитни смисао. Међутим, учење о *imprévision* је одбацивано од стране грађанских судова и теорије. Грађански судови су се чврсто држали принципа да „виша сила” постоји само онда, ако је испуњење уговора постало потпуно немогуће (*absolument impossible*). У сваком другом случају дужник је дужан да испуни своју обавезу.

Старије учење о клаузули *rebus sic stantibus* ослања се методски на тумачење уговора. И судске одлуке *Reichsgericht*-а из времена Првог светског рата, као и одлуке Савезног врховног суда Савезне Републике Немачке после Другог светског рата заснивају се на § 157 Немачког грађанског законика, дакле на допунском тумачењу уговора. Према томе, највише мерило за оцену узимања у обзир „промењених околности” је сам смисао конкретног уговора који у себи укључује идеју уговорне правичности. Проналажење правних последица врши се путем „коригирајућег уговорног тумачења”.

Ако је одржање уговора у обостраном интересу странака, уговор се може прилагодити промењеним околностима смањењем чинидбе или повећањем обезвређене противчинидбе. Притом се начелно треба ограничити само на конкретне уговорне односе и не треба узимати у обзир економски положај обеју уговорних страна — изузев, пре

свега, код уговора о издржавању. Треба рачунати са тим да свака уговорна страна сама мора да сноси до одређене мере ризик, нарочито код послова са шпекулативним карактеристикама. Код уговора који стварају трајне односе може се захтевати прилагођавање уговора промењеним околностима само за будућност.

У случају у коме је осуђен циљ уговора, страна која захтева престанак уговора мора да накнади другој страни трошкове које је ова већ учинила у циљу испуњења уговора или је могла да их учини.

У случају престанка уговора због промењених околности, ликвидација већ произведеног дејства врши се по праву неоснованог обогаћења.

(Из Института за упоредно право)

Драгољуб Стојановић

R. H. Graveson (Editor): *A CENTURY OF FAMILY LAW, 1857-1957*. London, Sweet & Maxwell Ltd., 1957, XVIII + 459 pp.

Књига претставља збирку есеја разних аутора из области енглеског породичног права, издату у облику прегледа последњих сто година његовог развоја. Протекло столеће окарактерисано је као век великих промена у енглеском породичном праву. Најзначајнија од њих свакако је промена статуса жене, нарочито удате жене. У том смислу оправдан је назив који проф. Graveson, уредник ове збирке, даје веку породичног права означавајући га као „епоку жена”.

Због економије у простору одабрали смо само неколико од шеснаест есеја колико их књига укупно садржи. R. H. Graveson-ов носи наслов „Позадина столећа” и почиње занимљивим податком да се број развода у Енглеској пре сто година могао израчунати на прсте једне руке, док 1954 та цифра износи 27.000. Аутор анализира енглеску породицу пре 1857 и констатује да се она у доба после Ватерлоа умногоме разликовала од данашње. Муж је био у правом смислу диктатор у породици, с веома широком влашћу над личностима и имовином своје жене и деце. Тако су и сва женина лична покретна добра, на пример, потпадала у моменту закључења брака под апсолутну мужевљево својину. Међутим, поред великих економских преимућстава, постојала је ипак у приличној мери и одговорност мужа — и кривична и грађанска — за дела његове жене. Тако је XIX век, упркос покрета за еманципацијом жене, остао у Енглеској век владавине и правне супремације човека као главе породице. Тек последње две деценије те позиције почеле су да слабе.

Аутор истиче да је путоказ од кога почиње овај приказ стогодишњег прегледа енглеског породичног права — Закон о браку од 1857, који обухвата: развод, ништавост брака, судску расправу, успостављање брачних права, и већ занемарену институцију лажног претстављања поводом брака (*jactitation of marriage*). Затим излаже правни историјат брака у вековима пре доношења тог закона, наводећи да се брак могао развести једино тзв. Приватним актом Парламента. Међутим, и после доношења закона од 1857, широким слојевима становништва, због високих судских трошкова, развод брака још није био приступачан. („Без једнакости у богадству, једнакост пред законом је свирепа обмана”, — каже аутор.) До 1923 било је још дванаест нових редакција тога закона које су претстављале усавршавање и усклађивање нарочито поступка судског развода у складу с развојем друштва.

Данас, после сто година, ситуација је друкчија — развод брака се у савременом друштву сматра нормалном појавом а разведена особа није више прогнаник из заједнице. Број тужби за развод које упућују жене премашује број тужби од стране мужа (на пример, за 25% у 1952), а умногоме је олакшан и упрошћен сам бракоразводни поступак. И, најзад, уклоњене су и материјалне препреке путем смањења висине судских трошкова и путем посебног поступка за сиромашне особе.

Аутор анализира и економску еманципацију енглеске жене која се развијала упоредо с политичком, односно правном. Доношењем Закона о имовини удатих жена (1882) уведено је начело поделе имовине и жена је изједначена у имовинским правима с мужем, мада су опраничења у погледу њеног учешћа у доходу и даље остала.

Положај деце у викторијанско доба одређивало је потпуно отсуство права мајке, чак и после смрти оца — јер су деца била поверавана староцу — а не мајци — кога је тестаментом одређивао отац. Развој у овој области кретао се у правцу хуманизације одговарајућих правних норми и проширења права мајке.

P. H. Pettit у есеју „Родитељска контрола и старатељство” обрађује питање старатељског права оца и мајке у односу на дете, права које, по аутору, произлази из саме природе родитељског односа, као и права на надзор над његовим верским васпитањем, школовањем и ступањем у брак — која су права у Енглеској била укључена у старатељско право. С тим у вези, аутор се детаљније бави судским начинима успостављања старатељства. Тако се преко тзв. суда правичности (*Court of Chancery*), пре 1857, могло оцу одузети природно старатељско право над дететом само под следећим условима: недостојност у понашању и карактеру (неморал, свирепост), неиздржавање детета, немање средстава за живот, споразум — било између родитеља било између једног родитеља и трећих лица и, најзад, случај кад је дете већ у одређеној мери штићеник суда — ако отац оде с подручја јурисдикције суда.

Анализу развоја ове материје породичног права аутор закључује излагањем данашњег стања и подвлачи да је првенствено „природни” старалац отац, а тек онда мајка. Суд за староца поставља — првенствено међу сродницима — ону личност која ће најбоље штитити интересе детета. Одлучујући о том питању, суд поклања пажњу мишљењу оца, мада њиме није везан. Исто тако, основно је правило да штићеник мора остати на подручју месне надлежности суда — „чак и против воље оца”. Суд врши надзор и над школовањем детета, као и над његовим васпитањем уопште. Права мајке у погледу природног старатељства стално су проширивана (њено право да тестаментом одреди староца детету, на пример), мада је очигледно да она још нису идентична с правима оца који је и даље задржао већа овлашћења.

У расправи *S. A. Morrison*-а „Уговор”, реч је, прво, о одговорности мужа за дугове и уговорне и друге обавезе његове жене пре ступања у брак. Ова одговорност настала је са остварењем економском еманципацијом жене. Затим је дат преглед развоја способности удате жене да закључује уговоре у своје име, до чега је дошло већ ома спорим процесом, у ствари тек 1935, а по неким питањима чак и доцније, тако да је удата жена данас у Енглеској изједначена са неударом. Најзад, осветљена је одговорност мужа код уговора које закључује његова жена у својству његовог заступника. Покрет за признање права удатој жени био је у Енглеској усмерен — по речима аутора — ка ослобађању жене од обавеза али тај покрет није, разуме се, користио и положају мужа, на коме су остале — схваћене као сасвим нормалне, на пример, одговорности за имовинске обавезе

око набавке средстава за домаћинство у које улази жена као домаћица, — а и оне обавезе из уговора у којима напуштена жена користи кредит свога мужа.

Протеклих сто година довело је и до даљег развитка на пољу сукоба закона у области брака и породице у Енглеској — истиче А. J. Bland у есеју „Породица и сукоб закона”, јер је свет постао мањи, тако да је енглеско право морало да призна многе стране принципе и друштвене и обичајне форме других држава. Аутор закључује да у данашњем енглеском породичном праву, а нарочито у брачном праву, нема више оног националног шовинизма из XIX века. Притом је једна од карактеристика тога права његово напредовање путем усавршавања поступка правних лекова и прилагођавања старих схватања и института новим ситуацијама. Заснивајући се на тим емпиричким принципима, сукоб закона развио се у Енглеској као један систем „од судије изграђеног” права.

Теме осталих есеја у књизи односе се на: енглеско брачно право; незаконито и обесправљено дете — позакоњење и усвојење; грађански деликт; поклоне и друге послове *inter vivos* и брачни дом; породичне заоставштине и наслеђивања; жену у јавном праву; судску надлежност у брачним споровима; развод брака у енглеском праву и материјалне обавезе у породичном праву.

На крају је, у поглављу „Будућност породичног права”, уредник збирке R. H. Graveson изложио занимљив извештај Краљевске комисије о браку и разводу од 1956 који уствари претставља изванредан резиме о стогодишњем развоју и, још више, о данашњем, савременом енглеском породичном праву.

Интерес за осврт овакве врсте на породичноправне институције у њиховом настанку и мењању превазилази интерес само правне професије. Савремени проблеми стабилности брака у вези са сталним порастом броја развода, положај разведене жене и деце из растућих бракова привлаче пажњу читавог друштва не само у Енглеској. У том правцу ова књига, иако претставља слику правне позадине тих проблема у специфичним, енглеским условима — посебно због стила, начина и идеје излагања значи и прилог једном ширем решавању проблема брака и породице, нарочито с обзиром на њихов данашњи акутни облик. Зато је књига, потекла из пера више истакнутих енглеских правника, од интереса за свакога ко се бави породичним правом, а неопходна је онима који желе да своја знања у овој области прошире и догуне корисним упоредноправним изучавањима.

(Из Института за упоредно право)

Ђурица Крстић

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

THE AMERICAN JOURNAL OF COMPARATIVE LAW (Published by the American Association for the Comparative Study of Law), Ann Arbor, Vol. 6, No. 4, Autumn 1957. — Cyril Grunfeld: *Antitrust Law in Britain Since the Act of 1956*. — William G. Daniels: *The German Law of Sales*. — Farhat J. Ziadeh: *Equality (Kafa'ah) in the Muslim Law of Marriage*. — A. Eduardo Jardim: *Corporate Directors Under Brazilian Law*. — John N. Hazard: *Soviet Codifiers Receive New Orders*. — George Ginsburgs: „*Socialist Legality*” in the U.S.S.R. Since the XXth Party Congress. — J.-F. Aubert: *Foreign Expropriations in Swiss Law*. — International Association of Legal Science—The Colloquia at Chicago (September, 1957).

THE AMERICAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW, Washington, Vol. 52, No. 1, 1958. — M. O. Hudson: *Thirty-Sixth Year of the World Court*. У чланку о раду Међународног суда правде у протеклој години, који на почетку сваке године излази у часопису, подвучено је да је 36 година Сталног суда међународне правде, а 12 година Међународног суда правде обележена тенденцијом повећања делатности суда, већег обраћања на суд, што је добар знак за његову будућност. Изложени су случајеви из праксе суда — спорови између држава, као на пример случај *Interhandel*, затим избор нових чланова Суда у 1957 и случајеви признања компулзивне јурисдикације Суда. — L. Gross: *Participation of Individuals in Advisory Proceedings Before the International Court of Justice: Question of Equality Between the Parties*. У савременом мишљењу од 23 октобра 1956 о ствари „Пресуде Управног суда Међународне организације рада о тужбама против Просветне, научне и културне организације УН” Међународни суд правде разматрао је питање једнакости странака — Унескоа и службеника ове специјализоване агенције. Овакво питање једнакости странака није ново, јер се оно, донекле у различитој форми, поставило пред Стални суд међународне правде. У чланку се најпре укратко разматра питање пред Сталним судом, а затим, много опсежније, пред Судом међународне правде. Исто тако се обрађује проблем једнакости странака у вези са чланом 11 Статута Управног суда УН, после чега је дат опширнији закључак у коме се пледира за развијање правних лекова у смислу што брже и боље задовољавања заштите оправданих интереса службеника агенције. — W. Samore: *The New International Law of Alejandro Alvarez*. Међу многим критичарима међународног јавног права, почев од оних који истичу његову неразвијеност до оних који поричу његово постојање, има извесних који траже његову обнову, нови пут, ново међународно право. Од ових последњих највише се истиче чилеански теоретичар А. Алварез који је имао прилике да провери своју доктрину као судија Међународног суда правде. Стога аутор анализира опште појмове Алварезовог међународног права и приказује спровођење тог права у пракси од стране његовог творца. Притом се писац у првом реду ослања на Алварезова судска мишљења. То аутор спроводи систематски: почиње од основа новог међународног права, да би затим оцртао његов карактер, улогу Генералне скупштине, права и дужности држава, уговоре и статус Уједињених нација (све то према новом међународном праву). У закључку писац, полазећи од поделе међународноправних теорија на реалистичке и идеалистичке, карактерише Алвареза као „идеалисту маскираног у реалисту; сањара у реалистичком року.” — M. Domke and J. N. Hazard: *State Trading and the Most-*

Favored Nation Clause. У чланку се говори о проблему државне трговине и клаузули највећег повлашћења у вези с трговинским односима између држава планске економике, с једне стране, и приватне подузетничке, капиталистичке економике, с друге стране. Ово се посматра кроз историку анализу правног аспекта трговинских односа СССР и буржоаских држава, а напосе совјетског предлога Европског уговора од 1956 и реговања западних држава. — *G. Ginsburg: A Case Study in the Soviet Use of International Law, Eastern Poland in 1939.* Аутор расправља о обележју совјетске окупације Источне Пољске у 1939 с гледишта међународног јавног права. У том оквиру се полемиче са совјетским аргументима о примени концепција дебелиције, дереликције и самоодбране као правним основима совјетског акта према Пољској, као и са хуманитарним разлозима које је истицала совјетска влада за образложење свог потеза. — У рубрици *Уреднички прилог* налазе се ови написи — *J. L. Kunz: Roberto Ago's Theory of a „Spontaneous” International Law, о учењу водећег италијанског интернационалисте Р. Аго-а о „спонтаном међународном праву”*; *J. L. Hazard: The General Principles of Law, посвећен питањима општих правних начела*; *C. G. Fenwick: How High is the Sky?, о међународно-правној проблематици ваздушног и надваздушног простора.* — У рубрици *Белешке и прилози* објављени су написи *H. W. Briggs: Amsterdam Session of L'Institut de droit international, о заседању Института за међународно право у Амстердаму од 1957, са прилогом резолуција усвојених на заседању*; *S. B. Jacoby: Towards the Rule of Law, у коме се дискутује о мишљењу проф. H. W. Briggs-а о правним питањима спора Interhandel (спор Швајцарска — САД); и др. У рубрици Службени документи налази се извештај Комисије УН за међународно право о раду њеног деветог заседања од 23 априла до 28 јуна 1957 и уговори о статусу оружаних снага између Демократске Републике Немачке и СССР, Мађарске и СССР и Пољске и СССР.*

Александар Стојановић

L'ANNEE POLITIQUE ET ECONOMIQUE, Paris, 31e année, No. 141, Janvier—Mars 1958. Jacques Debu-Bridel: Rencontre interparlementaire franco-soviétique: désarmement, zone désatomisée, Moyen-Orient, Algérie-Moscou. — François Perroux: Le Marché Commun et la zone de libre échange. — Bernard Lavergne: Le drame Algérien, ou l'aberration de la double intransigeance Française et Musulmane. — A.P.: ¿ə sɥəwɔɕɥəwəs sət les attitudes des deux Allemagnes envers la France. — Bernard Lavergne: La folie politique est le démon de l'humanité, ou la faillite totale du suffrage universel dans les pays occidentaux. — Bernard Lavergne: Le projet de pacte Méditerranéen, ou l'Algérie et le Sahara perdus par la IVe République.

CALIFORNIA LAW REVIEW (School of Law of the University of California), Berkeley, Vol. 45, No. 5, December 1957. — Legal Problems in Water Resoures. — Adolphus Moskovitz: Quality Control and Re-use of Water in California. — Charles E. Corker: Water Rights and Federalism — The Western Water Rights Settlement Bill of 1957. — Frank J. Trelease: Government Ownership and Trusteeship of Water. — Howard R. Stinson: Western Interstate Water Compacts. — Albert T. Henley: The Evolution of Forms of Water Users Organizations in California. — Henry Holsinger: Procedures and Practice Before the California State Water Rights Board. — Wells A. Hutchins: California Ground Water — Legal Problems. — Donald D. Stark: Weather Modification — Water-Three Cents per Acre-Foot? — A Symposium on Federal, State and Local Cooperation in Conservation and Development of Water Resources — Elmer F. Bennett, Porter A. Towner, E. Kendall Davis and William B. Kuder.

Vol. 46, No. 1, March 1958. — *Selected Papers from the Symposium on Atomic Energy and the Law (Presented by School of Law, University of California, November 14, 15, and 16, 1957).* — Warren A. Seavey: *Torts and Atoms.* — DeRoy C. Thomas: *Can We Insure Against Liability from Nuclear Incidents?* — David F. Cavers: *Legislative Readjustments in Federal and State Regulatory Powers Over Atomic Energy.* — Stefan A. Riesenfeld: *Patent Protection and Atomic Energy Legislation.* — Dean C. Dunlavy: *Federal Licensing and Atomic Energy.* — Albert W. Harris, Jr.: *State Regulation of Hazards Growing Out of the Use of Atomic Energy.*

DOSHISHA LAW REVIEW (*International Edition Published by The Doshisha Law Association in Doshisha University*), Kyoto, No. 2, 1957. — Teizo Takahashi: *Local Government System of Japan.* — Shinobu Tabata: *Political Character of Constitution and Constitutional Jurisprudence.* — Tetsuo Yagi: *Relativism and Natural Law in Radbruch's Legal Philosophy.* — Masao Kato: *A Criticism on the Re-revision of the Japanese Family Law.* — Seiichi Okamoto: *War-thought.*

ECONOMIE CONTEMPORAINE, Paris, 17e année, No. 96, 1 Avril 1958. — F.V. Féraud: *Problèmes fiscaux d'hier et d'aujourd'hui.* — R. Schuman: *La patience est l'art d'espérer.* — A. François-Poncet: *Le jour de l'Europe.* — P. Turot: *Les apports de capitaux dans le Marché Commun.* — M. Rogier: *L'Algérie.* — A. Morice: *Prenons conscience de la réalité.* — X. Leurquin: *Réformer ou observer la Constitution?* — Marquis de Sesmaisons: *Les coopératives agricoles.* — R. Noly: *Economie moderne et augmentation de capital.*

No. 97, 8 Avril 1958. — F.V. Féraud: *1958, l'an I du Marché Commun.* — L. Armand: *Les conditions du progrès industriel.* — G. Morancé: *Réformes financières et Marché Commun.* — L. Valensi: *La zone de libre-échange.* — F.J. Strauss: *L'Armée fédérale allemande.* — C. Chautemps: *Ingratitude politique.* — L. Bruelle: *L'Afrique et le communisme.* — R.-P. Ducos: *L'agriculture scandinave.* — M. Pellenc: *Le scandale de la Reconstruction.*

No. 98, 15 Avril 1958. — F.V. Féraud: *Sur un mot de B. Russel.* — Th. Sonnemann: *Les produits agricoles et le Marché Commun.* — L. Valensi: *Les Nations et le Marché Commun.* — J. Rolland: *Industrie et Marché Commun.* — G. Morancé: *Les nécessaires aménagements intereuropéens.* — G. Molet: *Le plan Rapacki et la sécurité européenne.* — G.-R. Richard: *Les problèmes de la récession.* — M. Pellenc: *Notre politique financière et la récession.*

No. 99, 22 Avril 1958. — F. V. Féraud: *La récession américaine et ses conséquences.* — R. Pleven: *Alerte au Commerce Extérieur.* — P. Montfajon: *L'avenir européen des petites et moyennes entreprises.* — G. Morancé: *La France et le Libre-Echange.* — D. Horowitz: *Israël devant le Marché Commun et la France.* — G. d'Arboussier: *L'Afrique et la France.* — P. Frédéric-Dupont: *Les classes moyennes.* — D. Faucher: *Les régions sous-développées.* — P. Courant: *Perspectives financières et économiques.*

No. 100, 29 Avril 1958. — F. V. Féraud: *Nouvelles réflexions à propos du Marché Commun.* — P. Montfajon: *L'Inconnue du Marché Commun.* — G. Morancé: *Les fiscalités européennes.* — Marquis de Sesmaisons: *La Coopération agricole devant l'Europe des Six.* — M. Ouin: *L'O.E.C.E.* — A. Bèzuquitte: *Le drame algérien.* — J. Soustelle: *Xénophobie?* — P. André: *La France veut la paix en Algérie.* — L. Bruelle: *Moscou accentue son effort en Afrique du Nord.* — B. Souvarine: *Les relations Est-Ouest.*

No. 101, 6 mai 1958. — J. Ottenheimer: *Deux communautés: la C.E.C.A. et la C.E.E.* — P. Naudet, J. d'Argice et L. Valensi (*Les Territoires d'Outre-Mer et le Marché Commun*). — G. Morancé: *Angoisse pour nos finances et notre commerce.* — M. Ouin: *Du Marché Commun au Libre-Echange.* — R. Duchet: *Politique de fermeté.* — P. de Léotard: *L'affaire tunisienne reste*

entière. — X. Leurquin, R. Céré, S. Peres et E. Sablier: Où en est-on dix ans après la fondation d'Israël?

No 102, 13 Mai 1958. — R. Marjolin: Zone de Libre-Echange et Marché Commun. — G. Morancé: Les investissements américains et étrangers dans la Communauté. — X. Leurquin: L'Allemagne devant le Libre-Echange. — L. Gautier-Chaumet: L'Europe en couveuse. — J. Ottenheimer: Les Enseignements économiques du traité de la C.E.C.A. — R. Cassagne: Pas de révision des institutions sans réforme des esprits. — H. Kohn: Civilisations occidentales. — E. Sablier: Les Etats-Unis et le Proche Orient. — J. Piette: Sahara 1958.

No. 103, 20 Mai 1958. — F. V. Féraud: La conjoncture et les industries mécaniques. — G. Guille, A. Dauphin-Meunier, X. Leurquin et J. d'Argice (Enquête sur l'Euratom). — J. Ottenheimer: C.E.C.A., les ententes et les concentrations. — G. Morancé: Où en est notre balance des comptes. — R. Lacoste: Sans la France, pas de salut en Algérie. — J. Legendre: Hypocrisie. — R. Céré: La confusion des systèmes. — M. Mondon: Economies libérales et socialistes.

No. 104, 27 Mai 1958. — F. V. Féraud: Sahara. — A. Dauphin-Meunier: La Communauté du Charbon et de l'Acier. — J. Ottenheimer: Les enseignements politiques du traité de la C.E.C.A. — X. Leurquin: Finances et Marché Commun. — P. Vinot: La libération des échanges et les charges sociales. — P. Van Gruisen: L'urgence inattendue d'une politique de conjoncture commune. — Sir I. Kirkpatrick: La France dans la tourmente. — L. Périllier: Le Statut personnel dans le monde musulman. — G. Morancé: Une transaction amiable au Cambodge.

No. 105, 3 Juin 1958. — F. V. Féraud: Etats Généraux. — X. Leurquin: Pourrions-nous entrer dans le Marché Commun? — M. Onfroy: Marché Commun et zone de libre-échange. — G. Eckert: L'Europe intellectuelle. — M. Ritter: Amener des devises. — H. Marsan: L'aide aux pays sous-évolués. — R. No'y: Pour une politique d'expansion économique.

No. 106, 10 Juin 1958. — F. V. Féraud: L'avenir des finances de la France. — R. Lemaigen: Marché commun et territoires d'Outre-Mer. — G. Morancé: La position européenne de la France. — M. Masoin: La position de la Belgique dans le Marché commun. — A. Dauphin-Meunier: Le commerce extérieur comme instrument de politique économique.

No. 107, 17 Juin 1958. — L. Valensi: L'intégration algérienne et l'Europe. — G. Morancé: Stagnation ou progression. — J. Lequertier: L'agriculture dans le Marché commun. — R. Pleven: Aârs l'investiture. — P. About, L'évolution économique du Canada.

ENCOUNTER, London, Vol. X, No. 4, April 1958. — Colin Clark: What's Wrong with Economics? — John Douglas Pringle: Sidney. — Shirley Letwin: Jeremy Bentham.

No. 5, May 1958. — Joseph Alsop: The New Balance of Power. — J.F.N.: „Corrective Training”. — J. H. Hexter: Storm over the Gentry (The Tawney — Trevor-Roper Controversy).

No. 6, June 1958. — François Bondy: The Sick Man of Europe is... Europe. — Waverley Root: Algeria seen from Chez Lipp. — J.W.N. Watkins: Is Political Philosophy Dead?

INDIA QUARTERLY (Published by The Indian Council of World Affairs), New Delhi, Vol. XIII, No. 4, October-December 1957. — M. S. Thacker: Scientific Research Progress in India Since Independence. — Subhash Shandra Sarkar: Judiciary in China. — Z.: The Indian Foreign Service. — Guatam Mathur: The Relation of National Laws to Public and Private International Law. — Leo Geršković: Relation between the State and Organs of Social Management in Yugoslavia.

POLITICAL SCIENCE (*Department of Political Science and School of Public Administration — Victoria University of Wellington*), Vol. 10, No. 1, March 1958. — K. J. Scott: *The Background of the 1957 General Election*. — Bruce Brown: *The Labour Campaign*. — Alan Robinson: *The National Campaign*. — J. E. Colechin: *The Social Credit Campaign*. — Francis West: *Nazi Germany and Soviet Russia*.

IL POLITICO (*Rivista di Scienze Politiche edita a cura dell' Istituto di Scienze Politiche dell' Università degli Studi di Pavia*), anno XXIII, No. 1, Marzo 1958. — S. S. Goodspeed: *Le Nazioni Unite e il problema della sicurezza*. — P. Biscaretti di Ruffia: *La Costituzione italiana nel primo decennio della sua entrata in vigore*. — W. Heinrich: *Economia e scienza economica nella moderna concezione del mondo*. — B. Leoni: *Attualità del federalismo*. — J. M. van der Kroef: *Il movimento comunista in Indonesia*.

POLITIQUE ETRANGERE (*Publiée par le Centre d'études de politique étrangère*), Paris, 23e année, No. 1, 1958. — Léopold Boissier: *La Croix-Rouge et l'assistance aux détenus politiques*. — Frank Stoakes: *Les tendances nationalistes dans l'Iraq d'après-guerre*. — Etienne: *La Chine communiste devant son héritage culturel*. — Philippe Devillers: *Le Commerce entre la France et l'Asie du Sud-Est*. — Paul Giniewski: *Le retour à 1947 peut-il résoudre le problème israélo-arabe?*

No. 2, 1958. — Jules Moch: *Les conséquences stratégiques et politiques des armes nouvelles*. — Général Pierre M. Gallois: *Les conséquences stratégiques et politiques des armes nouvelles*. — Jacques Ferry: *La création d'une zone de libre échange serait-elle conciliable avec l'existence de la Communauté Européenne du Charbon et de l'Acier?* — André Piatier: *L'Occident devant les pays sous-développés: une nouvelle politique est-elle possible?* — Victor Silvera: *Réflexions sur la crise des rapports franco-tunisiens*.

PREUVES, Paris, No. 86, Avril 1958. — Georges-Paul Villa: *Nietzsche et Burckhardt, ou l'impossible dialogue*. — Isaiah Berlin: *Herzen, l'humanisme et la terreur*. — Paul Legatte: *Doit et avoir de l'Union Française*. — Завршетак анкете „Зашто сам Европљанин” (*Jan Josef Szczepanski: La liberté d'opinion est valeur européenne*. — François Bondy: *Pour conclure*). — Denis de Rougemont: *Sur la prétendue décadence de l'Occident*.

No. 87, Mai 1958. — Germaine Tillion: *Algérie 1958, ou les ennemis complémentaires*. — André Fontaine: *La diplomatie en plans-Contre la candeur et le scepticisme*. — Herbert Luthy: *L'Histoire du monde: une déviation?*

No. 88, Juin 1958. — Raymond Aron: *La responsabilité morale du philosophe*. — Robert Jungk: *L'Exposition d'un monde en crise*. — Boris Souvarine: *Stalin revu et corrigé*.

THE REVIEW OF POLITICS (*The University of Notre Dame*), Vol. 20, No. 1, January 1958. — Louis de Raeymaeker: *What St. Thomas Means Today*. — Bruce Mazlish: *The Conservative Revolution of Edmund Burke*. — Morton J. Frish: *John Marshall's Philosophy of Constitutional Republicanism*. — Joseph N. Moody: *The Dechristianization of the French Working Class*. — Justus M. van der Kroef: *The Trials of Indonesian Democracy*. — Ulrich S. Allers: *Rousseau's Second Discourse*.

No. 2, April 1958. — Guy B. Johnson: *Freedom, Equality and Segregation*. — Fauzzi M. Najjar: *Islam and Modern Democracy*. — Fred D. Schneider: *The Commonwealth in Transition*. — Charles M. Hardin: *American Agriculture*. — Zygmunt J. Casiorowski: *Beneš and Locarno (Some Unpublished Documents)*. — Thomas Molnar: *The Political Thought of Bernanos*.

REVISTA DE LA FACULTAD DE DERECHO Y CIENCIAS SOCIALES, Montevideo, año VIII, No. 3, Julio-Setiembre de 1957. — N. Alcalá-Zamora y Castillo: *Influencia, en América, del proyecto Couture*. — H. Cuenca: *La citación en el proceso civil*. — A. Camano Rosa: *Código Penal Italiano traducido y anotado*.

REVUE INTERNATIONALE DE DROIT COMPARE (Continuation du „Bulletin de la Société de Législation comparée”), Paris, dixième année, No. 1, Janvier-Mars 1958. — C. J. Hamson: *La notion de légalité dans les pays occidentaux*. — Pierre Azard: *L'évolution actuelle de la responsabilité médicale au Canada*. — Günther Beitzke: *La loi allemande sur l'égalité de l'homme et de la femme*. — Claude Renard: *La réforme du statut de la femme mariée en Belgique*. — Josef St. Piatowski: *Quelques remarques sur les transformations du régime matrimonial dans le droit de la famille polonais*.

REVUE INTERNATIONALE D'HISTOIRE POLITIQUE ET CONSTITUTIONNELLE (Revue publiée par l'Académie de Science Politique et d'Histoire Constitutionnelle), Paris, Tome VII, Nos. 27-28, Juillet-Décembre 1957. — Henry van Etten: „L'Essai sur la paix présente et future de l'Europe” de William Penn. — André Merquiol: *Montesquieu et le géographie politique*. — Gabriel Habert: *Le marquis de Sade, auteur politique*. — Ricardo Levene: *Mariano Moreno et son édition en espagnol du „Contrat social”*. — Georges Vlachos: *L'Etat et l'Economie dans l'oeuvre du jeune Fichte*. — Gabriel Mur: *Joaquin Costa, polygraphe et jurisconsulte espagnol*.

REVUE INTERNATIONALE DE POLICE CRIMINELLE (Publication officielle de l'INTERPOL), Paris, treizième année, No. 117, Avril 1958. — J. Benoit: *Prostitution et proxénétisme en Suisse*. — G. Manes: *Les carabiniers italiens*.

No. 118, Mai 1958. — F. Franssen: *Un bris audacieux de coffre-fort. — L'opération „Disque” (La circulation urbaine. Une expérience, parisienne originale)*. — R. Desage: *A propos des facteurs criminogènes non volontaires*.

No. 119, Juin/Juillet 1958. — J. Halleux: *Les méthodes policières*. — M. G. Olson: *La section de police féminine à Chicago*. — R. L. Jolly: *Incendies et dactyloscopie*. — D. Alvarez del Castillo: *Les coupeurs de porte-documents*. — M. Sicot: *Monaco et sa police*. — R. Michon: *Vitesse des balles*.

REVUE INTERNATIONALE DE LA PROPRIETE INDUSTRIELLE ET ARTISTIQUE, Paris, 66e année, Nos. 32-33, 1958. — Y. Saint-Ga: *Tolérance en matière de marques*.

REVUE INTERNATIONALE DES SCIENCES ADMINISTRATIVES (Institut international des Sciences administratives), Bruxelles, Vol. XXIV, No. 1, 1958. — Henry Puget: *Le nouveau droit de l'énergie atomique*. — Brian Chapman: *Politics and Administration*. — Emanuel Iserzon: *La réforme de la procédure administrative non contentieuse en Pologne*. — M.-A. Flamme: *The Institutional Structure of European Economic Integration*. — António Pedrosa Pires: *La función de los órganos de la Administración descentralizada en la vida política y administrativa en Portugal*. — Allon Peebles: *The Director's Operation of a Canadian Federal Government Branch*.

REVUE JURIDIQUE ET ECONOMIQUE DU SUD-EST (Annales de la Faculté de Droit et des Sciences économiques de l'Université de Bordeaux), série juridique, 9e année, Nos. 1-2, 1958. — Charles Eisenmann: *Rapport de la Section de Droit public (Ve Colloque des facultés de droit, Bordeaux, mai 1957)*. — Garrigou-Lagrange: *Les transformations des facultés de droit*. — J. - P. Delmas-Saint-Hilaire: *Le retrait successoral*. — P. Jaubert: *XIIe session internationale de la Société d'Histoire des droits de l'Antiquité*.

Série économique, 7e année, No. 2, 1958. — Yves Laulan: *Les exportations de fruits et légumes frais de France et du Sud-Ouest sur l'Allemagne, à la veille du marché commun.* — Yves Ragougneau: *Le marché de la chaussure du Sud-Ouest en Suède.* — L. Pellet: *Les investissements publics en Gironde depuis 1920.* — *Les zones d'attraction commerciale du Sud-Ouest. I. Gironde* (Анкета која има за циљ да утврди куповне навике сеоског становништва и да покаже како су те навике условљене месном трговинском мрежом, као и привлачност коју на купце врше главни градски центри самог округа или суседних округа).

RIVISTA INTERNAZIONALE DI SCIENZE SOCIALI (Publicata a cura dell'Università Cattolica del Sacro Cuore), Milano, Vol. XXIX, Fasc. III, Maggio-Giugno 1958. — F. Vito: *Il riordinamento della Facoltà di Economia e commercio.* — N. Rossi: *Gli insegnamenti economico-aziendali nella Facoltà di Economia e commercio.* — G. Aceti: *Considerazioni di Christian Thomasius sullo studio dell'economia.* — G. Mazzocchi: *Una recente proposta di imposta sul consumo.* — L. Frey: *La dinamica del reddito in una fase di sviluppo.*

SCIENCE AND SOCIETY, New York, Vol. XXII, No. 1, Winter, 1958. — William Appleman Williams: *A Note on American Foreign Policy in Europe in the Nineteen Twenties.* — S. Cohen, P. Martin and R. Johnson: *Toward the Development of Dialectics.* — S. A. Shah: *Some Aspects of Indian and Chinese Economic Development.*

STUDIES IN POLITICAL SCIENCE AND LAW, Peking, No. 4, 1957. — Ning Han-lin: *Surrendering Oneself to Justice in the Criminal Law of the People's Republic of China.* — Feng Shih-ming: *On the Question of Deciding the Punishment.* — Lo Shih-ying: *Characteristics of the Electoral System in the Revolutionary Bases Before the Founding of the Chinese People's Republic.* — Wu En-yu: *Should those Engaged in the Work of Political Science and Law Study the Origin of Chinese State?* — Li Yang-hsi and Tien Yeh: *Survey of Civil Conflicts in Rural Hopei.* — Tsao Chieh: *Nature of „Fixed Interest“ in Law.* — Wang Chi-chao: *Some Problems in the Judicial Procedure of Criminal and Civil Cases.* — Wu Lui: *A Study of the Advocate's Position in our Criminal Lawsuit.* — Hu Chi-tai: *Several Problems in the Work of Execution.* — Liu Mu-lin and Ouyang Tao: *Defendant's Statement in the Soviet Law Criminal.*

No. 5, 1957. — Editor: *Safeguard the People's Democratic Judicial System and Smash the Ferocious Attack of the Rightists.* — Wang Mien: *The Political Direction Affirmed by the Constitution Can Not be Swayed.* — Kan Chun-tou: *Ours Is A Truly Democratic State.* — Tao Shi-chin: *Our Judicial Reform.* — Hsu Ping: *The Revolutionary Significance of the Reform in the Teaching of Political Science and Law Must Be Affirmed.* — Li Chi: *Has China's Criminal Law Been Drawn Up Too Late?* — Li Ssi-wen: *Refutation of the Rightists' Absurd Statement that „Movement to Suppress the Counter-revolution Violates the Law“.* — Hsu Chang-ling: *Refute the Anti-Party Clamour of the Rightist Yang Yuch'ng.* — Chang Mou: *Repudiate Yang Chao-lung.* — Yu Hsin-ju: *Refutation of the Preposterous Statement of the Rightist Wu Chuan-yi of the Law Circle.*

No. 6, 1957. — Editor: *Marching Along the Road of October Revolution; Strengthening Our People's Democratic Dictatorship.* — Wang Kuei-wu: *Nature of the People's Procuratorial Work and Party's Leadership of the Procuracies Can Not Be Usurped.* — Chi Sze: *Criticizing the Rightist Tendency in Fighting the Bad Elements.* — Jui Mu: *Strengthening the Militancy of Jurisprudence.* — Sun Ya-ming: *The Struggle of Two Roads in Legislation.* — Lo Shih-ying: *Refuting the Rightists' Slander on the Electoral System of Our Country.* — Ku Ang-jan: *Refuting the Rightists' Slander:*

The National People's Congress Is „An Exemple of Formalism”. — Ho Wu-shuang and Ma Chun: Repudiate Chen Ti-chiang's Reactionary Viewpoint Regarding International Law. — Kang Shu-hua: Refute Yang Chao-lung's Absurd Statement Regarding the Legislative Line. — Kuo Jih-chi: On the Reprive of Capital Punishment. — Wu En-yu: The Essentials of the Reactionary Nature of the Department of Political Science in Pre-liberation Colleges. — Shih Huai-pi: A Criticism of Kuomitang's Civil Code. — Kang Wan-yi: On the Promulgation of the „Regulations of Public Security, Its Administration and Punishment”.

SWISS REVIEW OF WORLD AFFAIRS (A Monthly Publication of the „Neue Zürcher Zeitung”), Zürich, Vol. VIII, No. 1, April 1958. — Willy Bretscher: Disengagement? — Urs Schwarz: Europe in Danger. — Friedrich Wlatnig: Austria, Russia and the Sattelites. — Fritz Steck: In South Korea.

No. 2, May 1958. — F. E. Aschinger: Common Market and OEEC. — John MacCallum Scott: Liberal Comeback in Britain. — Christian Kind: Italy in Anticipation of the Elections. — G. E. von Grunebaum: Three Moslem Conferences in Retrospect.

No. 3, June 1958. — Albert Müller: The French Dilemma. — Reto Caratsch: Background to Algeria. — Carlo Mötteli: Government and Economy in Italy. — Friedrich Wlatnig: The New Austrian Army. — Eric Mettler: Journey Through Canada.

SYNTHESES (Revue Internationale), Bruxelles, 13e année, No. 143, Avril 1958. — Editorial: Chine Nouvelle. — Camille Huysmans: Une Philosophie de la Bienveillance. — Chu Tu-Nan: Huit années d'échanges culturels entre la Chine et l'étranger. — Yeh Chi-Chung: Le Commerce extérieur chinois au cours du premier Plan quinquennal. — Yung-Lung-Kwei: Réalisations économiques du premier Plan quinquennal. — Feng Yu-Chiu: Les transports par route et par eau. — Teng Tai-Yan: La construction ferroviaire chinoise. — Chiang Kuang-Nai: Nouvelles réalisations dans l'industrie textile chinoise. — Hsieh Hsin-Ho: La Science en Chine avance vers le niveau mondial. — Shu Ping: La liberté de croyance religieuse en Chine. — Joseph Needham: Le Dialogue Europe-Asie. — D. D. Kosambi: Réflexions sur la Révolution chinoise. — Mulk Raj Anand: Du vin vieux dans de nouvelles bouteilles. Quelques aspects de la culture contemporaine chinoise. — René Dekkers: Les Universités chinoises.

No. 144, Mai 1958. — Maurice Lambilliotte: Science et Conscience. — René Dekkers: Empires et Civilisations. — Boris Mouravieff: Substantiel et l'Essentiel. — Jacques Sorbets: Avant la Conférence au Sommet. — Frédéric Zuckerkandl: Le Retour au Concret. — Suzanne Engelson: L'Europe et le Monde d'aujourd'hui (Aux XII èmes Rencontres Internationales de Genève).

ДРУГИ КОНГРЕС ПРАВНИКА ЈУГОСЛАВИЈЕ. — У Загребу је од 18 до 21 маја 1958 одржан Други конгрес правника Југославије. Поред одређеног броја делегата појединих републичких удружења правника који су присуствовали и годишњој скупштини Савеза удружења правника Југославије, која је одржана 18 маја у Загребу, у раду Конгреса учествовало је преко 1.500 правника. Учеснике Конгреса су поздравили дужим говорима у име Савезног извршног већа Потпретседник Е. Кардељ а у име сабора НР Хрватске Претседник др. В. Бакарић. Ови говори су уствари били почетак радног дела Конгреса.

Рад Конгреса је био подељен у шест радних комисија. Прва комисија је расправљала о *организацији и правном положају привредних предузећа* (један од референата био је поч. проф. Павао Раствојан који је пред смрт завршио свој реферат тако да је његов умножени реферат послужио као основа за дискусију; други референт је био др. Александар Голдштајн, а кореференти су били др. Адам Лазаревић, др. Стојан Претнар, Зоран Видаковић, Сабрија Чаршимовић). Друга комисија расправљала је о *правном режиму средстава за производњу у друштвеној својини* (референт др. Алојз Финжгар, кореференти др. Дмитар Поп-Георгијев и др. Рудолф Бичанић). Трећа комисија расправљала је: (1) о *проблемима и принципима казнене политике* (референти др. Миливој Рукавина, др. Божидар Краус, Рико Коленц, кореференти др. Љубомир Вагнер, Владимир Хаџи, Асим Хоџић, Драгић Мирковић, Јожа Пернуш, др. Фрањо Омладић) и (2) о *малолетницима у нашем праву* (референти Катја Водопивец, Марија Лулик-Петернел, Франц Север, др. Бранислав Скаберне, Бого Гермовшек а кореферент др. Алија Силаџић). Четврта комисија расправљала је о *раду управе с гледишта законитости и заштите права грађана, организација и установа* (референт др. Владимир Калембер, кореферент др. Милан Бркић). Пета комисија расправљала је о *правним питањима друштвеног управљања у друштвеним и јавним службама* (референти Бука Хржењак и др. Александар Христов, кореференти др. Хамдија Чемерлић и др. Славољуб Поповић). Шеста комисија расправљала је о *примени међународног права у унутрашњем праву Југославије* (референт др. Смиља Аврамов, кореференти др. Иво Пухан, др. Владимир Иблер, др. Натко Катичић и др. Емилио Палуа).

Поред референата и кореферената, у дискусији је учествовао велики број других учесника Конгреса.

На основу дискусије у појединим комисијама пленум Конгреса је донео следеће резолуције и закључке:

Општа резолуција

I. — Други конгрес правника Југославије констатује:

Од Првог конгреса правника Југославије одржаног пре четири године проширени су и учвршћени друштвено-економски основи социјалистичких односа и још више је развијен систем социјалистичке демократије. На овим основама и у овим оквирима развијало се и усавршавало ново право Југославије, доприносећи са своје стране учвршћењу и развитку друштвеног и политичког уређења и успешном функционисању њихових институција и тела.

Наш правни систем, и поред извесних елемената старог права и појединих својих унутрашњих противречности данас је у основи

постављен као усклађени правни поредак у коме све важније области друштвеног, привредног, политичког и државног живота имају своје законске или основне законе.

Упоредо с тим порасла је свест о значају индивидуалних и самоуправних права, као и улога и утицај правника који су, као стручњаци и део радног народа, преко рада судова и других правосудних органа, правних служби, правне науке и наставе, радили да допринесу остваривању нашег правног система у складу са интересима социјализма и правима произвођача и грађана, самосталних установа и организација.

Читав систем правосудних установа и правних служби у основи је довршен и афирмиран као саставни део социјалистичке демократије. Порасла је улога и утицај правника у привредним организацијама и народним одборима. Адвокатура као јавна служба појачана је својом новом организацијом заснованом на начелима друштвеног управљања, а нарочито ангажовањем адвоката у заступању привредних организација и других социјалистичких установа.

Правни факултети су успешно радили на усавршавању наставних планова и програма, побољшали су наставу и уџбенике, проширили своју делатност путем завођења докторских курсева и курсева за специјализацију, као и оснивање појединих института који се баве теоријом и праксом права.

Правна наука се развија и помаже пракси и законодавству: у неким областима политичких и правних наука имамо и значајније радове.

Поред несумњивих успеха нашег права, правне науке и праксе, још увек постоје недокршености и неусклађености у нашем правном систему; има у примени закона и заштити законитости и права појава бирократских односа и поступака, као и инертности и недовољне дисциплине у извршавању прописа и раду.

Правни факултети не дају још увек довољан број правника а њихова спрема их не оспособљава потпуно за активан стручни рад у свим нашим установама и организацијама.

Наша правна наука није још у свим својим областима потпуно у складу са развојем правног система и праксе, не даје довољно дела од трајније научне вредности, не обухвата неке важне проблеме социјалистичких друштвених односа и делимично носи трагове традиционализма и формализма. Идејни ниво појединих радова не одговара висини наше савремене друштвене теорије и праксе.

II. — Полазећи од ових констатација и оцена, инспирисани теориским и идејно-политичким поставкама новог Програма Савеза комуниста Југославије, правници окупљени на овом Другом конгресу правника у Загребу указују на следеће обавезе правника, њихових удружења и других форума у којима учествују:

допринети својом иницијативом и радом да се доврши изградња социјалистичког правног система, нарочито доношењем нових и трајнијих закона у оним областима које нису правно регулисане, као и ревизијом и променом извесних застаралих и превазиђених закона и других прописа;

на свим местима и у свим приликама борити се за остваривање закона и друштвених планова, за заштиту права и законитости, као и за сузбијање злоупотребе и бирократизма и кажњавање незаконитих и штетних делатности, наслањајући се на одлуке и препоруке претставничких тела и друштвених организација земље и уз њихову помоћ;

модернизовати и усавршити основну четворогодишњу наставу на правним факултетима (усавршавање, обавезне вежбе, семинари

и курсеви за специјализацију и сл.) и створити друге услове да наша земља брже добије разноврсне правничке кадрове са таквом спремом која омогућује да се право остварује у духу законитости и учвршћења социјалистичких односа и социјалистичког демократског поретка;

учествовати у даљој изградњи наставе и метода рада у управним и другим стручним школама и уопште у извођењу практичне и специјализоване наставе на факултетима и школама;

систематски и упорно развијати правну науку на основи искуства Југославије и других социјалистичких и напредних земаља, користећи са више познавања и смелости идејно богатство марксизма-лењинизма;

стално се стручно и идејно усавршавати и учити се на примерима праксе, учествовати у развијању правне и друштвене свести грађана и у успостављању нових моралних норми, које одговарају социјалистичким хуманистичким односима међу људима;

активно учествовати у раду правничких и других организација, научних установа које се баве друштвеним питањима, као и у органима друштвеног самоуправљања и помагати у својој средини да се закони познају и извршују и да механизам власти и друштвеног самоуправљања остварује своје задатке у пуном складу са Уставом и законима.

III. — Правници су знатним делом извршили своје обавезе које су поставили на Првом конгресу. Све је већа узајамна повезаност и сарадња свих правника у републикама, што доприноси учвршћењу јединства нашег правног система и јединства у остваривању права.

Пракса је показала да су схватања велике већине правника потпуно у складу са принципима и установама нашег новог друштвеног, политичког и правног система и да су њихове делатности оријентисане према решавању актуелних проблема изградње социјалистичког демократског поретка у нашој земљи.

Други конгрес се одликовао низом конструктивних предлога за развитак нашег правног система и допринео је усклађивању и усавршавању гледишта о низу актуелних и значајних питања правне теорије и праксе. Свестрана размена мишљења и узајамна другарска критика карактеристичне су за све дискусије на Конгресу.

Потврдила се оправданост оваквих састанака правника, као и потреба одржавања разних саветовања о појединим конкретним питањима нашег права и рада правника.

Други конгрес позива све правнике да приступе остваривању ове Резолуције и закључака и да тиме данас, и у претстојећем периоду нашег развитака, дају свој активни удео у развиту правног порекла и права социјалистичке Југославије и тиме и у правцу стварања све бољег, слободнијег и срећнијег живота радног народа и човека.

Резолуција о борби за мир и разоружање

Сматрајући да је одржавање мира међу равноправним народима и државама у свету општа потреба и жеља свих људи света и да је мир неопходни услов за напредак целог човечанства и сваког народа;

Сматрајући да су разоружање, а нарочито забрана употребе нуклеарне енергије у ратне сврхе, укључујући ту и уништење постојећих залиха нуклеарног и термонуклеарног оружја, и заустављање свих експеримената са тим оружјем, основни услов за одржање мира у свету, мирољубиво решење спорова и друштвени напредак.

Други конгрес правника Југославије

— придружује се ставу и напорима научника, државника и свих оних, који су већ указали на опасност и катастрофу која прети човечанству од употребе нуклеарног и термонуклеарног оружја, — уверен да нуклеарна енергија, коју је створио геније човека треба да служи само као средство напретка, благодатања и бољег живота народа и човека;

— даје своју подршку свим иницијативама одговорних државника које су усмерене на мирољубиво решење међународних спорова и на стварање услова за развијање међународне сарадње на принципима активне и мирољубиве коегзистенције међу народима и државама без обзира на њихов друштвени и политички систем.

Свесни да су употреба ових разорних и уништавајућих средстава и сваки план агресије противни не само позитивном међународном праву и нормама и принципима међународних односа, него и катастрофални по интересе и живот човечанства као целине, правници Југославије, окупљени на свом Другом конгресу,

позивају све правнике света и њихове стручне организације и форуме, да помогну све напоре које данас воде мирољубиве и напредне снаге у свету за смањење наоружања, за пуну и непосредну забрану експеримената са нуклеарним и термонуклеарним оружјем, а нарочито за стављање ван закона сваког покушаја употребе тог оружја ма где и ма у којој прилици,

уверени су да ће тиме сви правници света допринети међународној сарадњи, јачању неопходног мира у свету и победи међународне законитости, права и човечанства.

ЗАКЉУЧЦИ

О организацији и правном положају привредних предузећа

1. Досадашњи развој правних односа у привредним предузећима потврдио је исправност начела на којима почива правни систем у привреди: друштвена својина на средствима која су на коришћењу привредних предузећа, самосталност привредних предузећа, као и заснивање на закону и друштвеном плану односа друштвене заједнице према привредним предузећима. Та начела су полазна основа за разматрање организације и положаја предузећа.

Доношењем целовитог законодавства у погледу планског управљања народном привредом било би неопходно да би се што јасније утврдили односи политичко-територијалних јединица, нарочито комуна према привредним организацијама. Ради организације и унутрашњих односа у предузећу, ближег одређивања делокруга органа предузећа, регулисања односа према трећим лицима, пословодства и заступања, потребна је кодификација и прописа о привредним предузећима.

2. Новим нормама о расподели дохотка убрзан је процес укидања најамног рада. У циљу даљег остварења овог процеса, друштвени утицај и надзор општинских и среских већа произвођача и народних одбора у целини треба што више развијати, не умањујући права радничких савета у погледу коришћења и распореда средстава.

3. Разматрајући односе између органа предузећа, радничког савета, управног одбора и директора, сматра се да није потребно уводити нове органе, као што је скупштина радног колектива, али да је потребно више развијати облике непосредног повезивања произвођача и органа предузећа, облике директне демократије, као што су зборови радника и референдум, при чему референдум у одређеним случајевима, треба да буде обавезан за радничке савете пре-

дузећа. Раднички савети у погонским и пословним јединицама треба да добију, поред права предлагања, и одређене одлучујуће функције, где то не смета јединству предузећа. Делокруг радничког савета, управног одбора и директора предузећа одређен је законом, а међусобне односе треба ближе утврдити правилима предузећа на чију је важност постављен нарочити акценат.

У појединим врстама делатности, као што су поморство и железнички саобраћај, треба на основи постојећих прописа, даље усавршавати облике радничког управљања, имајући у виду специфичност предузећа у области транспорта. Као посебни нови облик управљања истакнути су задружни савети земљорадничких задруга путем којих се врши повезивање задругара и радника запослених у задругама у јединствен организам управљања задругама.

4. Истакнута је потреба да се прецизније установи одговорност предузећа за рад његових органа и радника при чему је више подршке дато објективној одговорности предузећа за рад радника, али са могућношћу изузетка у одређеним случајевима.

5. Заузето је јединствено становиште о неопходности основне ревизије система принудне ликвидације. Сматра се да би било неопходно и у складу са Законом о средствима привредних организација да и основна средства деле судбину осталих средстава с тим да не изгубе карактер друштвене својине.

6. Сматра се да посебну пажњу треба обратити праву индустријске својине, тј. патената, фабричких и трговачких жигова, узорака и модела итд., а то значи штитити производњу и проналазаштво уопште. На том подручју не постоје скоро никакви прописи, а они који постоје садрже у себи остатке административног управљања привредом, што доводи до запостављања те веома важне активности ширег круга произвођача. Исто тако треба регулисати питање социјалистичке утакмице између привредних организација на тржишту.

Наше законодавство у области поморства веома заостаје за развојем поморске привреде. Тај раскорак не може се сматрати оправданим. Стога се тражи доношење закона из ове области којим би се регулисала ова важна грана привреде и тиме осигурала правна стабилност.

7. Сматра се да посебну пажњу треба обратити правној служби у привредним предузећима. Правници у привреди треба да указују не само на оно што је законито, већ и на општедруштвене интересе и смернице које проистичу из друштвених планова, прописа о расподели дохотка, итд. Поред заступања привредних предузећа пред судовима, један од основних задатака правника у привреди треба да постане изградња унутрашњих организационо-правних прописа, као што су правила, статuti, правилници о радном односу, радном реду, заштити рада, итд. У том смислу, правна теорија и настава треба више да се баве овим питањима.

О правном режиму средстава за производњу у друштвеној својини

1. Правни систем социјалистичке Југославије треба да се изграђује на правним институтима, који произлазе из нових социјалистичких друштвено-економских односа. Према томе, у регулисању правног режима средстава за производњу не може се полазити од правних института буржоаског права, него га треба изградити на основу друштвене својине на средствима за производњу, права произвођача на плодове свога рада, друштвеног присвајања и расподеле вишка рада и друштвеног самоуправљања. Правни институти који произлазе из друштвене својине средстава за производњу, треба да омогуће остваривање основних друштвено-економских

односа и функционисање привредног механизма на темељу планског управљања привредом и економско-правне самосталности привредних организација на тржишту.

2. Преовладало је схватање да је Закон о средствима привредних организација у основи исправно поставио нове правне институте, који произлазе из друштвене својине. Међутим, дошло је до изражаја и мишљење да је потребно установити и правне институте из којих ће произиласити и друштвене обавезе привредне организације односно радног колектива. Изнета је и критика да нови институти не изражавају довољно економско-правну самосталност привредних организација и да се правни односи привредне организације треба прецизније да одреде.

3. Констатује се велика празнина у области права о земљишноправним односима. Стога је потребно што хитније регулисати друштвено-економске односе у погледу земље, полазећи од поставке да је земља општи услов производње. Нарочито је потребно регулисање нових земљишних односа у вези са кооперацијом, мелiorацијом и другим друштвеним мерама, којима се друштвеним средствима подиже употребљива вредност земље.

4. Истакнута је потреба установљвања нових правних института којима ће се регулисати правни режими средстава за производњу у задружним организацијама, јер постојећи прописи не одговарају новим односима.

5. Констатовано је да, и поред напретка у погледу теориског и законодавног решавања основних правних института који произилазе из друштвене својине на средства за производњу, садашње стање теориске и законодавне обраде ових проблема још не задовољава. Отуда је потребно да правници уложе нове напоре у решавању ових питања инспиришући се поставкама Програма Савеза комуниста Југославије о друштвено-економском уређењу. Истиче се нарочито потреба доношења нових уставних одредаба о друштвено-економском уређењу, који треба да садрже и основне правне институте, који произилазе из друштвене својине средстава за производњу.

О принципима и проблемима казнене политике

1. У напорима заједнице на сузбијању криминалитета потребно је примењивати таква средства и методе које су израз социјалистичког погледа на човека и друштво и којима се, с обзиром на постигнути степен друштвеног развоја, могу остварити максимални успеси. То значи да репресија не може бити искључиви па ни основни вид активности у сузбијању криминалитета, већ да је за успешну борбу против криминалних појава од највеће важности развити и спроводити систематску и организовану превентивну делатност на отклањању, чак и постепено, општих и индивидуалних услова који стварају погодна тле за вршење кривичних дела. У том циљу неопходно је активизирати низ друштвених снага, нарочито органе друштвеног управљања у општинама, срезовима и привредним организацијама, политичке и друге друштвене организације, штампу, итд., као и на погодан начин координирати и ујединити целокупну репресивну и превентивну делатност државних и друштвених органа усмерену на сузбијање криминалитета.

2. При покретању кривичног поступка потребно је поступати са највећим обзирима, тако да се грађани без довољно основа не би излагали кривичном гоњењу и његовим последицама, имајући притом у виду да материјална концепција кривичног дела и постојећи процесни прописи о проверавању пријава омогућају спровођење такве политике кривичног гоњења.

Било би веома корисно спровести ревизију прописа о прекршајима са циљем да се кажњавање за прекршаје сведе у нормалне и нужне границе.

3. Органи кривичног поступка треба да посвете знатно већу пажњу проучавању и осветљавању личности окривљеног, нарочито његовог ранијег живота, мотива дела и субјективних околности под којима је дело извршено, а кад се за то укаже потреба, и уз учешће стручњака; путем индивидуалног третирања окривљеног у току целог поступка, а посебно при изрицању кривичне санкције, ови органи треба да поступају у складу са начелом социјалистичког хуманизма и настојањем да се учинилац кривичног дела преваспита и постане активан и равноправан члан социјалистичке заједнице.

Са нарочитом бригом потребно је односити се у случајевима кад су деликвенти малолетници, млада пунолетна лица, повратници, алкохоличари и душевно дефектне особе.

Потребно је веома пажљиво поступати приликом испитивања услова за примену притвора и истражног затвора, трајање притвора и истражног затвора ограничити на неопходну меру, а спречити свако незаконито и непотребно лишавање слободе у току претходног поступка.

У изрицању казне судови треба да се руководе принципом да се не изриче строжа казна ако се и блажом казном може постићи сврха кажњавања, а посебно да се изриче новчана казна односно условна осуда у свим случајевима кад су испуњени услови за њихову примену.

Потребно је наставити рад на унапређењу система и организације извршења казни затвора, а службу извршења казни поставити на ширу друштвену основу. Потребно је такође побољшати и допунити систем постпеналних мера и у ту сврху квалитетно ојачати и активирати одборе грађана за помоћ лицима отпуштеним из казнено-поправних установа, а настојати нарочито да се ови осуђеници по издржаној казни што пре упосле и врате у нормалне услове живота.

4. За спровођење правилне казнене политике од великог је значаја да се у судској пракси изграде јединствени критерији у погледу избора, врсте и одмеравања висине казне, уз пуно поштовање и још даље продубљавање начела индивидуализације кажњавања.

5. Потребно је даље радити на усавршавању нашег кривичног законодавства и унапређењу криминалне политике, и на њиховом усклађивању са потребама заштите друштва и грађана од криминалитета.

У вези с тим указује се као неопходно појачати напоре на научном проучавању социјалних и индивидуалних узрока и осталих фактора актуелног криминалитета, његових појавних облика, делотворности и целисходности кривичних санкција и превентивних мера, као и других проблема криминалне политике, и у ту сврху организовати сталан и систематски истраживачки рад, како би се у већој мери искористила и применила научна достигнућа у области криминалне политике.

6. Потребно је предузети мере за шире стручно оспособљавање кадрова који раде на пословима кривичног правосуђа, користити у ту сврху наставу на правним факултетима и институтима, и пружити шире могућности за стручно уздизање правника и путем специјализованих и сличних студија, курсева и семинара.

О малолетницима у нашем праву

1. Наше друштво поклонило је пуну пажњу подизању омладине и, у границама својих могућности, створило материјалне и друге услове за њен развитак. Ово је допринело да омладина постигне значајне успехе у свим областима друштвеног живота. Ти успеси обавезују на даље напоре у правцу општерг подизања омладине, учвршћења њене правне заштите и отклањања појединих негативних појава из њеног живота.

2. У области породичног права потребно је свим средствима, па и правним, радити на учвршћењу породице и на обезбеђењу савесног вршења родитељских дужности. Треба утицати да породица још увек буде средина у којој ће се деца правилно подизати и у којој ће родитељи вршити своју дужност.

За правилно подизање омладине особиту важност има служба социјалне заштите која треба да буде у комунама, боље организована и попуњена стручним кадровима, чији положај треба осамосталити и побољшати.

У циљу потпуније заштите малолетника потребно је приступити и доношењу јединственог кодекса о породичном праву у коме би се извршиле измене према досадашњем позитивном закону у смислу:

а) одређивања целисходних мера за спречавање склапања бракова између незрелих лица и олаког развода брака;

б) обезбеђења свестраније заштите интереса деце при расправљању бракоразводних спорова, при чему споразуми родитеља о смештају и издржавању деце могу бити поштовани само у случају ако су такви споразуми у интересу деце;

в) побољшања положаја ванбрачне деце нарочито у погледу издржавања.

3. Број криминалних делатности малолетника не указује да је малолетничко преступништво раширена појава међу нашом омладином. Међутим, иако незнатни по броју, неки преступи малолетника, а посебно убиства, тешке телесне повреде, тешке крађе и нека друга кривична дела, упозоравају на опрезност и на потребу предузимања ефикасних мера за сузбијање малолетничког преступништва, а нарочито превентивних мера.

У спровођењу ових мера потребно је више него до сада ангажовати друштвене организације које се баве питањима заштите омладине и деце и ускладити њихов рад са школама, органима старатељства, судијама за малолетнике и јавним тужиоштвом.

Као посебну превентивну меру треба увести ограничење точења алкохолних пића малолетницима и предвидети санкције за прекршај овог ограничења.

Нужно је изменити и систем казних санкција против малолетника какав данас постоји у Кривичном законнику и то у овом смислу:

а) задржавајући углавном две врсте санкција према малолетницима (казнене и васпитне мере) требало би што више примењивати васпитне мере тако да кажњавање малолетника буде изузетак у нашој пракси. Посебно кажњавањемалолетника који нису навршили 16 година требало би потпуно искључити;

б) регистар васпитних мера које се примењују према малолетницима требало би проширити, тако да суд има више могућности да примени најцелисходнију меру за преваспитање малолетног учињоца;

в) суду треба дати више и шире могућности да измени или укине изречене васпитне мере кад се оне покажу као нецелисходне;

г) у оквиру општег сужавања примене смртне казне, треба искључити могућност изрицања ове казне не само према малолетницима, као што је то по позитивном закону, већ и према лицима која у време извршења кривичног дела нису навршила 21 годину.

4. У судском поступку који се води против малолетника треба у највећој могућој мери испитати личност малолетника да би се правилно могао извршити избор мера које треба према њему применити. Без обзира о којем се кривичном делу ради, судија у сарадњи са психолозима, педагозима, лекарима и социјалним радницима, мора са нарочитом брижљивошћу приступити испитивању узрока који су довели до тога да малолетник учини кривично дело, а посебно мора испитивати услове његовог живота и његова лична својства. За такво испитивање нису погодни притвори и истражни затвори где се смештају пунолетна лица.

У току поступка против малолетника треба обезбедити пуну сарадњу суда са јавним тужиоцем, органом старатељства и свим органима који се баве проблемима малолетника.

Облике поступка треба прилагодити потребама успешног васпитања малолетних преступника.

Најзад, потребно је обезбедити материјална средства за проширење мреже и за унапређење завода за поправљање малолетника као и за обучавање лица којима ће бити поверено преваспитавање малолетних преступника.

О раду управе с гледишта законитости и заштите права грађана, организација и установа

1. У настојању да се ојача законитост у раду управе и учврсте права грађана, установа и организација, постигнути су видни резултати. Томе је допринело, поред осталог, доношење нових закона, којима је установљен управни спор, уређен систем органа државне управе и управни поступак, као и низ других закона из области управе. Учвршћење законитости у раду управе добрим је делом и последица мера, које су биле предузимане у циљу да се издигне стручни и идеолошки ниво службеника управе.

2. Ради што боље и правилније примене закона у раду управе неопходно је потребно и даље систематски радити на стручној и идеолошкој изградњи кадрова у управи. Посебну пажњу требало би посветити проучавању закона о општем управном поступку, о државној управи и других управних прописа.

С обзиром на разноликост и обимност послова управе, посебно настојати да се омогући специјализација службеника управе кроз наставу на правним факултетима, управним школама, курсевима итд.

3. Да би правници и други службеници, који раде на управним пословима могли правилно извршити своје задатке, потребно је предузети и мере да би се обезбедила њихова законом утврђена самосталност у раду и кроз то онемогућити незаконити утицаји на рад органа управе, појаве интервенција, локалистички и други штетни утицаји.

4. Потребно је да савезни и републички органи предузму организационе и друге мере у циљу да се грађанима и организацијама олакша остварење права, а целокупни рад управе учини што ефикаснијим, бржим и економичнијим.

5. Неопходно је пронаћи погодније правне инструменте којима ће се олакшати интервенције јавног тужиоштва и јавног правобраниоштва и других органа када су незаконитим актима управе фаворизовани појединци на штету друштвених фондова или јавних интереса.

6. Потребно је изменити постојеће прописе о инспекцијама и одредити положај појединих органа инспекције у односу на друге органе и установе и јасно прописати њихова овлашћења кад утврде неправилности у раду других установа и организација.

7. Треба да се испитају прописи о прекршајима, нарочито одлуке локалних органа, и ставити ван снаге оне који су противни прописима Основног закона о прекршајима.

Размотрити могућност уношења у нови Основни закон о прекршајима принципа да прописи локалних органа о прекршајима после одређеног времена престају важити, ако се не обнове.

У циљу што већег обезбеђења права грађана, установа и организација у нови закон о прекршајима треба унети нове институте, као обнову поступка, право на браниоца у поступку и т. сл.

8. Управни спор одиграо је видну улогу у учвршћењу законитости и заштити права грађана и организација.

Променити могућности и раду управе установљене новим прописима постављају и питање измена и допуне закона о управним споровима. Остајући при начелу да је у управним споровима суд надлежан да цени по правилу само законитост управног акта и да су за вођење управних спорова надлежни постојећи врховни судови, треба омогућити што ширу судску контролу законитости рада управе. Стога би требало допустити управни спор и против оних аката против којих се још не може водити управни спор, као што су напр., нека решења донета у спровођењу привредно-управних и надзорних мера према привредним организацијама и акти самосталних установа и организација донети у вршењу јавне службе.

Обезбедити одговарајућим мерама извршење судских одлука у управним споровима и установити ефикасну одговорност службеника у случају њиховог неизвршења.

9. Услед промене у систему органа власти и управе, долазило је више пута да измене појединих одредаба у великом броју важних прописа. Службеници у управи наилазе на велике тешкоће у примени тих прописа, и било би потребно да се, у облику зборника прописа, приручника или у другој погодной форми, издају ауторитативно пречишћени текстови важнијих прописа из области управе.

Било би потребно донети и прописе којима би се регулисало питање важења и публикације правних прописа.

10. Оправдана је иницијатива да се установи судска контрола свих прописа (уставни суд) у циљу обезбеђења јединства правног система, заштите законитости и самоуправних права самосталних установа и организација, као и ради учвршћења основних политичких и других права грађана.

О правним питањима друштвеног управљања у друштвеним и јавним службама

1. Подручје друштвеног самоуправљања у друштвеним и јавним службама је у почетној фази, али у пуном замаху. Последица динамике тог развоја јесу недовршеност појединих облика и средстава, законске празнине, недовољно одређени односи органа управљања, неразрађене методе рада и недовољна теориска одбрана тог подручја.

Из таквог стања ствари произилази задатак да се подручје друштвеног управљања у целини научно одређује у свим његовим аспектима и то на темељу праксе.

2. Развој нових организационих облика органа управљања, а нарочито таквих који омогућују учешће већих група интересената и грађана непосредно у управљању установама, треба позитивно оценити, а друштвене елементе у органима управљања треба непрестано јачати. Исто тако потребно је осигурати што већи континуитет

у раду тих органа и прићи увођењу неједнаког завршетка мандатног периода (заменавање чланова органа управљања у групама).

3. Треба настојати да се што јасније одреди садржај рада установа и надлежност појединих органа у њему, како би се избегли сукоби и понављања у вршењу истих послова, попунили празнине и повећала одговорност надлежних органа. Увести прецизнију правну терминологију и спроводити је доследно. Развити што еластичније и ефикасније методе рада органа управљања. Особито обратити пажњу да индивидулни органи управљања испуњава функцију чувара законитости и јачати њихову сарадњу са колективним органима.

4. Проучити и усавршити финансијски режим друштвених установа.

Борити се за што већу стручност и идејност кадрова у друштвеним установама, јер од тога у великој мери зависи правилно функционисање установа и могућност да и стручни кадрови дају свој допринос у развоју друштвеног управљања.

5. Настојати да се државни надзор над друштвеним установама прилагоди његовој основној сврси (подизање квалитета службе и заштите друштвених интереса) и да се усмери што више на друштвене носиоце. Преношење одређених надзорних функција на одговарајуће судове допринело би јачању друштвеног управљања. Потребно је уредити однос између оснивача установа и установе, при чему посебно водити рачуна о томе да се искључи могућност произвољног укидања установа.

6. Развити облике аутономног уједињавања друштвених служби како ради стварања независних органа за контролу квалитета, тако и за осигурање његовог нужног јединства.

Организацију и функционисање друштвеног управљања у јавним и друштвеним службама довести у сагласност са организацијом комуналног уређења.

7. Постизање наведених циљева намеће свим правницима дужност да се свестрано залажу како у практичној делатности органа друштвеног управљања, тако и у систематском проучавању правних и уопште друштвених проблема, који настају у развоју друштвеног управљања у социјализму уопште.

О примени међународног права у унутрашњем праву ФНРЈ

Прописи наше земље код којих се поставља питање односа према међународном праву усклађени су с начелима међународног права и међународним обвезама Југославије. Поштовање начела међународног права и међународних обавеза претставља општи став југословенског законодавства и одговара политици наше државе о међународној сарадњи и активној мирољубивој коегзистенцији.

У дискусији су предложена конструктивна решења у погледу решавања евентуалних спорова који би могли произићи из тумачења међународних уговора као и односа међународних уговора према осталим интерним правним изворима. Указано је на потребу да се прецизира процедура по којој међународни уговори постају примењиви у унутрашњем поретку.

Препоручује се да се питање односа међународног и унутрашњег права и даље проучава, а посебно да се проучавању међународног права посвети далеко већа пажња како у настави на факултетима тако и у припремама за судску, адвокатску и управну праксу.

ТРЕЋИ ФРАНЦУСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИ ПРАВНИЧКИ ДА-НИ. — Француско друштво за управно право (*Société de Législation Comparée*) организовало је Треће француско-југословенске правничке дане од 30 маја до 4 јуна 1958 у Паризу, Лиону и Греноблу. Наша делегација, коју је водио Савезни јавни тужилац Брана Јевремовић, састојала се од 20 чланова из редова професора правних факултета, судија врховних судова, јавних тужилаца, јавних правобранилаца, адвоката и других правника. На дневном реду састанка биле су три теме, по једна из грађанског, кривичног и административног права. Тема из грађанског права о којој је расправљано у Паризу 30 и 31 маја било је „Осигурање и грађанска одговорност”. Референт са француске стране био је Андре Бесон (*André Besson*), професор Правног факултета у Паризу, а са наше стране Михаило Константиновић, професор Правног факултета у Београду. Из кривичног права расправљано је „О кривичној одговорности правних лица”, у Лиону 2 јуна, а реферате су поднели Пјер Февр (*Pierre Faivre*), судија Апелационог суда у Лиону и Богдан Златарић, професор Правног факултета у Загребу. Најзад, у Греноблу је 3 јуна дискутовано „О одговорности јавних тела за штету коју проузрокују њихови органи и службеници” о чему су поднели реферате Андре Матио (*André Mathiot*), професор Правног факултета у Паризу и хонорарни професор Правног факултета у Греноблу и Ладо Вавпетич, професор Правног факултета у Љубљани. После излагања референата биле су дискусије у којима су долазиле до изражаја додирне тачке, као и разлике наших правних система и схватања. — После радних састанака приређен је излет у околини Гренобла, у Веркор, који је био један од знатних центара отпора за време Другог светског рата.

За све време боравка у Француској наша делегација је наилазила на изузетно леп и срдачни пријем на сваком кораку, потпуно у традицији искреног и дубоког француско-југословенског пријатељства.

СВЕЧАНИ САСТАНАК СОЦИОЛОШКОГ ДРУШТВА ПОВОДОМ ПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ СМРТИ ВАЛТАЗАРА БОГИШИЋА. — Социолошко друштво одржало је свечан састанак на Правном факултету 24 априла т. г. кога дана се навршило педесет година од смрти нашег великог правника и социолога Валтазара Богишића. На састанку су говорили: проф. Радомир Д. Лукић (Значај Валтазара Богишића), доц. Јелена Цвејић (Живот и рад В. Богишића), проф. Сретен В. Вукосављевић (Корени Богишићевог Имовинског законика) и др. Цветко Костић (Богишић и социологија).

ПОСЕТА РЕКТОРА А. ЖАНА И ПРЕДАВАЊЕ ПРОФЕСОРА Т. В. БОТОМОРА. — Као гост Југословенског удружења за филозофију и социологију, Т. В. Ботомор (*Th. V. Bottomore*), професор *London School of Economics* и генерални секретар Међународног удружења за социологију, боравио је априла месеца т. г. у нашој земљи десетак дана. Том приликом одржао је 1 априла у свечаној сали Српске академије наука предавање о социјалној структури Велике Британије. Два дана доцније, на Правном факултету, он је отворио дискусион састанак Југословенског удружења за филозофију и социологију својим интересантним рефератом о савременом стању социолошких истраживања у Великој Британији. После његовог реферата развила се врло жива и занимљива дискусија у којој је, поред осталих, учествовао Анри Жан (*Henri Jeanne*), Ректор Бриселског универзитета

и директор *Solvay*-евог института за социологију, који је своју посету Београдском универзитету искористио да дође у додир и са нашим социолозима.

ПРЕДАВАЊЕ ПРОФЕСОРА В. ВАНЕЧЕКА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ У БЕОГРАДУ. — Др. Вацлав Ванечек, редовни професор Карловог Универзитета у Прагу, одржао је на Правном факултету 21 маја т. г. предавање „Два чешка пројекта за заштиту светског мира у XV и XVII веку (Краљ Ђорђе Пољебрадски и Ј. А. Коменски)“.

ОДБРАНЕ ДИСЕРТАЦИЈА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ. — Милан Ђуковић службеник Државног секретаријата за унутрашње послове ФНРЈ, одбранио је 6 маја т. г. своју докторску дисертацију „Улога закона и законитости у Југославији“.

Никола Сотировски, асистент Историског института Српске академије наука, одбранио је 31 маја т. г. своју докторску дисертацију „Развој органа управне власти за време прве владе кнеза Милоша (1815 — 1839)“.

Стеван Габер, асистент Правног факултета у Скопљу, одбранио је 16 јуна т. г. своју докторску дисертацију „Непосредна демократија“.

Вера Петрић, асистент Правног факултета у Београду, одбранила је 20 јуна т. г. своју докторску дисертацију „Кривичносудска пракса у Србији (1815 — 1839)“.

Радомир Радовановић, саветник Савезног завода за привредно планирање, одбранио је 23 јуна т. г. своју докторску дисертацију „Финансиски односи између државних органа“.

РАД КАТЕДРЕ И ОПШТЕГ СЕМИНАРА ЗА ГРАЂАНСКО ПРАВО У ШКОЛСКОЈ 1957/58. — У току протекле школске године Катедра се бавила различитим наставним и другим школским питањима. Као и досад, настава на општем курсу из предмета Катедре била је организована на основу плана који је начињен почетком школске године. Упоредо са организовањем наставе Катедра је, укључујући се у опште напоре на послу побољшања рада универзитета, размотрила низ питања и на основу тога предузела или предложила различите мере усмерене у том правцу. Међу тим питањима значајно место заузела је ревизија наставних програма предмета Катедре. Са циљем да поновно разматрање тих програма буде што свестраније, Катедра је организовала један скуп на који је позвала, осим својих чланова претставнике наших највиших редовних и привредних судова, тужиоштава, правобраниоштава, адвокатске коморе и других правних служби као и претставнике осталих катедара са нашег факултета. Овај скуп пружио је могућност да се чује мишљење стручњака из праксе како о програмима тако и о низу других питања у вези са радом факултета и нарочито о квалитету правника које факултет упућује у праксу. На овом скупу констатовано је да и међу стручњацима из праксе преовлађује мишљење да су програми наших предмета добро састављени, да обухватају све што је нужно за формирање правника и да, уз остале услове, обезбеђују солидно припремање правничког нараштаја. Стручњаци из праксе дали су низ корисних сугестија и о другим питањима рада факултета. То се нарочито односило на измене у наставном плану, на пооштрење режима студија, итд. Иако овај скуп није био једини контакт Катедре са праксом па стога ни једина прилика да се чује мишљење праксе по истакнутим питањима, ипак се показало да је веома корисно одржавати повремено овако организоване и унапред припремљене састанке претставника праксе и факултета.

У оквиру активности на побољшању рада Факултета Катедра је поред осталог, проучила могућност увођења обавезних вежби са мањим групама студената. Усвајајући мишљење о значају и користи увођења оваквих вежби, Катедра је учинила све што је потребно да се оне уведу на свим предметима који се изучавају на Катедри.

Поред наставе на општем курсу Катедра је у протеклој години организовала и следеће курсеве за докторанде: курс из области ваздухопловног права који је водио доцент Б. Николајевић, као и курс из области привредног права који је водио хонорарни професор Н. Балог. Оба курса одржавана су током другог семестра и то сваке друге недеље по 2 часа. Катедра је такође припремила програме да се у идућој школској години организују два посебна течаја: један из области социјалног а други из области поморског права.

На Катедри је током прошле године радило 11 стипендиста за последипломске студије што претставља знатно повећање у односу на 1956/57 када их је било свега 4. Рад са стипендистима био је организован тако да је за сваког стипендисту био одређен наставник који ће са њим бити у сталном контакту. Осим тога састављен је план рада стипендиста којим су предвиђене њихове следеће обавезе: да учествују у раду општег семинара за грађанско право као и у раду курсева за докторанде, да израде најмање два семинарска рада, да припреме усмени докторски испит и да бар почну са радом на докторској дисертацији. Поред одређених наставника, стипендисти су стално имали помоћ од стране свих чланова Катедре. Овако организован рад са стипендистима обезбедио је да су они у прошлој години постигли веома добар успех.

У протеклој школској години општи семинар за грађанско право одржао је 27 састанака. Настављајући праксу из ранијих година која је дала веома добре резултате, општи семинар је и у прошлој години посветио своје састанке анализи одабраних случајева из наше судске праксе. Ове случајеве, који су одабрани из области најактуелнијих питања грађанског, привредног и породичног права при чему се нарочито водило рачуна о оним спорним питањима у којима наши судови очекују помоћ Факултета, одређивао је шеф семинара М. Константиновић. Реферати о појединим случајевима увек су садржавали како теориску анализу тако и указивање на наше и упоредно законодавство. Састанцима семинара присуствовало је у просеку па 40 слушалаца. Поред докторанада и стипендиста за последипломске студије, као и мањег броја студената са старијих година, састанцима семинара присуствовао је и извесан број судија највиших судова. Овакав састав учесника у раду семинара омогућио је свестрано разматрање сваког случаја при чему је присуство судија обезбеђивало корисно повезивање теориских анализа са практичним питањима.

Катедра је током прошле године обављала и низ других послова, било по сопственој иницијативи, било по налогу факултетске управе. Тако је, например, Катедра одредила и објавила списак тема за наградни конкурс поводом 29 новембра 1958, дала мишљење о питању специјализације научних кадрова у иностранству, о организацији усмених докторских испита, о увођењу посебних течајева, итд.

У прошлој години био је организован обилазак земљорадничких задруга са групама студената којом приликом су обављене и анкете по унапред припремљеним упитницима. — Поједини чланови Катедре учествовали су и у протеклој школској години у раду комисија за израду нацрта појединих правних прописа а такође и у раду Врховног привредног суда, Спољнотрговинске арбитраже, Вишег привредног суда НР Србије, итд. — У току прошле године штампано је ново

издање уџбеника проф. М. Беговића *Породично право*, скрипте Б. Познића за припремање испита из Грађанског судског поступка, друго издање књиге проф. В. Капора *Уговор о куповини и продаји робе према општим узансама за промет робом*. Проф. Гамс је припремио и дао у штампу ново издање свог уџбеника *Основи стварног права*.

Радам Катедре руководио је проф. М. Константиновић као њен шеф док је заменик шефа Катедре био проф. М. Јездић.

Број чланова Катедре повећан је избором четири нова асистента тако да је сада бројно стање Катедре према звањима следеће: 3 редовна професора, 1 хонорарни редовни професор, 3 ванредна професора, 1 хонорарни ванредни професор, 6 доцента, 1 хонорарни доцент и 6 асистената.

В. С.

РАД КАТЕДРЕ КРИВИЧНОГ ПРАВА И КРИМИНИЛИСТИЧКОГ ИНСТИТУТА У ШКОЛСКОЈ 1957/58 ГОДИНИ. — У току школске године Катедра је одржала 6 састанака на којима су решавана текућа питања и дискутовано о будућем раду Катедре, па је израђен перспективни план рад који треба да се оствари у току наредних неколико година.

Катедра је израдила нацрте наставних програма за све предмете Катедре који су даље разматрани пред Комисијом за наставне програме и на заједничким састанцима Савета и Управе Факултета. У смислу закључака на овом састанку Катедра је одржала један проширени састанак на који је позвала и претставнике заинтересованих правосудних и управних установа, као и претставнике других катедара нашег Факултета. На овом састанку претресен је нацрт наставних програма предмета Катедре, после чега су усвојене примедбе унете у дефинитивни нацрт наставних програма који је достављен Комисији за наставне програме.

Редовна настава на општем курсу из свих предмета обављана је према наставном плану. Поред тога, за поједине предмете коришћене су и друге погодне форме рада као што су посебне вежбе за припремање испита, консултације за ванредне студенте, организовање инсценираног претреса у коме су студенти преузели улогу судија, тужиоца, окривљеног, браниоца, сведока и др. Ради упознавања студената са радом у пракси организоване су две посете судовима, две посете Судско-медицинском заводу и једна посета Казнено-поправном дому у Сремској Митровици.

Проф. др. Ј. Таховић предавао је на специјалном курсу за докторанде о саучесништву, а проф. др. Д. Јевтић консултације по теми о уранчунљивости психопатских типова.

У току школске године приступило се и организовању посебног Криминалистичког течаја. Именована је управа овог течаја и она је одлучила да се за ову школску годину настава на течају изводи само за слушаоце-студенте. Ова настава почела је у II семестру када је престала редовна настава криминалистика, пошто је Статутом Факултета криминалистика укинута као опциони предмет. Течај је наставио са радом по програму Вишег течаја стручне групе за криминалистику који је укључен у овај течај.

Поред тога наставници и асистенти Катедре пружили су помоћ у раду последипломским стипендистима Катедре као и стручним групама студената.

Општи семинар Катедре одржавао је своје редовне састанке у I семестру сваке друге недеље, а у току II семестра сваке недеље. На овим састанцима читани су углавном докторандски семинарски радови.

Иако нова правила Криминалистичког института још нису потврђена, Катедра је настојала не само да се одржи рад у Институту већ и да се припреме услови за интензивнији рад Института у идућој школској години.

Посебно је био интензиван рад стручне групе за криминалистику која је радила у оквиру Криминалистичког института. Рад ове групе организован је у два течаја — нижи и виши — од којих је први имао 501 уписаног слушаоца а други 67. Почетком летњег семестра виши течај стручне групе укључен је у посебни криминалистички течај. Наставу на течајевима стручне групе изводио је наставник криминалистике Љ. Симоновић, а поред њега поједина предавања држали су и стручњаци Школе унутрашњих послова ДСУП-а и Секретаријата унутрашњих послова. Поводом 150-ог предавања на овим курсевима одржана је једна мала свечаност којом приликом су подељене и награде за најбоље радове на конкурс који је расписан у оквиру стручне групе. Ради упознавања чланова групе са практичним радом организоване су две посете Криминалистичко-техничкој централни и две посете Судско-медицинском институту.

Извршене су и набавке криминалистичких часописа за библиотеку Института тако да Институт сад прима све важније криминалистичке часописе који у свету излазе. Да би се омогућило студентима да се користе овом литературом, просторије института су два пута недељно у одређене дане биле отворене за читање књига и часописа којима Институт располаже.

У току протекле школске године Катедра је сарађивала и са другим катедрама, факултетима и друштвеним организацијама. Сарадња са другим катедрама нашег Факултета одржала се нарочито у погледу израде наставних програма. Претставници Катедре узели су учешће и у раду интерфакултетске конференције, која је у току ове школске године одржана у Загребу. По завршеном раду ове конференције одржан је и један заједнички састанак катедрара кривичног права. Исто тако претставници Катедре учествовали су у раду II Конгреса правника Југославије.

М. Ђ.

ПРИМЉЕНЕ КЊИГЕ

Démographie, Etude préparée sous les auspices de l'Union internationale pour l'étude scientifique de la population par D. V. Glas, sur la base de rapports régionaux et nationaux (Les sciences sociales dans l'enseignement supérieur). Paris, UNESCO, 1958, 208 pp., prix: 600. — fr.

Југословенско статистичко друштво: *Саветовање о примени статистике у социолошким истраживањима* (Београд, 27 и 28 децембра 1957). Београд, издање Југословенског статистичког друштва, 1958, 323 стр.

Међународни извори социјалног права Југославије. Саставио др. Михаило С. Ступар. Београд, издање Савезног завода са социјално осигурање, 1957. IX + 311 стр.

БЕЛЕШКЕ

Други конгрес правника Југославије — — — — —	241
Трећи француско-југословенски правнички дани — —	252
Свечани састанак Социолошког друштва поводом педесетогодишњице смрти Валтазара Богишића — —	252
Посета Ректора А. Жана и предавање професора Б. Т. Ботомора — — — — — — — — — — —	252
Предавање професора В. Ванечека на Правном факултету у Београду — — — — — — — — — —	253
Одбране дисертација на Правном факултету — — —	253
Рад Катедре и Општег семинара за грађанско право у школској 1957/58 — (В. С.) — — — — — — — —	253
Рад Катедре кривичног права и Криминалистичког института у школској 1957/58 (М. Ђ.) — — — — —	255
ПРИМЉЕНЕ КЊИГЕ — — — — — — — — — — —	256

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откуцане на машини са проредом и са довољно белине са стране.

Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе тромесечно у свескама од осам табака (128 страна). Претплата за годину дана 300.— дин. (за иностранство 450 дин). Цена поједином броју 100.— дин. Претплату слати преко рачуна Правног факултета број 101-12-3297018.

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА — Булевар Револуције 67, тел. 31-178

